

Prof. Dr. Y. İzzettin Barış, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı'ndan 1998 yılında emekli olmuştur ve Toraks Derneği'nin ilk başkanıdır. İç Anadolu'nun yirmiye yakın köyünde, çevreden kaynaklanan lifsel yapıdaki asbest, zolit gibi inorganik minerallerin ve organik tozların yol açtığı akciğer hastalıkları üzerinde yaptığı araştırmalarıyla tanınır. Bu çalışmaları nedeniyle, 1987-88 Uluslararası Rotary 243 Bölge Bilim ve Teknoloji Yarışması'nda birincilik, 1990 Sedat Simavi Vakfı Sağlık Bilimleri Dalı'nda birincilik, 1991 Hacettepe Üniversitesi Bilim Teşvik, 1991 T.C. Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğü, Çevre Dostluk ve Hizmet, 1994 Türk Tabipler Birliği Nusret Fişek Halk Sağlığı Bilim, 1995 UNESCO Türkiye Halk Sağlığı Eğitim Milli Komitesi, 1997 Türkiye Ekopatoloji ve Ankara Rotary Kulüplerinin 2001 Yılı Yılın Bilim Adamı ödülleri kazanmıştır.

Yazar beşi ulusal, yedisi uluslararası derneğin üyesi ve onun üstünde yerli ve yabancı tıp dergisinin editörler kurulu temsilcisidir. Birisi İngilizce, onu Türkçe yazılmış onbir kitabı olup, ayrıca İngilizce yazılmış dış kaynaklı üç kitapta bölüm yazarıdır. Dünya Sağlık Teşkilatı'na bağlı Uluslararası Kanser Araştırma Kurumu'nun iki kitabında yazarlar arasında yer almıştır. Ayrıca, ülkemizdeki tıp dergilerinde yüzün üstünde; internasyonal dergilerde ise yetmişe yakın makalesi vardır.

Akciğer hastalıkları, kanser, meslek ve çevresel hastalıklar hakkında yazılmış, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanmış onun üstünde kitapta adı geçer.

Doktor Barış'ın toplumun kırsal kesimine yönelik araştırmaları bilimsel çevrelerde olduğu gibi sözlü ve yazılı basında da ilgi yaratmıştır. The New York Times, Chicago Tribune başta olmak üzere birçok gazetede ve Science and Avenir, GEO, Science, New Scientist, Vivre gibi saygın dergilerde çalışmaları konu edilmiştir. Bunlardan başka Prof. Dr. Y. İzzettin Barış'ın "Bu Doktoru Rehin Alalım", "Kendi Rüzgarıyla" ve "Çanakkale Savaşları: Mehmetçigin Fedakârlığı, Vatanseverliği ve İnsanlığı" ve "Osmanlı Padişahlarının Yaşamlarından Kesitler, Hastalıkları ve Ölüm Sebepleri" isimli kitapları yayınlanmıştır.

"Anne Bana Kerpeteni Getir!"
ANADOLU'NUN BİTMİYEN AKCİĞER ve KARIN ZARI KANSERİ ÇİLESİ

"Anne Bana Kerpeteni Getir!"

ANADOLU'NUN BİTMİYEN AKCİĞER ve KARIN ZARI KANSERİ ÇİLESİ

Prof. Dr. Y. İzzettin BARIŞ

bilimsel tıp
yayınevi

Sağlıkta Umut Vakfı

Lilly

Lilly İlaç Tic. Ltd. Şti.

“Anne Bana Kerpeteni Getir!”

Anadolu'nun Bitmeyen

Akciğer ve Karın Zarı

Kanseri Çilesi

Lilly İlaç Tic. Ltd. Şti. ve Sağlıkta Umut Vakfı

Tarafından Desteklenmiştir.

“Anne Bana Kerpeteni Getir!”
ANADOLU’NUN BİTMİYEN
AKCİĞER ve KARIN ZARI
KANSERİ ÇİLESİ

Prof. Dr. Y. İzzettin BARIŞ

Lilly Lilly İlaç Tic. Ltd. Şti. ve

Sağlıkta Umut Vakfı

Tarafından Desteklenmiştir.

“Anne Bana Kerpeteni Getir!”
ANADOLU’NUN BİTMİYEN
AKCİĞER ve KARIN ZARI KANSERİ ÇİLESİ

Prof. Dr. Y. İzzettin BARIŞ

Dizgi ve Baskı

bilimsel tıp
yayınevi

Genel Koordinatör: Ecz. İbrahim ÇEVİK

Tel: 0532 622 13 23

BİLİMSEL TIP YAYINEVİ

Bükreş Sok. No: 3/20 Kavaklıdere/ANKARA

Tel: 0312 426 47 47 - 466 23 11

Faks: 0312 426 93 93

1. Baskı

Ankara - 2003

Bu kitabın tüm hakkı yazarına aittir. İzin alınmaksızın bir kısmı ya da tümü basılamaz, fotokopi, kayıt, tekrar çoğaltma gibi elektronik ve mekanik bir şekilde çoğaltılamaz ve yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek kısa alıntılar yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz	.5
Mezotelyoma ile İlk Tanışma	.7
Ameliyat Olursam Yamulurum	.12
Asbest ile Tanışma	.20
Gürpınar/Şabanözü-Çankırı Araştırması	.26
Maden/Elazığ Araştırması	.33
Ceylan Ailesi	.41
Bedirli/Yeşilova-Burdur Araştırması ve Dr. Osman Zeki Kaya	.45
Halkapınar/Ereğli-Konya Araştırması	.55
Kureyşler/Aslanapa-Kütahya Araştırması	.57
Hastanın Memleketine Bakıp Teşhis Konulabilir mi?	.65
İğdeliköy/Emet-Kütahya Araştırması Asbestten Sonra Arsenik	.72
Sakaryalı Kerim’in Hastalığı	.81
Karain Faciası	.86
Karain, Ölümün Diğer Adı	.97
DeneySEL Çalışma	.104
Hüseyin Topraktan: Bir Başka Kanser Araştırmacısı	.114
Köstebek Avcısı: Kuyumcu Kemal Kurt ve Köse Dayı	.122
Amerikalı’nın Yaptıkları	.136
Tuzköy Devreye Giriyor	.141
Eski Tuzköylü Zekiye Aydın ile Söyleşi	.150
Karain ve Tuzköy’den Sonra Sarıhıdır	.153
Göreme Bölgesindeki Kanser Suçluları Belli: Erciyes, Melendiz ve Hasandağ	.159
Bakanlık Kapılarında	.162
Boncuklu Harita Alacalı Oldu	.166
Karainli Unutulmayan Hastalar	.170
Yabancı Bilim Adamları	.178
Kanserli Köylerin Sırrı Çözülüyor	.207
Günah Keçisi Bulundu: Dr. Y. İzzettin Başı	.219

ÖNSÖZ

Bu kitap 73 yıllık yaşamımın, bana göre en önemli kesimi olan üniversite öğretim üyeliği dönemini aksettirmektedir.

Yükseköğretim kurumunda çalışan öğretici ve eğitimcinin en önemli görevi araştırma yapmaktır.

Ben araştırmayı Hacettepe Üniversitesi Hastanesi'ne terminal dönemde gelmiş hastalarda ve onuncu köy sakinleri dediğim deney hayvanları laboratuvarında yapmak yerine kırsal alanlarda yaşayanlarda yapmayı tercih ettim. Aslında hastanede benim bölüm için servis de yoktu!

Ülke genelindeki çeşitli güçlüklerle rağmen, başarılı olmamda en önemli etken, çalışkan, güçlüklerden yılmayan, fedakâr, içi insan ve yurt sevgisi ile dolu kişilerden kurulu bir ekibin başında olma şansıdır.

Kitabı okuyanlar, araştırmaların yürütülmesinde, resmi kuruluşların katkılarının yok denecek kadar az olduğunu göreceklerdir. Çalışanların ve çevrenin sağlığını ilgilendiren, sadece ülkemizde değil, batı âleminde de büyük ilgi gören gayretlerimizin ne yazık ki karşılığını göremedik. Bunun sebebini de şimdiye kadar anlamış değilim. İçimdeki burukluğu okuyucularıyla paylaşarak biraz olsun teselli bulmak istedim.

Kitabın içeriğinde hiçbir abartma ve hayal ürünü yoktur. Hepsî gerçektir. Okurken birçok çelişkiler dikkati çekecektir. İyinin, güzelliğin, fedakârlığın, çalışkanlığın yanında; kötülüğün, çirkinliğin, kıskançlığın ve tembelliğin bir arada olması güzel ülkemizin bugüne kadar gelen bir özelliği değil midir?

Kitabın yazılmasını teşvik eden ve hazırlanmasında yardımcı olan klinik arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Onlarla çalışmaktan onur duydum ve başarılarının benden sonra da devam etmesini bekliyorum.

Kitabın içine 1994 yılında basılmış olan "Bu doktoru rehin alalım isimli" kitabımdan bazı kısımlar alınmıştır. Amacım, eski kitabı okumayanları bilgilendirmek ve yeni yaşanan olayları birlikte anlatmaktır.

Prof. Dr. Y. İzzettin BARIŞ

10 Nisan 2003, Ankara

MEZOTELYOMA ile İLK TANIŞMA (*)

"Servise yatırılan dansöz mü, hasta mı?"

Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Göğüs Hastalıkları Kliniği'nde asistanlık süremi tamamlamak üzereydim. Yakında uzman olacaktım ve uzmanlık konuları ile ilgili herşeyi öğrendiğimi sanıyordum! 1964 yılının Haziran ayında son nöbetlerimden birisini tutmakta iken psikiyatri kliniğinde yatan bir hasta için acil konsültasyon istenmişti. Ruh hastalıkları ile göğüs hastalıkları arasında bir ilişki olmadığı için bu istek tuhafıma gitmişti. Benden konsültasyon isteyen asistana sebebini sorduğumda *"Bize hastayı iç hastalıklarından ortaladılar. Sol akciğerindeki anormal gölge nedeniyle sevk tehiri almış. Orada uslu uslu dururken birdenbire kafayı bozmuş. Zaptedememişler ve bize göndermişler. Elimizdeki ilaçlarla onu bir türlü sakinleştiremedik. Devamlı konuşuyor, kimseyi dinlediği yok; kendisini komutan sanıp, habire emirler yağıdırıyor. Kendisine ve etrafa zarar vermesini istemiyoruz. Bizde tecrit odası olmadığı için bir rapor düzenleyip Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi'ne nakledeceğiz. Bize göre manik reaksiyonu var. Onu muayene edebileceğinizi sanmıyorum. İsterseniz filmine bakıp hastalığın ne olduğunu yazarak raporu imzalayınız"* dedi.

Koğuşun kapısındaki küçük pencereden içeriye baktığımda devamlı konuşan ve kafese kapatılmış bir arslan gibi hareket eden bir hasta gördüm. Gözleri alev alevdi. Değil muayene etmek yanına yaklaşmak bile mümkün olamazdı. Daha önce çekilmiş filminde sol akciğerin orta kısmında portakal büyüklüğünde

(*) Mezotelyoma: Akciğerler ve karın organlarını örten zarların kanseridir. Ölümcül bir hastalık olup akciğer veya karında su toplanmasıyla karakterizedir. Nadiren kan şekerini düşüren insülin benzeri hormon salınmasına yol açar. Mezotelyomalar Türkiye'de en sık rastlanan kanser türlerindedir.

pergelle çizilmiş gibi anormal bir bölge vardı. Benim için teşhis kolaydı. Nöbetçi asistana, *"Şekerim bu hastada hidatik kist var (**). Ona köpek besledin mi diye soramam, küfür yerim. Şimdiki ruh hali ile hidatik kistin ilişkisi yok. Ben teşhisi yazıp raporu imzalıyorum. Gerisi sana kalmış. Ne istersen onu yap"* dedim.

Uzman olduktan sonra Kasımpaşa Deniz Hastanesi'ne tayin oldum. Nöropsikiyatri bölümünden bir konsültasyon kağıdı geldi. Daha önce manik reaksiyon ve akciğer hidatik kist teşhisi ile bir yıl sevk tehiri almış A.D. isimli hastanın değerlendirilmesi isteniyordu. Hastayı görür görmez tanıdım. Gülhane Hastanesi'nde gördüğüm asker adayı idi. Eski deliliğinden eser yoktu. Sakin görünümü ve saygılı bir kişiliğe bürünmüştü. Onu muayene ettim. Akciğer filmini tekrar değerlendirerek durumu psikiyatri uzmanına ilettim ve hastadaki değişikliği işaret ettim. Psikiyatri uzmanının tepkisi ise farklı idi. *"Kardeşim, sen onun şimdiki durumuna bakma, içinde ne fırtınalar olduğunu kimse bilemez. Zaman zaman servisi darmadağın ediyor. Bir an önce işini bitirip onu çürüğe ayıralım. O da kurtulsun, biz de kurtulalım"* dedi.

Hidatik kist, köpeklerin bağırsaklarında yaşayan bir parazitin yol açtığı hastalıktır. Türkiye'de yaygındır. Tedavisi ancak ameliyatla mümkün olduğundan A.D'yi karşıma alıp *"Bak oğlum, sol akciğerinde kist var. Şimdilik sana fazla zararı yok ama, ileride patlayıp başına iş açabilir. Ben bu kistin ameliyatla çıkartılmasını uygun buluyorum, hazır hastanedeyken ameliyat ol ve bu dertten kurtul!"* dedim. Önerime *"Efendim siz doktorsunuz, madem ameliyat gerekli, olurum"* şeklinde yanıtladı.

Hastanemizde Cemil Aksoy isimli çok iyi eğitim görmüş ve son derece de yetenekli bir operatör albay vardı. Sert görünümü ve insanlara tepeden bakar gibiydi. Koridorlarda dolaşırken herkes

(**) Hidatik kist: Anadolu'da hayvancılıkla geçinen köylerde sık görülen; köpeklerin bağırsaklarında bulunan bir parazitin insanlarda yaptığı bir hastalıktır. En çok karaciğer ve akciğerde bulunur.

ondan çekinir ve onunla karşılaşmamaya çalışırdı. Ameliyathaneye girişi çok gösterişli idi. Bu nedenle ona; *"Güneşin Oğlu"* derlerdi. Altmışlı yıllarda, tersanedeki mühendis bir albayla birlikte kalp-akciğer pompası yapmışlardı. Bu pompa ile Türkiye'de deney hayvanlarında ilk açık kalp ameliyatı Cemil Bey tarafından yapılmıştı. Deney yaptığı köpekleri hastanenin bahçesinde ufak kulübelerde barındırıyordu. Türkiye'de çalışkan insanın sevenleri kadar sevmeyenleri de olduğu için Cemil Beyden de hoşlanmayanlar vardı. Yıllık izninde yurtdışında olduğu bir zamanı fırsat bilip, hayvanların vakitli vakitsiz havlayarak hastaları rahatsız ettiği gerekçesiyle köpek kulübeleri yıktırıldı. Hayvanlar salıverildi. Bu olaylar Dr. Aksoy'u çok üzmüş ve onu karamsar yapmıştı.

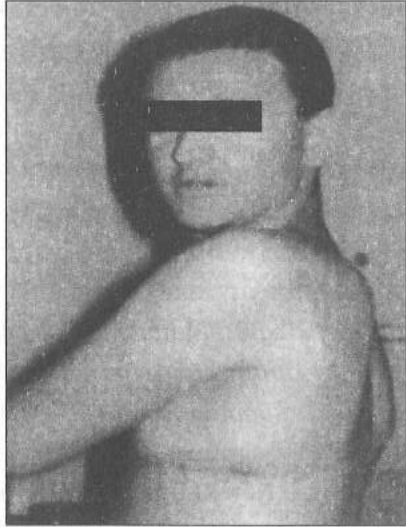
Cemil Bey ile aram iyi idi. Konsültasyon istediği hastalar için yazdığım notlar hoşuna gitmiş olmalı ki benim için sağda solda, *"İyi çocuğa benziyor, mürekkep yaladığı belli"* dermiş. O devirde akciğer ameliyatları yeni yeni yapılıyordu. Dr. Aksoy'a gönderdiğim akciğer hastalarının ameliyatlarında bulunmam onu mutlu ediyor ve zaman zaman bana bir hoca gibi ders veriyordu.

Hastayı ona takdim ettim ve ameliyat öncesi teşhişimi söyledim. O da hidatik kist teşhisinde benimle hemfikir idi. Cemil Bey hastayı ameliyata aldı. Kist sol akciğerin üst ve alt kısımları arasında idi. Yardımcısından kist içindeki sıvıyı boşaltmak için bir enjektör istedi. Ancak kistin içinden hidatik kist için karakteristik olan berrak kaya suyu yerine boza kıvamında jelatinöz bir sıvı geldi. Hayret etmiş olmalı ki bana dönerek, *"Şekerim bu hidatik kist değil, aldanmışsınız. Ben ilk kez böyle bir kist ile karşılaşıyorum. Bunu çıkartalım. Sen bir zahmet bunu üniversitenin patoloji kürsüsüne gönder. Bizimkiler kist deyip geçerler"* dedi. Çıkarılan kisti onun istediği gibi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji Kürsüsü'ne götürdüm. Sonuç; *"Benign Plevral Mezotelyoma"* olarak geldi. Bu hastalığı ilk kez duymuştum. O akşam elimde bulunan kitaplarda mezotelyoma ile ilgili ne kadar yazı varsa hepsini okudum. Hastalık akciğer zarının iyi tabiatlı bir uru

idi. Mezotelyomaların kötü huylu olanları da varmış. Bunlar asbest (amyant) denilen lifsel yapıdaki mineralin solunmasına bağlı imiş. Mezotelyomaların bir kısmı, kan şekerini düşüren bir hormon salgılayarak bizim hastamızdaki gibi psikiyatrik bozukluklara neden olabiliyormuş. Tümör çıkartıldığı takdirde kan şekerindeki ani düşüşler ortadan kalktığı için ruhsal bozukluklar tamamen düzeliyormuş. Ertesi gün patoloji raporunu Cemil Bey'e ilettim. Hayret ederek; *"Farkındaysan ameliyatta bunun hidatik kist olmadığını sana söylemişim. Talihsiz çocukmuş. Onu tekrar ameliyat edip, sol akciğerin tamamını çıkaracağım"* dedi. *"Cemil ağabey, buna gerek yok. Çocukta iyi tabiatlı mezotelyoma olduğu için pek tekrarlamazmış. Ayrıca bendeki bir yazıya göre iyi tabiatlı mezotelyomalar bazen insülin benzeri bir hormon salgılayarak kan şekerinde ani düşüşlere yol açarlarmış. Bu durum bizim A.D.'de olduğu gibi delirme nöbetleri de yaparmış"* dedim. *"Çok ilginç! İlk kez duyuyorum. Mezotelyomaların hepsinin kötü olduğunu sanırdım"* şeklinde karşılık verdi (Resim 1).

Balıkesir'li bu ilginç hastam sayesinde mezotelyomaların ne olduğunu öğrendim. Geriye doğru baktığımda asistanlık yıllarımda akciğerinde su olup da tüberküloz teşhisi koyduğumuz fakat iyileştiremediğimiz hastaların çoğunun mezotelyomalı olabileceğini düşündüm.

Deniz Kuvvetleri'nden ayrıldıktan sonra Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde çalışmaya başladım. Bir toplantıda Asım Göktepeli isimdeki jelog arkadaş ile tanıştım. Kendisine; *"Asım Bey, Türkiye'de*

Resim 1. Bize mezotelyomayı öğreten Balıkesir'li A.D. ameliyattan sonra.

asbest minerali var mı?" diye sordum. Anadolu'da birçok bölgede asbest ocakları ve yataklarının var olduğunu ve Ankara'ya en yakın olan asbest maden ocağının ise Eskişehir'in Mihaliççik ilçesinde bulunduğunu söyledi. *"Asbestin insan sağlığı üzerindeki etkilerini incelemek için bu ilçeye gitsek bize refakat eder misiniz?"* diye sorduğumda; *"Memnuniyetle"* yanıtını aldım.

Asbest ile çalışmalarımız 1973 yılında böyle başladı. Bu çalışmalar sonunda çok nadir bir kanser türü ve aynı zamanda asbest işçilerinin meslek hastalığı olan mezotelyomaların İç Anadolu köylerinde yaygın olduğunu ortaya çıkardık. Hastalar arasında Eskişehir'li H.Ç. isimli hastayı unutamam. Sağ akciğer boşluğunun tümü su ile doluydu. Hastalığının nedenini anlamak amacıyla dahiliye servisine yatırdık. Ertesi gün servis hemşiresi beni telefonla arayarak; *"Aşk olsun İzzet Bey, her şey bitti de servise dansöz yatırman mı kaldı!"* diyerek sitem etti. *"Hangi hastadan bahsediyorsun? Ben dansöz falan yatırmadım"* dedim. *"Eskişehir'den gelen H.Ç.'den bahsediyorum. Ayol kadın çırılçıplak soyundu. Koğuştta göbek atıyor. Bütün hastalar, kadın, erkek onu seyrediyor. İnanmazsanız kendi gözünüzle görün"* diyerek feryadına devam etti. Hemen servise çıktım. Hemşire doğru söylüyordu. Birden Balıkesirli A.D. aklıma geldi. Derhal kan örneği alınıp, şeker düzeyine bakılmasını istedim ve hastaya damardan şekerli sıvı verilmesini önerdim. Çok kısa zamanda düzeldi. Zavallı yaptığının farkında değildi. Kan ve akciğerden alınan şeker seviyesinin çok düşük gelmesi üzerine hastaya mezotelyoma teşhisini koyduk.

AMELİYAT OLURSAM YAMULURUM

Benim en çok canımı sıkan ve utandıran sağlık sorunlarının başında köpeklerin bağırsaklarında yaşayan *Taenia, Echinococcus* isimli minicik parazitlerin yumurtalarının insan ve hayvanlara geçmesiyle oluşan hidatik kist hastalığı gelir. Yabancıların yıllar önce bu hastalığın sebebini bulmuş, bulaşma yollarını saptamış, korunma yöntemlerini belirlemiş olmasına karşın bizim ülkemizde bu hastalığın yaygın olmaya devam etmesi bizim için yüz karası olan bir durumdur. Koyuncululuğun ön planda olduğu İzlanda adasında ve Avustralya kıtasında öngörülen önlemlerin alınmasıyla bu hastalık tamamen ortadan kaldırılmış olmasına rağmen bizde değişen bir şey yok.

Hidatik kist hastalığının teşhisi bazen çok kolay, bazen de çok zordur. Komplikasyon yapmamış hastalığın, akciğer, karaciğer, dalak ve böbrek gibi sert organlarda görüntüsü, pergelle çizilmiş gibi yuvarlak görüntü verdiğinden kolaylıkla tanınır. Buna karşın, kemik, beyin gibi organlarda tanınması çok zordur ve tümör (kanser) teşhisi ile karıştırılır. Eğer kist patlamışsa, o zaman hekimin işi zordur. Her türlü hastalığı taklit etmektedir.

Hidatik kist hastalığı yüzümüzü Avrupa ve Kuzey Amerika'da karalayan bir hastalıktır. Avrupa'da çalışan insanlarınımızda bulunan hastalık, tıpkı asbestin yaptığı sağlık sorunları gibi, "*Imported Hydatid Cyst*" başlığı ile yayınlanmaktadır.

Bu hastalık yüzünden yurt dışına mezuniyet sonu eğitim için giden doktorlarımızın başından ilginç olaylar geçmektedir. Bunlardan birisi Boston'daki bir hastanede kıdemli asistan durumunda çalışmış olan Dr. Sualp Tansan'ın başından geçmiştir. Onun tavsiyesi ile hastaneye alınan genç bir Türk hekiminin de katıldığı bir hasta başı eğitiminde, öğretim üyesi baktıkları hastanın filmlerini asistanların değerlendirmesini ister. Filmde kenarları

belirli küçük portakal büyüklüğünde bir anormallik vardır. Yeni gelen doktorumuz hemen atlar, ve; "*Efendim bu filmde hidatik kist var*" der. Hoca bu da nereden çıktı gibi onun yüzüne baktıktan sonra "*Hayır, filmdeki görüntü böbrek kanserinin akciğer metastazıdır*" der. Sualp, bir Türk olarak utanır. Bir gün sonraki vizitte benzer bir filmi aynı hoca asistanlara gösterir. Bizimki hareketlenince, Sualp çaktırmadan onun ağzını kapatır ve kulağına, "*Ulan geri zekalı. Burası Türkiye mi? Burada hidatik kist yok*" der.

Ben de bu hastalıkla ilgili bazen iyi, bazen kötü deneyimlerle karşılaştım. Hidatik kist diye operasyona verdiğim hastalarda akciğer kanseri; kanser diye ameliyata gönderdiklerimde de hidatik kist çıktığı olmuştur. Buna benzer olaylardan birisini de aşağıda göreceğiz.

Asistanlar bir hastayı benimle danışmak istediler. Hasta, genç başı dik köylü bir kadın. Anlaşılan yapılan tetkiklerden bıkmış. Sol akciğerin üst kısmında kavite dediğimiz bir yara var. Bizimkiler haklı olarak veremi düşünmüşler, fakat balgam muayenelerinde mikrop görülememiş. Kültür denilen inceleme ise bu hastalıkta ancak iki ay sonra sonuç veriyor. Eğer hastayı tedaviye almayıp, iki ayı bekleseler hastalık ilerleyecek. Şimdi tedaviye başlasalar, ya teşhis doğru değilse. Gene vakit kaybı ve üstelik boşuna ilaç kullanılmış olacak.

Kadının şikayetlerini dinledikten sonra muayenesini yaptım. Hiçbir bulgu yoktu. Filmde sadece sol akciğerin üst kısmında içi oyuk bir yara vardı. Çocuklara;

"*Verem mikrobu daha çok akciğerin üst kısımlarını sever. Bunun nedenini biliyor musunuz?*" diye sordum.

İçlerinden, dingıdı, mingıdı diyenler oldu ama doğru cevap veren yok. "*Verem mikrobu, havadar yerleri; yani oksijeni fazla olan bölgeleri sever. Akciğerlerin üst kısımlarındaki alveol denilen, gaz değişimi olan kesecikler daha büyük olduğundan daha çok oksijen içerir. Ayrıca, üst bölgedeki akciğer kısımları, aşağı-*

dakilere göre daha az havalandığından, buraya gelip yerleşen mikrobun akciğerlerden atılma şansı daha azdır. Kadın kırsal bölgeden geliyor ve hastalığı da üst kısımda yara ile seyrettiğine göre, kültür sonucu alınincaya kadar verem tedavisi yerinde olacaktır” deyip kestirip attım. Söylenenler kadının pek hoşuna gitmedi. Homurdanmaya başladı.

- *Yani şimdi ben verem miyim?*

- *Öyle görünüyor. Sen verilen ilaçları düzenli kullan ve iki ay sonra gel.*

Verem mikrobi insanlık düşmanlarının önde gelenidir. Onun kadar kalleş ve sinsi bir mikrop yoktur. Her çeşit hastalığı taklit eder. Aslında dünyaya ilk adımını attığında sığırlara musallat olmasına rağmen, yeni bir türe dönerek çağlar boyu insanları perişan etmiştir. Güney Amerika’daki İnka uygarlığına ait mezarlardan çıkartılan iskeletlerde kemik veremi izleri gösterilmiştir. Aradan, yüzyıllar geçmesine rağmen hâlâ canlı verem mikrobi bulunmuştur. Mısır’dan getirilen mumyalarda da bu hastalık bulunmuştur. Avrupa’da 17-19. yüzyıllarda o kadar insanı kırmıştır ki, “Beyaz veba” veya “Tüketim hastalığı” olarak isimlendirilmiştir. Veremli ünlülerin arasında Emili Kardeşler gibi yazarlar ve Fredrick Chopin gibi müzisyenler de vardır.

Verem mikrobi insanın zayıf anını kollar. Yenidoğanlar, bebekler, beslenmesi iyi olmayan yani kısaca bağışıklık sistemi iyi olmayanlar hedefleri arasındadır. Bedenin bütün organlarında hastalık yapmasına karşın en çok akciğeri sever. Burayı sıçrama tahtası gibi kullanarak, kan yoluyla bütün organlara yayılarak hastalık yapabilir. Bağışıklık sistemi tekrar eski haline gelmiş ve hastalık kontrol altına girmişse, sinsice yuvasına çekilir ve uyur hale döner. Eğer bağışıklık sistemi herhangi bir nedenle tekrar bozulursa, tekrar uyanır ve vücudu kemirmeye başlar. Bu nedenle bağışıklık sistemini bozan AIDS hastalığına yakalananların çoğu veremden ölürlere.

Mikroplarla savaşmanın en kestirme yolu onlara karşı aşı hazırlanmasıdır. Bu mikrobun aşısını bulan Calmette ve Guerin, yıllarca uğraştıktan sonra amaçlarına ulaşmışlardır. Bir inekten elde ettikleri verem mikrobunu tam on dört yıl, içinde et suyu, patates ve safra bulunan bir besi yerinde yaşatarak BCG aşısını bulmuşlardır. Hastalığın kontrol edilmesinde, BCG ile birlikte, veremlilerin erken teşhis edilerek tedaviye alınması kadar sosyo-kültürel gelişmenin de önemli katkısı vardır.

Henüz bir ay geçmemişti ki Konya’lı kadın kapıda belirdi. Elindeki ilaçları göstererek,

- *Ben bunları yutuyorum, yutuyorum hiç faydasını görmüyorum. İdrarımı boyamaktan başka işe yaramıyorlar. Başka vereceğin bir şey yok mu?* dedi.

Tekrar muayene ettim, filmini istedim. Gerçekten hiçbir değişiklik yoktu. Birden aklıma geldi.

- *Sen nerelisin?*

- *Konya’nın Seydişehir kazasının, Aşağı Esence köyündenim.*

- *Sizde hayvancılık yapılıyor mu? Yani, koyun, keçi ve inek besler misiniz?*

- *Hayvanı olmayan köy olur mu? Köylü neyle geçinir?*

Taşı cebinde. Allah kocasının yardımcısı olsun! Devam ettim.

- *Senin ağzından hiç öksürükle, soğan zarı, üzüm kabuğu veya peynir gibi beyaz bir şeyler geldi mi?*

- *Geldi. İstersen şimdi öksüreyim, gene gelir.*

- *Bunu daha önce söyleseydin, sana verem teşhisi koymazdık.*

- *Sordunuz mu ki?*

Çok ters bir kadın. Ben de tersimdir ama bu sefer o haklı. Bizler de haksız sayılmayız ya! Nasıl verem her türlü hastalığı taklit ediyorsa hidatik kist denilen hastalık da taklitçi bir hastalıktır. Verem en basitinden, zatürreyi, kist hastalığını, kanseri taklit edebi-

liyor. Bir paraziter hastalık olan hidatik kist de aynı hastalıkları çok güzel taklit eder.

Kadına boşuna verem ilaçları vermiş ve vakit geçirmiştik. Ona, şimdi düşündüğümüz hastalık hakkında bilgi verdim. Ameliyat olması gerekiyordu.

- *Sen ameliyat olur musun?*

- *Olmam!*

- *Neden?*

- *Bizim köyde bu hastalıktan ameliyat olanlar hep yamuldu da ondan!*

- *Sizin köyde bu hastalık çok mu?*

- *Çok ya! Benim bildiğim beş kişide var.*

Türkiye’de hidatik kist hastalığının kırsal bölgede görülme sıklığı hakkında bildiğim kadarıyla bir araştırma yapılmamıştı. Asistanlarıma *“gene yol göründü gazilere”* dedim. Bir hafta sonu, iki arabayla hareket ederek, Ankara’nın 650 km. uzağındaki Aşağı Esence köyüne vardık. Muhtar geleceğimizi bildiği için epey hazırlık yapmıştı. Köylülerin akciğer filmini çekecek olan Konya bölgesinin gezici verem tarama ekibi tam tesisatlı iki jip ile gelmiş bizi bekliyorlardı. Çalışma planına göre, intörnlerden birisi anket formunu dolduracak, Fuat ve Bahadır muayeneleri yapacak, röntgen uzmanı Okan, ultrasound cihazı ile karın muayenesi yaparak, varsa karaciğer, dalak ve böbrekteki kistleri tespit edecek ve Salih de, kan örnekleri alarak, bunlarda hidatik kist yönünden analiz yaptıracaktı.

Araştırmaya hemen başladık. İşler sandığımdan iyi gidiyordu. Herkes yaptığından çok memnun, en çok da muhtar. Köylüler, görüntüleme yöntemi olan ultrasona daha çok önem veriyorlar. Okan da bu işin ustası. Bir taraftan cihazın monitörünü gözlerken diğer taraftan onlara bilgi veriyor. *“Sen böbreğinden ameliyat olmuştun” “Safra kesende taş var”* gibi. Bu yetmiyormuş gibi, gebe kadınlara doğacak çocuğun cinsiyetini bile söyleyebiliyor. *“Senin*

oğlun olacak” dediği zaman kadınlar bayram ediyordu. Bu arada çayların birisi gidiyor, öteki geliyor. Akşama doğru, ilçenin kaymakamı geldi. Yüzünden canının sıkın olduğu belliydi.

- *Hocam geleceğinizi bize bildirseydiniz, sizi daha iyi ağırlardık dedi.*

İş anlaşıldı. Bizim idareciler de çok alıngandırlar hani! Kendisine, amacımızın ne olduğunu açıkladıktan sonra fazla vaktimiz olmadığını, hafta sonunda bu işi bitirmek zorunda olduğumuzu ve gerekmedikçe onları rahatsız etmek istemediğimizi anlatmaya çalıştım. Arkadaşların çalıştığı yerleri gezerek ne yaptıklarını öğrendikten sonra;

- *Sayın hocam. Bir şeye ihtiyacınız olursa, lütfen bildiriniz! de-yip ayrıldı.*

Geceyi Seydişehir alüminyum fabrikası misafirhanesinde geçirdikten sonra pazar sabahı köydeki işimizin başına döndük. Dr. Okan’ın canı bir şeye sıkılmış gibiydi. Yanıma gelerek;

- *Hocam bak şu kaymakamın yaptığına! Bekçiye, akşam temizlik yapmasını, kan alınan enjektörleri ve diğer malzemeleri yakmasını tembihlemiş. O da ultrason için kullandığımız yeni ve eski krem kutularının hepsini ateşe atmış.*

Başımдан kaynar sular döküldü. Söylenip durdum. Neler konuştuğumu bilmiyorum ama iyi şeyler değil.

- *Ne yapabiliriz Okan? Konya’ya gitsen, günlerden pazar, her yer kapalıdır.*

- *Hocam. Zeytin veya mısır yağı ile bu işi hallederiz gibime geliyor dedi.*

Muhtar *“Ben evden getireyim”* deyip yanımızdan ayrıldı.

İşler gene rayına oturdu. Biz yirmi yaşın üstünü tarıyoruz ama hasta olan çocukları da muayeneden geçiriyoruz, ilaçlarını veriyoruz. Kulağı ağrıyan, boğazı şişen, hiç fark etmiyor.

Saat 11.00’e doğru birden elektrikler kesildi. Şimdi yandık. Ne film çekiliyor, ne ultrason çalışıyor. Zincirin bir halkası kırıldı

mı iş bitmiş demek. "Sorun bakalım, elektrik ne zaman gelecekmış" dedim.

- Elektrik, TEK'ten kesilmiş. Kimse ne zaman geleceğini bilmiyor.

- Yani bunun saati falan yok mu? Bir saat, iki saat, dört saat gibi!

- TEK'ten kesildi mi, hiç belli olmaz hocam!

- Belki kaymakam bilir ona sorun! dedim.

Kaymakam yerinde yokmuş! "Yerinde olsa kırk yılda bir işe yarayacaktı" diye mırıldandım. Yanıma Konya Verem Tarama ekibinden birisi geldi.

- Hocam, biz elektrik kesintisine karşı her zaman hazırlıklıyız. Arabamızda jeneratör var. Eğer muhtar benzin bulursa, onu çalıştırıp köye elektrik veririz, dedi. Sevincimi yanaklarından öperek gösterdim. Hemen kabloları köye cereyan getiren tellerin bağlandığı direğe taktılar ve motoru çalıştırdıklarında anında lambalar yandı.

Akşama doğru, Aşağı Esence köyünün işini bitirdik. Köydeki yirmi yaşın üstündeki yüz kişinin birisinde hidatik kist hastalığı vardı. Bize bir ülkede, hidatik kist hastalığının veya veremin böylesine büyük sorun olması, o ülkenin sağlık teşkilatının yetersiz olduğunu gösterir demişlerdi. Yabancılar yaklaşık yüzyıl önce verem ve hidatik kist hastalığını hallettikleri halde biz hâlâ yerimizde sayıyoruz. Hastalığın sebebi belli, korunma yolları belli. Hayvanlara yazık, insanlara yazık ve hatta köpeklere yazık. İşin ekonomik yönü ayrı. Hastalıklı hayvanın sütü azalıyor, yünü azalıyor, eti azalıyor ve kesildiğinde kistli karaciğer atılmakla protein kaybı oluyor. Yazık ki, yazık.

Gitmeden önce muhtar, baş öğretmen ve köy imamı bir araya geldik. Onlara; "Hastalığın ne olduğunu, insanlara ve hayvanlara nasıl bulaştığını, ne gibi belirtiler verdiğini, yaptığı diğer hastalık-

ları ve zararlarını anlattım. Burada bizim işimiz bitti. Şimdi sizin göreviniz başlıyor. Köydeki köpeklerin bağırsaklarında parazit veya kurt olduğu kesin. Bunda köpeklerin hiçbir günahı yok. Önce paraziti saf dışı edeceksiniz. Köpekleri, harman yerinde ip veya zincirle bağlayıp bir arada tutacaksınız. Sonra onlara, size vereceğimiz bağırsaktaki paraziti öldüren ilaçtan yedireceksiniz. Ertesi günü harmandaki köpek dışıklarının üzerine mazot döküp yakacaksınız. Bu şekilde parazitin taşıdığı yumurtaların tümü ölmüş olacak ve böylece etrafa, yola, çayıra veya suya geçemeyecek. Yani insanlara, hayvanlara bulaşmayacak. Köyde, koyun ve sığır kestiğinizde, hastalıklı karaciğer, dalak veya akciğeri köpeklerinize vermeyeceksiniz. Onları ya yakınız veya derin bir çukura gömünüz ki köpeklere bulaşmasın. Parazitin yumurtası çoğu kez ele bulaşmakta ve oradan ağız yoluyla vücuda girdiği için her fırsatta sabunla elinizi yıkayınız. Bu söylediklerimi, öğretmenler çocuklara; imam da hutbede cemaate anlatsın" dedim.

Aşağı Esence köyünden ayrılırken, herkesin gözünde mutluluk okunuyordu. Köylüler bizi gerektiği gibi ağırlayamadıklarını ve tekrar gelmemizi istediler. Ayrılmadan önce muhtar kulağıma, "Hocam izninizle, köy odasındaki Atatürk'ün resminin yanına, sizlerin resmini de asacağım" dedi.

Hasta kadına, "Sadece hastalıklı kısmın ameliyatla çıkarılacağını ve kesinlikle yamulmayacağını söyledik" Bize inandı ve gerçekten yamulmadı. Kontrole geldiğinde gülerек;

- Bakın yamulmadım. Sopa gibiyim dedi.

- Başta muhtar olmak üzere herkese selam söyle.

- Söylerim ama üzüleceksiniz. Muhtarımız seçimi kaybetti, deyince;

- Niçin? Ne kusuru varmış? Yazık, çok yazık! dedim.

ASBEST ile TANIŞMA

"Pekmezin içindeki kanser"

Balıkesirli hastamız A.D. sayesinde mezotelyomayı öğrendik. Hastalık, akciğer veya karın zarının kanseri olup, vücutta litrelerce su toplanmasına sebep oluyor. *Mezotelyoma asbest veya amyant denilen ve yer kabuğunda bol miktarda bulunan bir mineral ile ilişkili bir hastalık.* Asbest ancak solunum yoluyla vücuda girdiğinde hastalık yapıyor. Buna karşın yiyecek ve içeceklerle vücuda girdiğinde hastalık gelişmiyor. Kanser yapıcı türleri mikroskop altında dikiş iğnesi şeklinde görülür. Isıya ve sürtünmeye son derece dayanıklı olması yüzünden eski çağlardan beri kullanılmıştır. Eskiden asbestten yapılmış mendil, havlu, eldiven ve para keseleri en makbul hediyeler arasındaymış. Yemek pişirilen kapların çoğu bundan yapılıyormuş. Petrol lambası ve mum fitilleri de asbesttendi! Endüstri devriminden sonra asbestin kullanılışı daha da artmış ve 3,000'den fazla iş yerinde kullanıldığı için, "*Sihirli mineral*" diye anılır olmuştur. En yoğun kullanıldığı iş alanları, tersaneler, oto ve uçak sanayii ile maske ve sigara filtreleri, yangın elbiseleri, sinema perdesi yapımı. Film çekimleri sırasında kar yağması sahnelerinde bile asbest kullanılıyordu. Başta okullar olmak üzere kamuya ait bir çok binanın ısı, ses izolasyonunda da asbest kullanılmıştır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısı sonunda asbest işçileri "*Asbestosis*" denilen toz hastalığından ölmeye başladılar. 1960 yılında Güney Afrikalı Dr. C. Wagner ilk kez asbest ile mezotelyoma ilişkisini gösterdi. Maden ocaklarında çalışan işçilerde 20-40 yıl sonra mezotelyoma geliştiğine işaret etti. Aynı hastalık, asbest madenini fabrikalara taşıyan eşeklerde, bekçi köpeklerinde ve hâttâ tarla farelerinde de tespit edildi. Yapılan araştırmalar asbestin yalnız mezotelyoma de-

ğil, akciğer ve gırtlak kanseri gibi solunum sistemi kanserlerinin yanı sıra sindirim sistemi kanserlerinden de sorumlu olduğunu gösterdi. Asbestin kanser yapıcı özelliği sigara içildiği takdirde çok daha fazla artmaktadır. Sigara içen bir asbest işçisinin, sigara içmeyen ve başka iş dalında çalışanlara göre akciğer kanserine yakalanma riski 90 misli fazladır. Bunlardan ayrı olarak asbest, akciğerlerde toz hastalığı, akciğer zarında kalınlaşma ve kireçlenme de yapmaktadır. Artık onun isminin değiştirilmesi lazımdı. Bu nedenlerle ona yeni bir isim bulundu; "*Öldüren toz.*" Yararlarının hepsi unutuldu ve yerini insan sağlığına daha az zararlı sentetik minerallere bıraktı.

Mezotelyomadan ölenlerin arasında gençliğinde tersanelerde çalışmış olan aktör Steve Mc Quin de vardı. 2. Dünya Savaşı'nda askeri fabrika ve tersanelerde çalışmış asbest işçileri emeklilik devresinde kansere yakalanmışlar ve milyonlarca dolar tazminat almışlardır. Bazıları, altlarına Cadillac gibi pahalı araba çekerek, ömürlerinin son günlerini gezerek geçirmeyi yeğlediler!. Asbestin kullanımı iyice kısıtlandı. Amerika Birleşik Devletleri'nde, yapımında asbest kullanılan kamu binaları yıkılmaya başlandı. Yıkım sırasında etrafa asbest tozu saçılmasını önlemek için yeni teknikler geliştirildi ve dolayısıyla çok büyük harcamalar yapıldı.

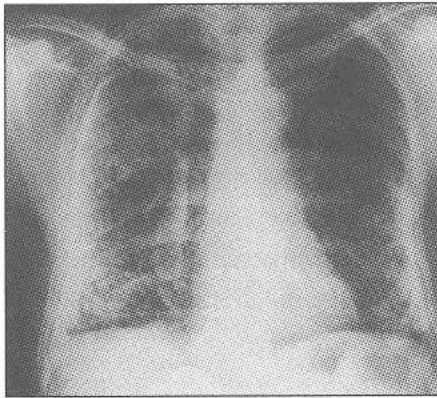
Türkiye'de başta Eskişehir'in Mihalıççık ilçesi olmak üzere, Sivas, Bursa ve diğer yörelerde ekonomik değeri fazla olmayan asbest yataklarının olduğunu MTA'da çalışan Jeolog A. Göktepe'li'den öğrendik. Klinik arkadaşlarım Dr. M. Artvinli, Dr. M. Özesmi ve Dr. Ö. Gönen ile birlikte yanımıza jeolog arkadaşımızı da alarak 1973 Ekimi'nde Mihalıççık'a gittik. Kaymakama amacımızı anlatırken odada bulunan ilçe savcısı söze karıştı. "*Ben Anadolu'nun birkaç yerinde görev yaptım. Adli vaka dolayısıyla otopsi yapılan kişilerin akciğerlerini gördüm. Burada yapılan otopsilerde akciğerlerin durumu çok değişik. Sanki betonla sıvanmış gibi, taşlaşmış. Bir defasında tabanca ile öldürülen bir kişinin göğsüne giren kurşun taşlanmış yere saplanıp kalmış ve akciğere girememiş-*

ti! Adam karnındaki kurşun yaralarından ölmüştü. Merakımı otopsiyi yapan doktora ilettim. Vereme bağlıdır diye geçiştirdi. Pek inanmadım. İlçede birçok asbest ocak ve değirmenleri var. Sanırım aradığınız hastalıktan burada çok bulacaksınız” dedi. Bu görüşmeden sonra hemen sağlık ocağına gittik. Bizi halinden pek memnun olmayan, bezgin bir doktor karşıladı. Durumu ona açıkladıktan sonra ilçede mezotelyoma veya asbeste bağlı diğer hastalıkların olup olmadığını sorduk. “Burada bu türden hastalık yok. Ancak tüberküloz çok var” dedi. Aslında bu soruya gerek yoktu. Mezotelyomayı biz yeni öğrendiğimize göre o nereden bilecektik! “Verem teşhisi konmuş hastaların filmlerine bakabilir miyiz?” dedik. Gördüğümüz filmlerin hepsinde asbest tozu solumasına bağlı, akciğer zarında kalınlaşma ve kireçlenme vardı. Onu asbestle ilgili hastalıklar hakkında bilgilendirdik (Resim 2).

Sağlık ocağından ayrıldıktan sonra ilçedeki asbest ve kil değirmenlerini görelim dedik. Bunların bacalarından koyu duman çıkıyordu. Değirmenin içi toz duman içindeydi. İşçiler ağızlarında sigara, ellerinde kürekle sürekli değirmene maden atıyorlardı! İl-

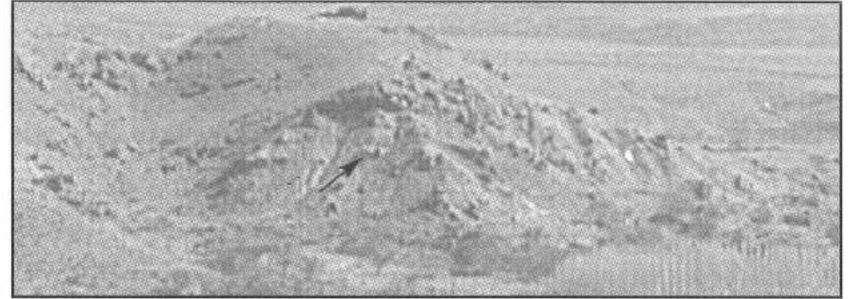
çeyi Eskişehir’e bağlayan yol başlangıcında, asbest ocaklarından çıkarılan madeni depolayan büyük bir bina dikkatimizi çekti. Asbest yığınının üzerinde çocuklar güreşiyordu!

İlçe civarında yirmiyi aşkın köy vardı ve çoğunun yakınında açık asbest ocakları bulunmaktaydı. Burada işçiler kazmalarla asbest içeren küçük kaya parçacıklarını çıkartıyorlardı. Ağızlarında maske yok-

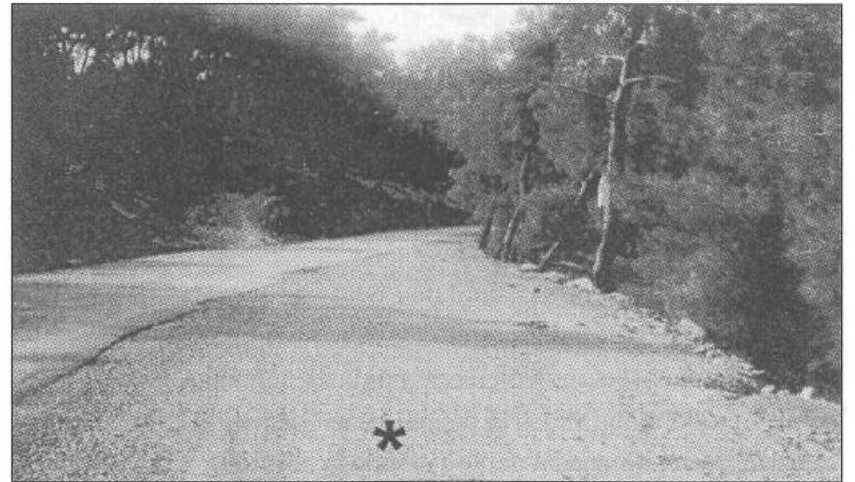

Resim 2. Aktoprağın içindeki asbesti soluyan bir köylünün akciğer zarında kalınlaşma kireçleşme.

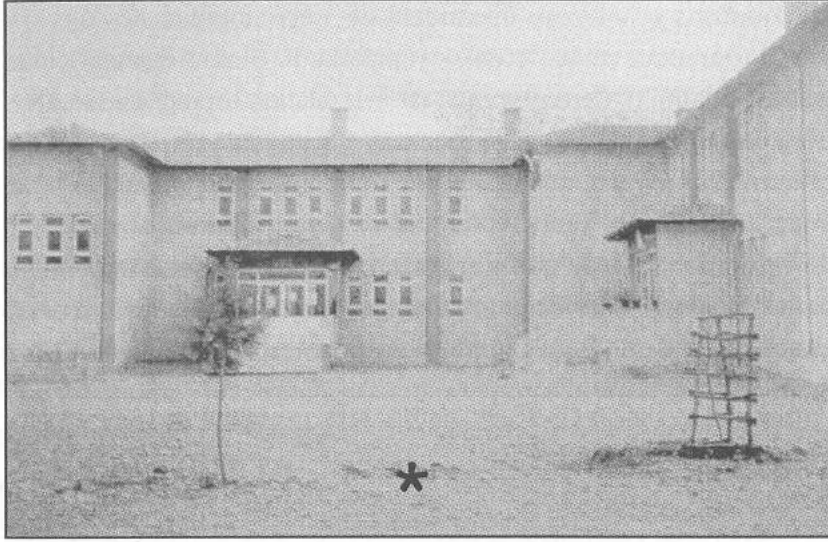
tu. Dönüşte yolumuzun üzerindeki bir köye uğradık. Köylüler asbestli topraktan çanak, çömlek yapıyorlardı. Bunun dışında içinde asbest bulunan “Ceren toprağı” ismiyle bilinen toprağı damlara sererek kışın soğuktan, yazın sıcaktan korunduklarını söylüyorlardı (Resim 3,4). Ayrıca, asbestli beyaz toprağı (ak toprak) ıslatıp bula maç halinde kireç yerine evlerin iç ve dış duvarlarına sürerlermiş. Kireçten daha parlak görüntü veriyormuş. Biz hayret ettikçe onlar konuşmalarıyla şaşkınlığımızı daha da arttırdılar. Asbestli toprağı pekmezlerin içine kattıklarında hem pekmezin acılığı azalmış ve hem de daha koyu olmuş. Tandırların içi asbestli çamurla sıvanır-

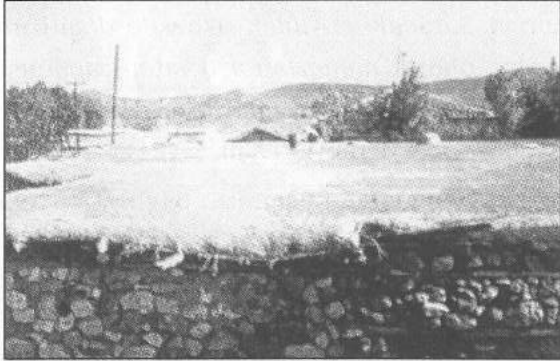
Resim 3A. Anadoluda sık rastlanan içinde asbest bulunan mavi renkli serpentine oluşumu (okla gösterilen yer).

Resim 3B. Yola serilmiş koyu-mavi, kurşini renkte serpentine toprağı.

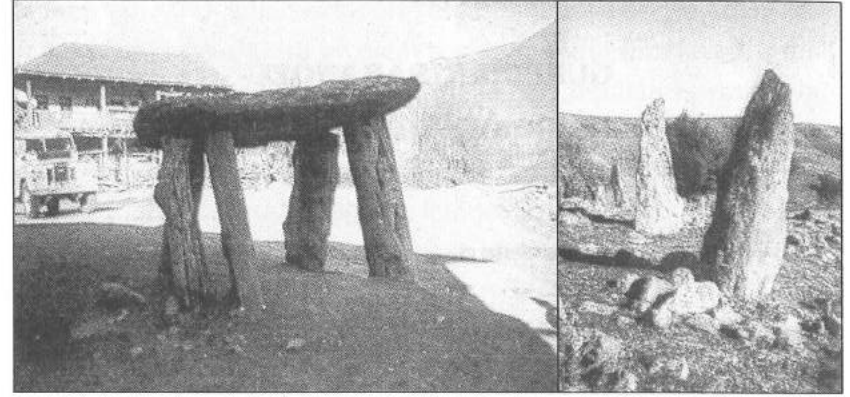

Resim 3C. Ovakişlacık (Milas) köyünün okul bahçesine çamur olmasın diye serilen içinde asbest bulunan serpentine toprağı.

Resim 4. Asbest içeren serpentine (Ceren) toprağı ile örtülmüş bir köy evi.

mış. Damatlar dişlerini bu toprakla ovalayarak parlattırlarmış. Köy kadınları asbestli toprağı pudra gibi bebeklerin altına sürerlermiş. Köy camisinin avlusunda ölenlerin namazlarının kılınması sırasında cenazenin bulunduğu musalla taşının yapısı dikkatimi çekti. Ne taş benzeyordu ne de ağaca! Jeolog arkadaşşa sordum.

Resim 5.6. Mihaliççik'te anthophyllite cinsi asbestten yapılmış musalla ve mezar taşları.

- Asbest

- Köy mezarlığındaki dikili taşlar da asbest olmalı değil mi?

- Doğrudur.

- O zaman buradaki köylüler, asbestle doğuyorlar, onunla iç içe yaşıyorlar, ölünce namazları asbestten yapılmış musalla taşının üstünde iken kılınıyor ve nihayet mezarlarının başına da asbestli taş dikiyorlar" dedim (Resim 5,6).

Mihaliççik'tan ayrılırken yanımıza birçok taş, toprak örnekleri aldık. Bunların MTA'da analizleri yapıldı ve hepsinde asbest olduğu anlaşıldı. Tek teselli olduğumuz taraf, bulunan asbestin çoğunun mezotelyomadan çok, akciğer zarında kalınlaşma ve kireçlenme yapan türde olmasıydı. Sağlık Bakanlığı'nın Verem Savaş Dairesi'ne bağlı gezici verem tarama ekiplerinin Mihaliççik ve köylerinde çekmiş olduğu filmleri inceledik. Yirmi yaşın üstündeki her 100 kişinin 25'inde asbeste bağlı anormallikler vardı. Bunlar konuyu bilmeyen kişilerce kolaylıkla tüberküloz olarak değerlendirilebilirdi.

GÜRPINAR/ŞABANÖZÜ- ÇANKIRI ARAŞTIRMASI

"Eceliyle öldüler"

İç Hastalıkları'na acil servis kanalıyla İsmail Kara isminde, kırk yaşlarında tıpkı soyadı gibi kömür renginde bir hasta yatırmışlar. Adamcağız, yatağında oturarak duruyor. Belli ki solunum yetmezliği içinde. Devamlı oksijen almasına rağmen dudakları, burnunun, kulağının ve parmaklarının uçları simsiyah. Muayene bulguları sünger gibi olması gereken akciğerlerin karaciğer gibi sertleştiğine işaret ediyordu. Hastalığın nedenine ulaşabilmek için detaylı bir soruşturma yapmak gerekiyor. Nefes darlığı o kadar şiddetliydi ki, konuşamıyordu. Öğretmen olan kardeşi Tekin'den uzun yıllar dozer operatörü olarak tünellerde çalıştığını öğrendik. Maden işçilerinin ölümcül hastalığı olan silikozis denilen toz hastalığı olabileceğini düşündük. Silikozis denilen hastalık, tünel işçilerinde, taş yontucularında, gemi raspa işlerinde çalışanlarda görülmektedir. Son yayınlara göre bu hastalık çölde kum fırtınasına yakalananlarda, buralarda su kuyusu ve mezar kazanlarda da görülüyormuş!

İsmail'in akciğer filmi tam olarak silikozis hastalığına uymuyordu. Zira, asbeste bağlı akciğer zarında kireçlenmeler de vardı. Acaba bizim hastamızda ikisi bir arada olamaz mı? Ne demişler, "Talihsiz hacıyı yılan deve üstünde sokarmış" Sonunda kesin tanıya varmak için, açık akciğer biyopsisine gerek gördük. Akciğerlerinden alınan silgi büyüklüğündeki parçayı ikiye böldük. Bir kısmını bizim patoloji bölümüne, diğer yarısını ise akciğerdeki maden ve minerali göstermeye yönelik çalışma için yurtdışında ilişkimiz olan bir bilim adamına gönderdik. Orada akciğer dokusu

yakılarak organik kısım ortadan kaldırılmakta ve geriye kalan kül elektron mikroskobu ile incelenerek değerlendirilmekteydi. Hastamızın akciğerinde, kil, kömür ve silikozis denilen hastalığı yapan silika yanında çok fazla miktarda asbest lifi bulunduğu rapor edildi. Raporu yazan Fransız bilim adamı, Patrick Sebastien, akciğerin 1 gram kuru ağırlığının içinde 300 milyon, evet yanlış okumuyorsunuz 300 milyon asbest lifi olduğuna işaret ederek hayretini ifade ediyordu.

İsmail'e doktor olarak ne yapabiliriz ki? Hiç. Sadece düşünce olarak belki başka nedenle ölen bir kişinin akciğeri takılabilseydi, kurtulabilirdi. Hasta tahminimizin aksine altı aydan fazla yaşadı. Yakınları ve bizler bir an önce ölmesini çok istedik. Karşımızda havasızlıktan boğulma derecesinde çarpınan bir kişi vardı ve elimizden hiçbir şey gelmiyordu. Onun için geceler çok daha korkunç idi. Uyuyunca soluğunun büsbütün duracağını düşünerek gözünü kırpmıyordu. Zaman zaman nefes darlığını unutup, biraz olsun uyumak istiyordu. Bir tablet uyku ilacının onu öldürmeye yeteceğini bildiğimiz için bu konuda da ona yardımımız olamıyordu. Nihayet, yaşamak ile ölmek arasındaki zinciri kopardı. İsmail'e doktor olarak hiçbir yardımımız olmadı ama, hastalığının meslektan kaynaklandığını kesin bir ifade ile rapor etmekle, geride bıraktıklarına yardımımız oldu.

Öğretmen Tekin Kara ile dost olduk. Aslen Çankırı'nın Şabanözü ilçesinin Gürpınar köyünden olduklarını söyleyerek köyde bir araştırma yapmamızı istedi. Bir hafta sonunda araştırma ekibimizle köye vardık. Röntgen makinesini, akciğer fonksiyon testleri cihazlarını köy okulunun bir sınıfına kurduk. Kara tahtada "Ali, elma al" yazısı dikkatimizi çekti.

Araştırmamız sıkıntı ile başladı. Tam işe başlıyoruz, elektrikler kesiliyor. Bir, iki hatta üç saat bekliyoruz. TEK'ten haber yok. Gelecek mi? Gelmeyecek mi? Bilen de yok. Köylüler, "Gece mutlaka gelir" dediler. Gece vakti köylülerin muayeneye gelmeleri beklenemez

ki. Tekin, "Hocam. Ben onları gece toplarım, siz merak etmeyin" dedi. Köyün davulcusunu çağırdı ve ona; gece elektrik gelir gelmez, "Sayın Gürpınarlılar! Hacettepe Tıp Fakültesi'nin değerli hocaları, Prof. Dr. İzzet Barış ve Doç. Dr. Mustafa Artvinli köyümüze geldiler, sizleri muayene edecekler ve filmlerinizi çekecekler. Muayene ücretsizdir ve gece sabaha kadar devam edecektir, hepinizden rica ediyoruz, bu fırsatı kaçırmayınız!" şeklinde çağrı yapmasını söyledi. Davulcu görevini sevmiş olmalı ki, daha sınıfın içindeyken davulunu çalmaya başladı. Gerçekten köylüler gelmeye başladı ve muayene sabah elektrikler kesilinceye kadar devam etti.

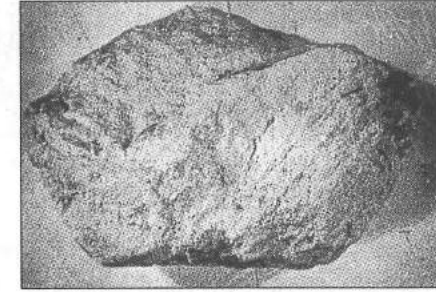
O gece, en aşağı yirmi bardak çay içmiş olmalıyım. Tek eğlencemiz ufak bir el radyosuydu. İş bitirmek üzereyiz. Saat yediye doğru, koltuklarında tezek bulunan, beyaz yakalı, siyah önlüklü, uzun örgülü saçlı iki kız öğrenci okula geldi. Ayaklarındaki siyah lastikleri, eşikte çıkartarak, yalınayak sınıfa girdiler. Sınıfın sobasını yakmak için epeyce uğraştılar. Islak bezleri kovaya batırıp yere çömelerek döşemeleri sildiler. Çok üşüdükleri belliydi. Sık sık yanan sobanın yanına gelerek ellerini ısıttılar ve zaman zaman sızlayan parmaklarını üflediler. Saat dokuzda doğru minibüsle ilçeden gelen öğretmenleri kapıda karşıladılar ve ellerindeki çantaları aldılar.

Köyün civarını ve evlerini yakından görmek istedik. Buradaki köylüler de ak toprağı sıvada ve çatıda kullanıyorlardı. İsmail Kara'nın evine gittiğimizde duvarlar bembeyaz ve parlaktı. Tekin annesine çıkıştı. "Ana, ben sana ak toprağı badana için kullanmayın demedim mi? Bu çok tehlikeli bir madde. Akciğerleri kurutuyor, kanser yapıyor. Ağabeyimin hastalığı bundan" dedi. Zavallı kadın boynunu büktü ve sesini çıkarmadı (Resim 7-9).

Köylülerin ak toprağı komşu Çaparkayı köyündeki bir kaynaktan aldıklarını öğrendik. Çaparkayı Ak Toprağını elektron mikroskopla inceleyen Fransız bilim adamı Patrick Sebastien beyaz toprağın içinde çok fazla miktarda ve değişik boy ve kalınlıkta Tremolite asbest olduğunu görüntüledi (Resim 10).

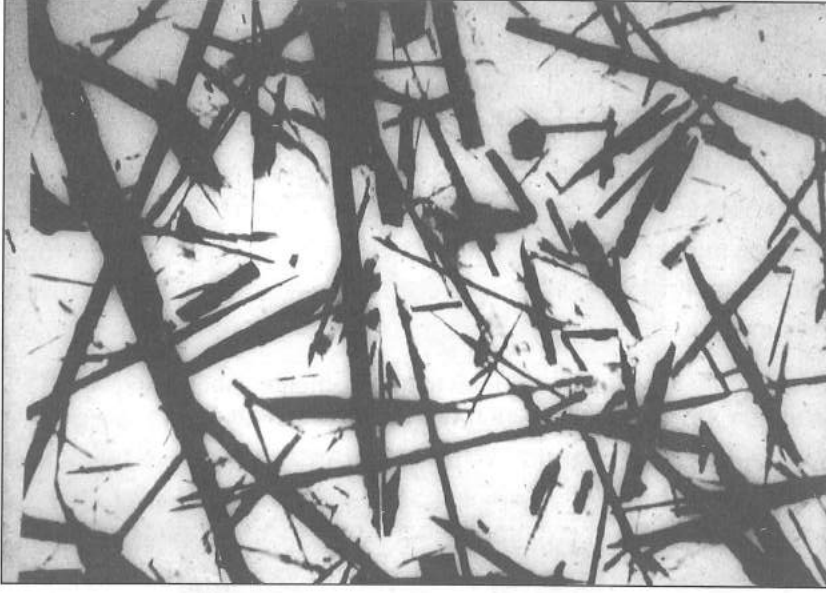
Resim 7. Köylüler içinde tremolite asbest bulunan ak toprağı römorke doldururken.

Resim 8. İçinde asbest bulunan ak topraktan yapılmış ekmek şeklinde topak.

Resim 9. İçinde tremolite asbest bulunan dış duvanı ak toprakla sıvanmış bir köy evi.

Resim 10. Çaparkayı ak toprağında P. Sebastien'in gösterdiği değişik boy ve kalınlıkta kanser yapan tremolit asbest lifleri.

Köydekiler, bize yakın zamanda ölenlerin listesini verdi. Dediklerine göre birkaçı kanserden ölmüştü. İşin aslını köydeki görevli hemşireden öğrenmek istedim. Hemşire önce köye yönelik bir dolu yakınmalarda bulundu. Sağı solu epey karıştırdıktan sonra, ölüm kayıtlarının bulunduğu defteri buldu.

- *Bak bakalım 50 yaşındaki F.K. isimli kadın neden ölmüş?*

Defterde sordugumuz ismi buldu ve;

- *Eceliyle, dedi.*

- *Ya, 45 yaşındaki İ.K. neden ölmüş?*

- *O da eceliyle!*

Tepem atmaya başladı.

- *Pekala, 14 yaşındaki erkek çocuk A.Ç. neden ölmüş?*

- *Eceliyle!*

Dayanamadım.

- *Köylülerden öğrendiğime göre, A.Ç.'yi ahırdarken at tepmiş. Karnı ağrımış ve hastaneye götürülürken yolda fenalaşmış ve ölmüş. Küstahlaştı:*

- *Ben doktor değilim ki! Neden öldüğünü nasıl bileyim?*

- *İyi de, ölüm sebebi olarak "Eceliyle" yerine "At Tepmesi" deseydin daha iyi bir iş yapmış olurdun!*

Hemşireye görevinin ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalıştım ama yararı olacağını zannetmiyordum.

Gürpınar'dan ayrılmak üzereyiz. Okuldaki eşyalarımızı topluyoruz. Öğrenciler bize yardımcı olmaya çalışıyorlar. Öğretmenler yerinden bile kalkmadı. Üstelik bize soğuk bakıyorlar. Neden acaba? Bir hatamız mı oldu? Dayanamadım;

- *Öğretmen hanım, biz burada iki gündür köylüleri muayene ediyoruz, filmlerini çekiyoruz. Öğrenciler size bu konuda bir şey sorarsa ne cevap vereceksiniz?*

Omzunu silkerek;

- *Ne bilelim biz sizin ne yaptığınızı? Bize bir şey söylenmedi ki! Sonra siz, bizi ve çocukları muayene etmediniz ki!*

Suçumuzu anlamıştık. İnsanları anlamak ve memnun etmek ne kadar zormuş. Hiç olmazsa, okulda iki gün ders vermedikleri için bize teşekkür etmeleri gerekmez miydi? Sınıftan ayrılırken kara tahtada hâlâ, "Ali, elma al" yazılıydı.

Köyün çıkışında, orta yaşlı bir adam el kaldırarak arabamızı durdurdu. Yolumuz üzerinde bulunan bir köyün ismini vererek, oraya kadar bizim arabayla gelip gelemeyeceğini sordu. Biraz daha sıkışıp onu arabamıza aldık. Giyinişi köylülerinkine benzemiyordu. Merak edip sordum;

- *Gideceğin yerde nasıl bir işin var?*

- *Ben, Çankırı'da bulunan Sıtma Savaş Merkezi'nde görevliyim. İşim, köyleri dolaşmak ve hasta olup da ateşi çıkmış olan-*

lardan örnek kan toplamak ve bunları merkeze götürmek. Gideceğim köyde ateşli birisi varmış da...

Onu sınamak istedim.

- O köye gitmen şart mı? Bayağı uzakmış, buradaki birinden kan alsan kim bilecek?

- Olmaz öyle şey. Bu bana verilen bir görev, aldığım paranın hayrını görmem sonra, dedi.

Eski adı, Eregez olan Gürpınar köyündeki araştırmada, yirmi yaşın üstündeki kadın ve erkeklerin yarısında, asbest tozlarına bağlı kireçlenme, kalınlaşma ve akciğer sertleşmesi bulundu. Buna rağmen kansere yakalanmış hasta yoktu, zira hepsi "ecelleriyle ölmüşlerdi!".

MADEN/ELAZIĞ ARAŞTIRMASI

"Bana Paşa Muammer derler"

Göz bölümünde bir hastayı akciğer filmindeki anormallığın değerlendirilmesi için bize göndermişlerdi. Karşımda, son derece şık giyinmiş, yumurta topuklu, orta yaşlı bir hasta vardı. Adını sordum. Kestirmeden cevapladı;

- Paşa. Tuhafıma gitmişti. Önümdeki dosyada "Muammer Çoşkuner" yazılıydı.

- Burada başka türlü yazılı!

- Sen ona bakma doktor bey. Herkes beni 'Paşa' olarak çağırır.

- Bu ismi kim taktı sana?

- Ben kendim takmışımdır.

- Olur mu öyle şey. Herkes istediği adı alırsa işler karışmaz mı? deyince, gevrek gevrek güldü ve sonra;

- Ben Muammer ismini hiç sevemedim, zaten sormadan yazmışlar hani. Paşa ismi daha güzel değil mi?

Paşa'ya çabuk ısındım. Aydınlık yüzlü, konuşma aksanı bir hoş ve sevecen bir kişiydi.

- Söyle bakalım Paşam, ne şikayetin var?

- Vallahi, sizle ilgili bir şikayetim yoktur hani!

- Öyleyse seni niçin gönderdiler buraya? Öksürük, göğüs ağrısı, nefes darlığı gibi bir şeyler yok mu?

- Benim sıkıntım gözümde dir. Ameliyatlıkımışım. Çektiler filmimi ve sonra beğenmediler. Zaten eskiden de beğenmezlerdi naçiz kulunuzun filmi. Ne olduğunu da söylemezler! Hep bozuk

çıkar. Benim akciğerden bir zorum yoktur dedim ama dinletemedim. Zat-ı aliniz bileceksiniz!

Filme bir göz attım. Tam resimlik. Akciğerin üstünde sanki beyaz çini mürekkebi ile çınar yaprağı çizmişler. Paşa asbest liftleri solumuş olabilir.

- Paşa, sen hiç duvarları beyaz toprakla sıvalı evde yaşadın mı?

- Yaşamış olabilirim yani.

- Ne demek, "Yaşamış olabilirim!" Kesin konuşsana!

- Vallahi doktor beyim, bizim Maden'de herkesin ciğerleri benimki gibidir. Zahir ben Paşa olduğum için en güzeli benimkidir! Dicle Üniversitesi'nden Prof. Dr. Selahattin Yazıcıoğluda, "Bunun sebebi ak topraktır" diyor amma bana sorarsanız Maden'deki bakır fabrikasıdır. Ne zaman ki o fabrika kuruldu, etrafta yeşil hiçbir şey kalmadı. Dereden akan suyun rengi bile değişti. Belkim hayvanların ciğeri de bizimkiler gibidir!

Paşanın sözlerinde gerçek payı vardı. Bakır üreten fabrikalar tam bir çevre düşmanıdır. Bacalarından çıkan sarı renkli kükürt gazı, havada su buharı ile birleşerek asit yağmuruna sebep oluyor. Bu madde de bitkilerin akciğerleri olan yapraklarının kuruymasına neden oluyordu. Bilinen başka bir şey de kükürt gazının astımlı hastalara çok zararlı olması ve onları krize sokmasıdır. Gazın akciğerlerde kireçlenme yaptığını duymadım. Belki de fabrikada işlenen bakır cevheri asbestle karışık olabilir.

Paşa'nın Maden Bakır İşletmeleri'nde çalıştığını ve bölgede bu tip hastalıkların çok olduğunu öğrendim. Anadolu'nun Güneydoğu bölgesi hariç her yerinde çalışmamız olmuştu. Bir de orasını görelim dedik. Klinikte bulunan Türkiye haritasında Maden'i aradım. Kendi kendime, "Maden çok uzakmış. Benim 41-AR-427 plaka numaralı Arap Atı yandı!" diye söylendim.

Bizde intörnlüğünü yapan bir doktor, Toplum Hekimliği'nin Etimesgut'taki hastanesinin önünde röntgen makinesi yüklü bir

taşittan bahsetmişti. Araç köy taramaları için alınmasına rağmen pek kullanılmıyormuş. Toplum Hekimliği kürsü başkanına gidip durumu anlattım. Anlayışla karşıladı.

- İzzetçigim, düşüncen doğru. Ancak bu arabadan sorumlu, Niyazi diye birisi var. Çok bilgili ve becerikli bir çocuktur. Çektiği filmi, Hacettepe'de bile çeken olmaz. Fakat, onunla çalışmak zordur. İstekleri hiç bitmez. İnsanı canından bezdirir. Gerçi biz onun amiriyiz amma, işine pek karışmayız. Kabul edeceğine pek sanmıyorum ama, sen gene de onunla bir görüş, dedi.

Ertesi gün Dr. Mustafa Artvinli ile Etimesgut'a gittik. Hastane-nin kapısında, üzerinde "Seyyar Röntgen Aracı" yazılı otobüs gi-bi, takoza alınmış bir araç gördük. Başhekim Ahmet Bey'e konu-yu anlattıktan sonra aracın sorumlusu Niyazi ile görüşmek istedi-gimizi ilettik. Yüzünü ekşitti ve hizmetliden onu bulmasını istedi. Biraz sonra, içeriye orta yaşlı, terbiyeli tavırlı birisi girdi. Başhe-kim ona dönerek:

- Niyazi, arkadaşlar Hacettepe'den öğretim üyeleri. Seninle önemli bir memleket sorunu için görüşecekler. Kendilerine yar-dımcı olursan bizler de memnun oluruz, dedi.

- Hay, hay efendim. Elimizden gelen olursa neden yardımcı ol-mayalım. Hepimiz bu ülkenin insanlarıyız.

Başhekimden izin isteyerek başka bir odada konuşmaya karar verdik. Ona, araştırma projesi hakkında bilgi verdikten sonra ne derece önemli bir sağlık sorunu olduğunu vurguladık. Bizi dik-katle dinledikten sonra:

- Efendim sizin çalışmalarınızı basından, televizyondan duyuyor ve sizlerle övünüyorum. Her zaman, keşke sizlerle birlikte çalışıp, karınca karınca katkıda bulunsam diye düşünmüşümdür, amma ne yazık ki çok istediğim halde sizlere yardımcı olamaya-cağım. Bunu söylerken de bilirsiniz ki çok üzülüyorum.

Daha konuşmasının başında bize olumsuz yanıt vereceğini bekliyorduk. Zira böyle tiplere gündelik hayatta ve özellikle bü-

rokraside sık, sık rastlıyorduk. Neden yardımcı olamayacağını öğrenmek istedik. Bize, "Kendisinden sadece iş istediğini, kimse- nin vasitanın sorunlarıyla ilgilenmediğini, bu külüstür kamyonu nasıl sırtında taşıdığını anlamadıklarını, dört lastiğinin kabak olduğunu ve bu yüzden takoza aldığını, beş senedir doğru dürüst bakım görmediğini, yağını bile değiştiremediğini, bujilerin çakmadığını ve bu haliyle bu arabanın değil Maden'e, Sincan'a bile gidemeyeceğini" yana yakıla anlattı. Biz bu sorunların çoğunu halledebileceğimizi söyleyince, "Nasıl halledersiniz? Hastanede tahsisat yok ki. Masrafları siz mi karşılayacaksınız?" dedi.

- Evet biz halledeceğiz. Daha doğrusu tabldottan halledeceğiz.

Ona tabldot deyiminin ne anlama geldiğini açıklamak zorundaydık. "Yani biraz kendi kesemizden, çoğu eş dostların yardımıyla demek istiyoruz" dedik. Gerçekten o devirde, sanayi sitesinde iki tane can dostumuz vardı. İkisinin ismi de Zeki olduğu için, biz onlara "Zekiler" diyorduk. Tam anlamıyla kara gün dostuydular. Araba hususunda her türlü derdimize, çok düşük ücretle çare buluyorlardı. Karşılık olarak da gönderdikleri hastalara tabldottan bakıyorduk!

Niyazi istediklerinin yapılacağından emin değildi. Gene de;

- İyi öyleyse. Ben size yapılacakların listesini veririm. İnşallah halledersiniz. Yalnız iş sadece bunlarla bitmiyor.

- Başka ne sorun var?

- Ben, bu arabanın hem sürücüsüyüm hem de röntgen teknisyeni. Arabayı kullanan ben, filmleri çeken ben, banyo eden, film kenarlarını kesen, isimleri yazan, kutulara koyan hep ben. Yani ben en az üç kişinin işini yapıyorum. Hastanenin bana verdiği yolluk ve harcırahla bu işi yapamam. Bana yaptığım işe göre para vereceksiniz.

- İyi de Niyazi, bu ülke işi. Hiçbirimiz kimseden para almıyoruz. Üstelik kimi yerde cepten harcıyoruz. Sen de bu seferlik biraz fedakarlık ediver. Bizim bu işten ne kazancımız var?

- Bizim sırtımızdan araştırma yapacaksınız. Bunu yayımlayacaksınız, kongrelerde takdim edeceksiniz. Ya biz?

Yan gözle Mustafa'ya baktım. Dişini gıcırdatıyordu. "Tam dö-vülecek adam" demek istiyordu ama biz bu işi yürütmeye kararlıydık. Açıkta ne kadar para istediğini sorduk. Geçmiş gün pek hatırlamıyorum, o günün şartlarında az para değildi.

- Daha bitmedi. Benim muavinim var. Onun da benimle gelmesi gerek. Tek başıma o kadar yola gidemem. Ona da para lazım demez mi!

- O devletten para almıyor mu? Niye ona para verelim ki?

- Ona harcırah ve yolluk çıkmıyor. Onun da çoluk çocuğu var.

Bu isteğini de kabul ettik. Adam pazarlığı çok iyi biliyordu. Dayanamadım:

- Amma ketempere adammışsın, Kayserili misin yoksa sen?

- Hayır İzmitliyim demez mi! Katıla katıla gülmeye başladık. Tanrım şu hemşehrimin bize yaptığına bak!

Anlaşma tamamlandı ama bu kadar isteği hangi güçle karşılayacağım diye kara kara düşünmeye başladım. Niyazi bir ara kulağıma eğilerek;

- Hocam, bizim muavinin parasını peşin verirsiniz iyi olur. Kömür alacakmış da! Benimkini sonra da verseniz olur!

- Kaç günlük harcırah vereceğiz?

- On günlük yeter. Biz biraz yavaş fakat temiz çalışırız!

Niyazi ertesi gün 15 kalem tutarındaki istek listesini ilettili. Bunların içinde yeni akü ve fren balatalarının yenilenmesi de vardı. Hepsini bizim karşılamamız mümkün değildi. O devirde rektör vekilliği yapan Prof. Dr. Vural Bertan'a başvururdum. Eksik olmasın bizi sıkıntıdan kurtaracak miktarda para yardımında bulundu.

İşler tamamlandıktan sonra hareket saatini görüşmek için kendisine haber saldı. İş ağırlandı. İş ağırlandı. Gelmedi. Biz ayağı-

na kadar gitmek zorunda kaldık. Ancak 10 gün sonra yola çıkabileceğini ve bizden yedi gün önce hareket etmesi gerektiğini vurguladı. Bu uzun bir süre idi. Sebebini sorduğumda, "Saatte 70 kilometrenin üzerinde hız yapamam, arada sırada mola verip motorun soğumasını beklerim. Bu suretle hem biz hem de motor dinlenecek" dedi. Sabrım tükendi.

- *Senin için söylenenler azmış be Niyazil*

- *Ne söylemişler benim için?*

- *Sen daha iyi bilirsin.*

- *Boşver hocam sen onların demesine. Ateş düştüğü yeri yakar. Onlar benim ne kadar şua aldığımı biliyorlar mı acaba? Adamın erkeklığı gidiyor vallahi. Aslında benim senden şua parası da istemem lazımdı ya, haydi neyse. Unutmadan söyleyeyim. Siz, benim hareketimden beş veya altı gün sonra kendi arabanızla Maden'e gelirken yolun sağına, soluna bakınız. Dağılmış bir vasıta görebilirsiniz hani!*

Niyaziler yola çıktıktan beş gün sonra 41-AR-427 plakalı Renault 12 ile sabahın erken saatlerinde Ankara'dan yola çıktık. Arabayı devamlı olarak Mustafa kullanıyordu. Hastanede en kıdemli şoför Mustafa idi. Bizim gibi sonradan ehliyet alanların hepsinin hocası sayılırdı. O arabada iken kimse değil arabayı kullanmak şoförlüğün sözünü bile edemezdi. Yolumuz çok uzundu. Bir kişinin devamlı araç kullanması doğru değildi. Mustafa da arabayı hızlı kullanırdı hani. Bazen kilometre ibresine gözüm kayıyordu. Özellikle inişli yollarda hızımız 150 kilometreyi geçiyordu. Akşam doğru Mustafa'ya, "Yoruldu mu?" diye sorduğumda "Yok ağabey, iyiyim" diyerek geçiştirdi. Malatya'ya yaklaşırken onun yorulduğunu fark ettim. Tekrar;

- *Mustafa, sen yorulmuş olmalısın. Müsaade et biraz da ben kullanayım. Sen biraz dinlenirsin, olmaz mı?*

- *Olmaz, İzzet Ağabey. Ben daha yorulmadım.*

- *İnat etme, yorulduğun belli.*

- *Ben varken siz araba kullanamazsınız. Kusura bakmayın, deyip kesti.*

Hava kararmak üzereyken Malatya'ya vardık. Geceyi bir otelde geçirdikten sonra, gene erkenden yola çıktık. Hava önce çisilemeye ve daha sonra bardaktan boşalırcasına yağmur yağmaya başladı. Arabanın silecekleri ön camı silmeye yetmiyordu. Güç bela Elazığ'a vardık. Hazır vakit varken, ilin Verem Savaş Dispanseri'ne uğrayıp doktordan bölge hakkında bilgi aldık. Eksik olmasın, bizi iyi ağırladı ve Maden, Palu, Ergani, Çermik ve Pertek ilçelerinin daha önce çekilmiş olan mikrofilmelerini bize verdi. Bunları hemen değerlendirip en kısa sürede iade edeceğimizi söyledik. Sohbet sırasında bir gün önceki yağmurun şiddetinden söz edildi. Aklımıza Elazığ-Maden yolunun durumunu karayollarından telefonla öğrenmek geldi. Yolun Maden ilçesine 10 km. yakın kısmında heyelan olmuş ve trafiğe kapanmış. Bu hiç aklımıza gelmemişti. Canımız sıkıldı. Tekrar sorulduğunda Dicle Nehri'ne uçan yol kısmının şimdilik tamirinin mümkün olmadığını fakat servis yolu için çalışmalar olduğunu öğrendik. Çaresiz beklemeye başladık. İşin kötü tarafı telefonlar da çalışmıyordu. Bizimkiler büyük bir ihtimal Maden'e varmış olmalıydılar, ama emin de değildik. Konuşabilsek, hiç olmazsa onlara talimat verebilirdik. Saatler geçiyor, yoldan haber alamıyorduk. Akşama doğru servis yolunun açıldığını söylediler ve hemen hareket ettik. Hazar Gölü'nün kenarından geçtikten sonra yolun 100 metrelik bir kısmının Dicle nehrine uçtuğunu gördük. Servis yolu açılmıştı ama çok kötü idi. Araba güçlükle gidiyordu. Bir an geldi, beline kadar çamura saplandı ve durdu. Yağmur tekrar başladı. Sol tarafımızda Dicle'nin çamurlu azgın suları, sağ tarafımızda bizi meraklı gözlerle süzen çobanlar var.

Bir an Arap Atı'nı orada bırakmayı ve yayan geri dönmeyi düşündüm. Ona nasıl kıyardım. Benim kader arkadaşım. Mustafa orada hünerini gösterdi. İleri geri, birçok manevra ile arabayı olduğu yerde geri çevirmeyi başardı. Kaçar gibi heyelan yerinden

uzaklaştık. Ne olur, ne olmaz diye gece olmasına rağmen, Elazığ'da kalmadan Malatya yoluna vurduk. Yağmur peşimizi hiç bırakmadı. Mustafa iyice yorulmuştu. *"İyiyim, iyiyim"* demesine rağmen zorla direksiyona geçtim. Yarım saatlik şoförlüğüm sırasında Mustafa'nın çok büyük stres içinde olduğunu gördüm.

Arabayı normal kullanmama rağmen, devamlı olarak, *"Aman ağabey, dikkat et"*, *"Yol kenarına çok yaklaşıyorsun!"*, *"Aman ne yapıyorsun!"* dedi durdu. Bunları söylerken de arka koltukta korkudan büzülmüş durumdaydı. Bu hali beni sinirlendiriyordu ama ona kıyamadım ve tekrar direksiyonu ona verdim.

Malatya'da aynı otelde geceledik. Sanki arkamızdan kovalayanlar varmış gibi, emanet aldığımız mikrofilmleri o gece okuduk ve ertesi günü Elazığ'a gönderdik.

Ankara'ya vardıkta ancak bir hafta sonra bizimkilerle irtibat kurabildik. Heyelandan bir gün önce Maden'e varmışlar. Fabrikadaki bütün işçilerin filmlerini çektikleri gibi, bizim yapacağımız işlerin bir kısmını da yapmışlar. Çektikleri filmler pırıl pırıl ve resimlik gibiydi. Niyazi, bize kök söktürmüştü ama yaptığı iş de fevkalâde idi. Yigidin hakkını vermek lazım.

Arap Atı, Maden yolculuğundan yenik çıktı. Zira artık yağ ekiltmeye başlamıştı. Çocukluğumda, babam ile sık sık dağa gidip kaçak ağaç getirirdik. Bunlar, yeni yapılan evlerin çatı keresteleri olarak kullanılırdı. Ağaçlar büyük ve yaş olduğundan çok ağır olurdu. Güçlü bir doru atımız vardı ve bunların ancak dört tane-sini taşıyabiliyordu. Zaman geldi, atımız durgunlaştı. Babam, hayvanın idrarının kırmızı geldiğini fark etti. *"Bizim doru, kan işemeye başladı. Artık ondan hayır gelmez. Satmalıyız"* dediğinde ne kadar üzülmüştüm.

Maden ilçesindeki röntgen taraması, çevresel asbestle ilgili hastalıkların en yoğun olduğu bölgenin Güneydoğu Anadolu olduğunu gösterdi. Ancak bu yolculuktan bizim araba yenik düştü. *"Arap Atı, kan işemeye başlamıştı."*

CEYLAN AİLESİ

Hacettepe'de çalışırken bir gün odama şimdi ismini hatırlayamadığım siyah takım elbiseli genç bir adam geldi. İçinde birkaç tane rapor ve filmler bulunan bir zarfı masama koyduktan sonra:

- Beni size Amerika Birleşik Devleti'nden Dr. De Caro gönderdi. Zarfıta bulunan filmler, Ağabeyim Ağa Ceylan'a aittir. Onun hastalığını siz bilmişsiniz, dedi.

Dr. De Caro'yu tanıyordum. Yeni yeni parlamaya başlayan bir göğüs cerrahiydi ve Hacettepe'ye gelip cerrahide yeni uygulamalar hakkında bir konuşma yapmıştı. O sıralarda cerrahide yeni yeni lazer ışınları kullanılmaya başlanmıştı. Bildiğim kadarıyla İsviçre'deki büyük bir hastanede çalışıyordu. Biraz şaşırdım. Onun Amerika'da ne işi vardı? Amerika'ya ne zaman gitmişti? Büyük zarfın içinde bana yazdığı mektubu açıp okudum. Texas'taki ünlü bir kanser hastanesinde çalışıyormuş. Ağa Ceylan'da malign plevral mezotelyoma olduğunu, tedavi için ameliyatı düşündüğünü ve bu hususta benim önerimi bilmek istediğini yazıyordu.

Ceylan Ailesinin Diyarbakırlı olduğunu biliyordum. Dosyadaki filmleri incelediğimde, ileri safhada mezotelyoma ile birlikte, her iki akciğer zarında asbest solumasiyla ilgili yaygın kalınlaşma ve kireçlenme vardır. Bu durumda ameliyattan tam bir şifa beklenemezdi. O dönemde mezotelyomanın ilaçla tedavisinden hastalar faydadan ziyade zarar görüyordu. Ameliyat edilen hastalarda, hastalık hastanın göğüs duvarına, karın ile göğüsü ayıran ve solunumun büyük bir kısmını üstlenen diafragma denilen organa, bazen de kalbi saran perikarda da atlıyordu. Bütün bunlara rağmen, sırf hastanın ızdırabını kısmen de olsa azaltmak için hastaların bazılarını ameliyata veriyorduk. Ameliyat sırasında kanserli bölge çıkarılabildiği kadar alınmakta, su toplanmasına sebep

olan hastalıklı zar sınırlanabilmekteydi. Operasyondan altı ay geçmeden, göğüse giriş yerinde topak şeklinde tümör görülüyordu. Sonradan bunun önlenmesi için kesi yerine ışın tedavisi yapılarak bu durum önendi. Hasta yakınına durumu açıkladıktan sonra ameliyat olabileceğini, başka şansının olmadığını söyleyerek onu uğurladım.

Ben Ağa Ceylan'ı görmedim. Bostan'da kanser eğitimi gören öğrencilerimden durumu hakkında bilgi alıyordum. Sanıyorum De Caro onu ameliyat ettikten sonra kemoterapi önermişti. Hasta Amerika'ya gidip geliyordu. Durumu pek iyi değildi.

Yıllar sonra büyük kardeş Hasan Ceylan ile karşılaştım. Sakin ve efendi bir insan olan Hasan'dan Ceylan Ailesi hakkında aklımdaki bazı sorulara yanıt almak istedim. Ağabeyinin hastalığının seyri nasıl olmuştu? Ameliyattan sonra ne kadar yaşamıştı? Hangi ilaçlarla tedavi edilmişti? Ayrıca bir çok hastalıkta olduğu gibi mezotelyomada da genetik, yani kalıtsal yatkınlık ön plana çıkmıştı. Bildiğim kadar Ceylanlar geniş bir aileydi. Başka hastalananlar var mıydı?

Ceylanlar, Diyarbakır'ın Dicle İlçesinin kuzey batısına düşen eski adı Cingirlik olan Yokuşlu köyünden. Köy Karamek dağının eteklerinde kuruluyken 1984 yılındaki depremden zarar gördüğü için, daha aşağıdaki bir yere yapılan prefabrik evlere taşınmış. Köylüler sonradan bu evlerin yanına, taş, kerpiç ve çamurla ahır, samanlık yapmışlar. Karamek dağının eteğindeki toprak beyazmış ve kadınlar bu toprağı sadece oda duvarlarında ve mutfak ön duvarında kullanırlarmış. Çatıya sermezlermiş. Evlerin çatılarına konan tahta veya odunların arasına, dereden getirdikleri taşları çamurla yapıştırdıktan sonra üzerine normal toprak örter ve sularlarmış. Evlerin hiçbirisinde çatı yokmuş, hepsi damlıymış.

Ceylan ailesinin en büyükleri Hüseyin 87 yaşında şeker hastalığından ölmüş. İnşaatlarda usta olarak çalışmış. Eşi Güllü de aynı hastalıktan 85 yaşında ölmüş. Bunların, ikişer yaş arayla

Ağa, Hasan, Ekrem, Fatma, Zülküf, Hafize, İzzet ve Mahmut isimli sekiz çocukları olmuş. Lider durumunda olan Ağa Ceylan'ın ilk eşinden 11, ikinci eşinden üç çocuğu olmuş. Çocuklarından birisinin kan kanserinden ölmesi onu çok üzmüş.

Ağa Ceylan Amerika'da ameliyat olduktan sonra Türkiye'ye gelmiş. Duyduklarının etkisi altında kalarak Marmaris'te doktorluk yapan ünlü Ziya Özer'in tedavisi altına girmiş. Onun, penisilin şişelerine doldurup sattığı pembe renkli zakkum eriyiğini tam üç ay ile her gün kalçasından yaptırmış. Şeker hastalığı için insülin tedavisi görmesine rağmen, kalçasından yapılan zakkum iğnelerinden, zerk yerinde kızarıklık, morarma veya iltihaplanma olmamış. Ancak iğne yapıldıktan sonra 40 dereceye varan ateş yükselmesi olurmuş. Ateş ancak, soğuk ya da buzlu suya batırılmış havlularla düşürülebiliyormuş. Doktoru ona ateş yükselmelerinden korkmamasını söylüyor, bu ilacın etkili olduğunu gösteriyor deyip hastanın moralini yükseltiyormuş. Üç aylık zakkum tedavisinden sonra onun yeniden bilgisayarlı akciğer filmleri çekilerek Amerika'ya gönderilmiş. Filmleri değerlendiren De Caro, kanserin küçüldüğünü hayretle görmüş. Merak etmiş, hangi ilacı kullandınız diye!

Hastanın son günleri çok ağrılı geçmiş. İzdırabı geçici bir süre için ancak morfin ile durdurulabiliyormuş. Öldüğünde Köroğlu Caddesinde Ceylan ailesinin birlikte olduğu apartmanda günlerce yas tutulmuş.

Bana bilgi veren, ailenin ikinci büyüğü Hasan Ceylan 64 yaşında. Aynı evde yaşamış ve aynı işlerde çalışmış. Onun düz ve bilgisayarlı akciğer filminde asbestle ilgili en ufak bir anormallik yok. Söylediklerine göre, diğer aile bireylerinde de yok. Hasan, Yokuşlu köyünde en az 30 kişinin karın organı kanserinden öldüğünü söylüyor. Kendisi yaklaşık 30 yıldan beri köye gitmemiş. Bana, Karamek dağının eteğindeki beyaz topraktan örnek getireceğine söz vermişti. O getiremedi ama küçük kardeşi getirdi. Me-

rak ediyorum. Bu toprakta asbest var mı? Neden malign hastalık sadece büyük ağabey Ağa'da vardı. Onun hastalığının köyle ilgisi yok ise nereden gelmiştir? İnşaatlarda uzun yıllar alıştığı için hastalığı orada kullandığı asbestli malzemeden mi almıştır? Eskiden inşaatlarda, çatı örtü malzemeleri, atık su boruları asbestliydi. Aydınlatma için kullanılan lüks lambaların fitilleri asbestten yapılıyordu. Soba borularının ek yerleri asbestli çamur ile sivanır-
dı. Her olayın bir sebebi olduğuna göre, Ağa Ceylan'ın da hastalığının bir sebebi olmalıydı. Bunu aydınlatmak, bizden sonra gelenlerin işi olacak herhalde.

Sonunda Karamek dağının eteğinden getirilen ak toprağın içinde de Resim 10'da gösterilen tremolit asbest olduğunu Ümran Doğan gösterdi. Düşman aynıydı!

BEDİRLİ/YEŞİLOVA-BURDUR ARAŞTIRMASI ve DR. OSMAN ZEKİ KAYA

"Bunlar ne biçim doktor"

Odamda son sınıf tıp öğrencileri ile hasta tartışması yaptığımız bir gündü. Telefon çaldı. Karşımda sekreter Reyhan, telaşlı telaşlı konuşuyor. *"Efendim, burada bir hasta var. Sizinle görüşmek istiyor. Kendisine hoca derste dedimse de dinlemiyor. İlle sizinle konuşmak istiyor. Bekleyemem. Ben ta Almanya'dan geldim"* diyor. Konuşmasına biraz ara verdikten sonra *"Hem de sizin hayranınızmış efendim!"* Bizim sekreter de öyle tatlı tatlı insanla dalga geçer ki. Derse ara verdik. İçeriye kafasında siyah fötr şapka bulunan, uzun boylu, kırılmış favorili birisi girdi. Giyimine düşkün birisi olduğu belliydi. Kravatı uçurtma gibi renkli, elinde bond tipi siyah bir çanta var. Etrafı merakla bir süzdükten sonra tane tane ve nutuk atar gibi konuşmaya başladı.

- Sayın hocam, ben ta Almanya'dan, Kölin'den geldim. Orada çalışırken grip olmuşum. Hastaneye gittim, muayene edip filmimi çektiler. Filmimi görünce şaşırıp galdı Alamanlar. Ne olduğunu da pek anlamadılar sanırım. "Sen Türkiye'ye git ciğerini ykat öyle gel. Seni bu halinle çalıştıramayız" dediler. "Sizin burada ciğerler temizleniyormuş. Neyse parası veririz. Ben bir an önce işime dönmek istiyorum" dedi.

Biz onun haline gülerken, o istifini hiç bozmadı ve çantasından bir tomar film çıkarttı. Masamın üzerine bir karton yabancı sigara bırakmayı da ihmal etmedi! Artık havasını da atabilirdi.

- Bak hele şunlara!

Adam bana biraz uçuk gibi geldi. Bakışları da bir tuhaftı aslında.

- *Bana bak delikanlı. Ciğer yıkanması diye bir şey yok. Öyle ol- saydı, her sigara içenden bir kilo arap sabunu, bir kutu vim ve bir fırça ile hastaneye gelmesini isterdik! Kim söyledi sana böyle saçma şeyleri?*

- *Bana bunu Alaman doktorların yanındaki tercüman söyledi. Kim bilir, belki söylenenleri anlamadı da uydurdu. Ben o kadar tahsilli birisi değilim. Okumuş olsaydık, sizin gibi böyyük, koca- man pabuçlu doktor, mühendis falan olurduk.*

İşi uzatmadan bitirelim dedik. Muayene ettik. Sağ akciğerinde- ki sesler azalmıştı. Akciğer filminde, zarda kürek büyüklüğünde beton parçası gibi kireçlenmeler ve az miktarda da su vardı. Bun- lar, akciğere dışarıdan baskı yapıyor ve havalanmasını engelliyor- du. Nereli olduğunu sorunca "Göller Bölgesinden" dedi. Hastalı- ğını, onun anlayacağı dille izah ettikten sonra ameliyat olmasını önerdik. Normal bir insan böyle bir öneri karşısında şaşalar, te- reddüt eder, biraz düşünür, bu işin ilaçla tedavisi olup olmadığını sorar. Bizimki hemen kabul etti.

Veli Topçam isimli hastanın sağ akciğerindeki kaya parçası ko- laylıkla çıkartıldı. Kalınlaşmış akciğer zarı sıyrıldı ve güzel bir ameliyat sonu devresi geçirdi. Halinden memnun görünüyordu. Artık Almanya'daki işinin başına dönebilirdi. Son ziyaretimizde;

- *Eh, Veli efendi, artık iyileşmiş sayılırsın. Yalnız biz merak edi- yoruz. Sen Almanya'ya işçi olarak giderken hiç filmini çekmedi- ler mi? dedim.*

- *Hayır. Ben oraya turist pasaportu ile gitmiştim. Hastaneden ta- burcu olurken bana; "Sağlamdır" diye rapor vereceksiniz değil mi?*

- *Bizim raporla uğraşacak vaktimiz yok. Sen onlara tercüman kanalı ile söylersin, akciğer zarının kaya gibi olduğunu bildir yeter.*

- *Olur mu öyle şey. Güldürmeyin beni. Kestiğiniz yerler hep öyle gülünce ağrıyacak mı? Yara yerime baktım şöyle 30-40 dikiş var. Semer diker gibi dikmişsiniz. Daha ince ipiniz yok muydu? Bilseydim Almanya'dan getirirdim.*

Veli'ye istediği raporu verdik. Onun hastalığı da asbestle ilgi- liydi. Şimdiye kadar Göller Bölgesi'nden hiç böyle hasta gelme-

mişti. Merak etmeye başladık. Birkaç ay sonra, Burdur'da çalış- maktaki olan ve bizden radyoloji uzmanlığını alan bir doktordan mektup geldi. Yörede asbestle ilgili hastalıkların olduğunu yazı- yordu. Sağlık Bakanlığı'na bağlı Verem Savaş Tarama ekiplerinin daha önceden Göller yöresindeki köylerde çektiği filmleri bulup tekrar değerlendirdik. Bu bölgede de asbestle ilgili hastalıkların yoğun olduğunu anladık. Yeşilova ilçesinin Bedirli köyü hastalık- ların en yoğun olduğu yerleşim yeri idi. Oraya gitmeye karar ver- dik. Sefer emri hazırlandı!

Uzun bir yolculuktan sonra köye vardık. Köyün öğretmeni can- dan bir gençti. Okulu karargah olarak seçtik. Çekilen filmlerin banyo edilmesi için karanlık bir odaya ihtiyaç vardı. Köylülerin getirdiği halı ve kilimleri pencere ve kapıya çakarak bu işi hallet- tik. Şimdi rahmetli olan teknisyenimiz Hacı, portatif röntgen ma- kinesi ile filmleri çekiyor ve banyo odasına aktarıyordu. Orada Ej- der isimli doktor arkadaşım filmleri kasetten çıkartıp banyosunu yapıyordu. En sıkıntılı iş onun yaptığıydı. Sıkılmasını diye, tek eğ- lencemiz olan pilli radyoyu ona verdik. İntörnlardan birisi ve öğ- retmen anket formlarını dolduruyor, baş teknisyen Turgut, akci- ğer fonksiyon testlerini ölçüyordu. Dr. Levent Erkan da muayene- leri yapıyordu. Ekibe, yöreyi tanıyan Acıpayamlı Osman Zeki ile yanında bulunan iki kişi de katılmıştı. Birisi Osman'ın genel sek- reteri diğeri de Gök Hoca olarak tanınırdı. Benim görevim çevre- yi incelemek, köylülerle hastalıkları hakkında konuşmak ve yoru- lanları değiştirmek oluyordu.

Dr. Osman Zeki'nin "Gök Hoca" diye tanıştırdığı kişi, emekli bir köy öğretmeni idi. Gözleri mavi olduğu için bu isim verilmiş olmalıydı. Çok tatlı, hoş sohbetli birisiydi. Genel sekreterin gö- revi köylülerle iletişim kurmaktı. Üçü bir araya gelince başlıyor- lar Denizli aksanı ile konuşmaya, şakalaşmaya ve ortalığı kırıp geçirmeye.

Okuldaki çalışmamız saat gibi dakik gitti. Şansımıza elektrik de kesilmedi. Saat 21.00'e doğru işimiz bitmişti. Tamamı tamamına,

199 kişiye anket formu doldurulmuş, muayenesi yapılmış, akciğer fonksiyon testleri ve filmi alınmıştı. Arkadaşlar 200 kişiyi bulamadık diye üzüldüler! Bu süre içinde yemek molası verilmemiş, çay ile bir şeyler atıştırarak açlığımızı yatıştırmıştık. Osman Zeki'nin Acıpayam'daki evinde geceyi geçirip sabahleyin Ankara'ya hareket edecektik. Yolumuz üzerinde olan Salda Gölü'nün kenarında akşam yemeği için lokantaya girdik. Taze balık, çoban salata, beyaz peynir ve buzlu rakı yorgunluğumuzu giderdi. Oradaki Gök Hoca'nın eline bir bağlama tutuşturdular ve oda başladı dımbırdatmaya. Hoca gittikçe ritmini hızlandırdı ve bize enfes bir saz konseri verdi. Ben ömrümde bu kadar hızlı ve ritmik saz çalan kişiyi ne görmüş ne de duymuştum. Bu sırada, "Çözde al Mustafa Ali" gibi yörenin türkülerini de söylüyordu. Sonradan öğrendiğimize göre, kendisinin bir çok türkü derlemeleri varmış. Bunlar anlamlı şanlı okuyuculara mal olmuş, malı olmuş. Hiç de hakkını aramamış. "Canları sağ olsun" diye geçiştiriyormuş.

Gök Hoca, çalarken ortalıkta çıt yoktu. Masanın etrafı gittikçe kalabalıklaştı. Elinde ses kayıt cihazı olan kişiler dikkatimi çekmeye başladı. Meğer Hoca, çok nadir saz çalarmış. Bu gün sırf bizim hatırımıza ve duyarak çaldığını anladık. Müzik ziyafeti bir saatten fazla sürdü. Bir aralık bana dönüp, "Hocam kusura bakma. İstedğim gibi çalamıyorum. On gündür tarladayım. Kısa ektiğim için parmaklarımın uçları hassasiyetini kaybetmiş" dedi. Acaba bir de kısa ekmeseymiş nasıl olurmuş diye düşündüm.

Dr. Osman Zeki, yöre halkına götürdüğümüz hizmetten çok mutluydu. Çoktandır görmediği yaşlı anne ve babasına da kavuşmuştu. Çocukluk günlerini yaşıyordu. Yatmadan önce yanıma sokularak, "İzzet Bey, siz çalışırken köylülerden birisi ne dedi biliyor musunuz?"

- Ne dedi?

- Yahu ben bu adamların nasıl doktor olduğunu anlamadım. O kadar doktor gördüm, hastanelere gittim, bunlar gibisine rastla-

madım. Ne biçim çalışıyorlar arkadaş. Hastaya kızmak yok, azarlamak yok. Bir günde bu kadar insanı sorguya çek, muayene et, akciğerlerini ölç, filmlerini al. Görülmüş mü bu? Hastane bile bu kadar işi bir günde yapamaz yahu. Sonra anladım niye gelmişler buraya? Hükümet zoru da değilmiş. Kimse mecbur etmemiş. Para falan da aldıkları yok. Solcu desem değiller. Sağcı desem değiller. Gökten inmiş gibiler.

Köylünün dedikleri abartılı değildi. Biz bir ekiptik. Yaptığımız işi seviyorduk. Türk köylüsüne hizmet etmek bizler için gurur vesilesiydi. Buralara gelmeseydik Gök Hoca'yı da tanıyamayacaktık.

Geceyi Osman Zeki'nin Acıpayam'daki baba evinde geçirmeye karar verdik. Akşam yemeğinden sonra Osman bize Hakkari'de geçirdiği günleri tatlı tatlı anlattı.

Denizli'nin Acıpayam ilçesinin merkeze yakın köylerinden birisinde 1928 yılında dünyaya gelen Osman Zeki Kaya, 1960 yılında İstanbul Tıp Fakültesini bitirir bitirmez vatani görevini yapmak ister. Van'da bulunan Seyyar Jandarma Alayına atanır. Buradaki görevi daha bitmeden TC. Sağlık Bakanlığı onun Hakkari İl Sağlık Müdürlüğü'ne tayin olduğunu bildirir!

1962 yılının Ocak ayı başında, Hakkari Sağlık Müdürlüğü'ne Uludere ilçesinden bir telgraf gelir. İlçeye bağlı Hilal köyünde, bilinmeyen bir hastalıktan sekiz çocuğun öldüğü bildirilerek, acele doktor gönderilmesi istenir. Osman'ı köyün uzaklığından çok, oraya ulaşım zorluğu düşündürmektedir. Ertesi gün, ikinci telgraf gelir. Bunda ölü sayısının onu bulduğu yazılıdır. Osman, Hilal köyüne gitmeye karar verir ve önce ilin en büyük mülki amirine başvurur. Vali, "Hilal köyü çok uzak. Üstelik Hakkari Beytüşşebap yolu karla kapalı. Oraya nasıl gidersin?", der. Osman;

- Vali bey, gitmek zorundayız.

- Sen buranın sağlık müdürsün. Yanında genç doktorlar var. Bari onlardan birisi gitsin.

- *Olmaz Vali bey. Bu onların yapacağı iş değil. Geri dönerler.*
- *Onların yapamayacağını sen nasıl yaparsın?*
- *Ben alışığım efendim.*
- *Sen bilirsin. Giderken, tedarikli ol. Yolun açık olsun.*

Osman yanına çuvallar dolusu ilaç, enjektör gibi sağlık malzemesi alır. Yolda paraya gereksinim olacaktır. Valinin onayı ile, "Bulaşıcı Hastalıklar Fonundan" beş bin lira alır. Bir doktorun aylık maaşı 200 TL olduğu düşünülürse, o zamana göre oldukça fazla bir para. Harcanan paranın, kaydının yapılması için yanına bir de muhasip almak zorunda! Sağlık memuruna da gerek olduğuna göre üç kişilik ekip yola çıkmaya hazırdır artık.

Yola çıkmadan, Hakkari-Beytüşşebap yolunun halen kapalı olduğunu öğrenirler. Hilal köyünün, Hakkari'nin güneybatısındaki Uludere'ye bağlı bir yerleşim yeri olduğunu haritaya bakarak öğrenirler. Yol kapalı olduğuna göre, oraya ulaşmanın tek yolu, önce Kuzeye yani Van'a gidip, oradan batıya Diyarbakır'a gitmek ve oradan güneye yönelerek Mardin'e ulaştıktan sonra, doğuya dönerek, elips yörüngesi şeklinde Uludere'nin Hilal köyüne varmaktır.

Willis marka jip 3 Ocak 1962 tarihinde Hakkari'den Van'a doğru hareket eder. Oradan batıya dönerek Tatvan'a ulaşırlar. Bir aralık sağlık memuru, Osman'a;

- *Doktor bey. Yanımıza konyak alalım. Hava çok soğuk donar kalırsız, der.*
- *Olmaz oğlum. Göreve giderken, içki içilir mi? Sonra muhabeci bunu nasıl kayıt eder.*
- *Bir yolunu bulur herhalde doktor bey!*
- *Sana olmaz dedim. Çarşıya git, sadece bir kaç tane ekmek, peynir ve bir, iki kilo elma al.*

Ertesi gün Tatvan'dan hareket edip, önce Bitlis'e sonra Siirt ili-ne ve oradan da Batman'a varırlar. Geceyi oradaki bir arkadaşının evinde geçirirler. Ertesi gün, Diyarbakır üzerinden güneye dö-

nerek Mardin'e ulaşırlar. Fazla vakit kaybetmemek için yola devam edip Midyat üzerinden gece vakti Cizre'ye ulaşırlar. Karınlarını bir yerde doyurduktan sonra yol üzerinde gözüne "Memurlar lokali" yazılı bir tabela ilişir. İçeriye girer, ve oradakileri selamlarlar. Osman'ın masalardan birisinde konken oynayanlar dikkatini çeker. Onlarla tanışarak yol durumunu öğrenmek ister. Bunun da en iyi yolu, oyuna katılmak; "Arkadaşlar. Ben Hakkari il sağlık müdürü, Dr. Osman Zeki Kaya. Oyuna katılabilir miyim?" deyince masadakiler hareketlenir. O devirde, doktor olmak çok önemli. Meslek çok saygın ve altın yıllarını yaşıyor.

- *Hoş geldin doktor bey. Aramıza katıl. Bize şeref verirsiniz, derler.*

Oyun sırasında onlara Hilal köyündeki durumu anlattıktan sonra gidiş yolu için fikirlerini sorar. Cizre'den doğuya geçmek için Dicle nehrini geçmek gerektiğini ve bunun da ancak salla olabileceğini, jipin işe yaramayacağını, katır kiralamak zorunda olduğunu öğrenir. Masadakilerin sempatisini kazanabilmek için, oyunda kaybetmenin doğru olacağını düşünür. Konken bittiğinde, 80 TL kaybetmiştir! Şimdi sıra katırları bulmaya kalmıştır. Ona beş katır gereklidir. Üç tanesi kendileri için ve iki çuval dolusu ilaç ve katırların sahibi de hesaba katılırsa beş katır gerekli. Hemen sağa, sola haber salınır ve katırcı bulunur. Oyunculardan ağzı laf yapan birisi durumu katırcıya anlatır. Gidilecek köyde hastaların ölmekte olmaları, sevabı vs. dile getirilir. Adam, beş katır için 1200 TL ister. O da hatır için. Osman 600 TL verebileceğini söyler. Oyunda para kaybetmiştir. Bunun da dikkate alınması gerekir. Uzun pazarlıktan sonra 900 TL'de anlaşılırlar.

Yolculuğun dördüncü günü sabahı, Cizre'den hareket ederler, katırlarla birlikte sala binerek Dicle'yi geçip yollarına devam ederler. Akşam karanlığında yol üzerindeki Jeffali köyüne ulaşırlar. Muhtarın kapısını çalarak, tanrı misafiri olduklarını bildirirler. Muhtar, şiş karnını göstererek "İyi olacak hastanın doktor ayağı-

na gelirmiş" deyip onları konuk eder. Üşüdüklerini görerek konukları tandır odasına alır. Osman birden odada tavukların bağırarak sağa sola uçuşmaya başladıklarını görür. Zavallılar başlarına gelecekleri bildiklerinden, gelenlerden pek hoşnut olmadıklarını anlaşılr. Muhtar, çevik bir el hareketi ile uçanlardan birisini havada yakalayarak hemen oracıkta boynunu uçurur ve tüylerini bir solukta yolduktan sonra karısına seslenerek, hemen tavuğu pişirmesini söyler. Osman, ev sahibini muayene eder ve ona "siroz" teşhisini koyar. Bu hastalığın doğru dürüst bir tedavisi yoktur ama gene de çuvaldaki ilaçlardan birkaç tane verir.

Jeffali köyünden ayrıldıktan sonra önlerine Hezil çayı çıkar. Üstelik burada ne köprü, ne de sal vardır. Su seviyesi, katırların sırtına kadar geldiği için güç bela, ıslanarak çayı geçerler. Yola Şırnak üzerinden devam ederler. Yol boyunca başka bir köyde daha konakladıktan sonra nihayet yedinci günün sonunda Hilal köyüne varırlar.

Köyde ilk hastayı görür görmez, teşhisini koyar. Bilinmeyen hastalık kızamıktır. Köye izinli gelen bir asker hastalığı Hilal köyüne taşımış olmalı. Köylüler bu hastalıkla daha önceden hiç karşılaşmamış, tanışmamış olduğundan düşmana gafil avlanmışlar. Yani hiç bağışıklıkları yoktur. Sekizyüz nüfuslu köyün yarısı kızamıklıdır! Hastalık yaşlılarda ve bebeklerde çok ağır seyreder. Osman ve yardımcısı, çuvallardaki penisilinleri çıkararak, hastaların hepsini iğnelerler.

Osman köyde unutamadığı bir olayla karşılaşır. Üç, dört yaşındaki bir erkek çocuğu muayene ederken onun sıhhiyeye Kürtçe bir şeyler söylediğini fark eder. Ne dediğini sorduğunda, çocuğun kundaktaki kardeşini göstererek, "Ben iyiyim, beni bırakıp kardeşime bakın" dediğini öğrenir. Doktorun gözü sulanır.

Köydeki kızamık salgını iki gün içinde tamamen durdurulur ve ölüm olayı biter. Osman Zeki Kaya, Uludere'den Hakkari valisine telgrafi çeker. "Köydeki meçhul hastalık kızamıktır. Hastalar tedavi edilmiş olup, ölümler durmuştur. Saygılarımla".

Ekip köydeki işi bitirmiştir. Ancak ayrılık kolay olmamıştır. Köylüler duygularını göz yaşlarıyla ifade edip onları hayır dualarıyla yolcu ederler. Uludere-Hakkari yolu gene kapalıdır. Aslında açık olsa bile geldikleri yoldan geri dönmek zorundalar. Zira Wilis jip onları Cizre sağlık ocağında beklemektedir. Katırları orada bıraktıktan sonra jip ile, Mardin, Diyarbakır, Batman, Siirt, Bitlis, Tatvan, Van üzerinden ikinci bir elips çizerek Hakkari'ye sağ salim varırlar.

Ben Dr. Osman Zeki Kaya'yı yetmişli yılların başında Hacettepe'de asistanlığa başladığımda tanıdım. Toplum hekimliği kadrosunda iç hastalıklarında asistanlık yapıyordu. Asistanların içinde en yaşlısı, fakat en güngörmüşü idi. Diğerlerinin çoğu okulu yeni bitirmiş, saksıda çiçek gibiydiler. Onun konumu ile benimki birbirine benziyordu. Ben beşi savaş gemilerinde olmak üzere 17 yıllık deniz kuvvetlerindeki hizmetten sonra Hacettepe'ye gelmiştim. Arkadaşlarımla çoğu, doçent veya profesördü. Kimbilir belki de bu nedenlerle ona yakınlığım olmuştur.

Osman, uzman olunca Hacettepe hastanesinde personel doktoru olarak çalışmaya başladı. Yirmi yıla yakın bir süre içinde, üniversitede çalışanlara ve onların bakmakla zorunlu oldukları kişilere hizmet verdi. Kapısının önü daima hasta ile doluydu. Günde baktığı hasta sayısı hiçbir zaman ellinin altında değildi. Onun kitabında, "Hastaya randevu vermek" gibi bir şey yoktu. Herkesi memnun eder ve kimseyi azarlamazdı. Ona bu kadar ağır işi nasıl becerdiği sorulduğunda "Ben alışkınım" deyip geçerdii. O tam bir halk doktoruydu.

Doksanlı yılların başında, uzaktan tanıdığı birisi kendisine bir reçete yazmasını ister. Olacak iş değildir amma, onu kırmak istemez. Adam reçeteyi eczaneye götürür. Eczacı, elindeki sağlık karnesine "reçetesi yazıldı" diye yazıp imzalar ve ilacı verir. Sağlık karnesi başkasınındır ve eczacı ile arasında sürtüşme vardır. Mahkemeye başvurur. Hacettepe Hastanesi, Osman'ı suçsuz bu-

lur. Eczacı hüküm giyer. Fakat Danıştay davayı bozarak, doktorun da suçlu sayılmasını ister ve sonunda Osman "Sahtekarlık" suçundan ağır ceza mahkemesine düşer. Dava tam sekiz yıl sürer gider. Hakim davayı bitirmek ister, savcı dayatır durur.

Osman Zeki Kaya benden önce emekli olmuştu. Ailesini Ankara'da bırakarak Acıpayam'a dönmüş ve orada ufak bir muayenehane açarak, hasta görmeye başlamıştı. Paraya düşkün birisi değildi. Amacı, bir taraftan hemşehrilerine hizmet ederken diğer taraftan cep harçlığını çıkarmak ve ömrünün son günlerinde ona buna muhtaç olmamaktı.

Onu son gördüğümde fizik olarak pek fazla değişmiş görünüyordu. Aslında onu ilk gördüğümde de ihtiyardı. Mahkemeden bıkip usandığını, onun için bu yaşta Acıpayam'dan Ankara'ya gelmenin kolay olmadığını söyledi. Şeker ve kalp hastalıklarına ilaveten bir de sigara içimine bağlı kronik akciğer hastalığı yaşamını kısıtlıyordu. İhtiyar bedeni daha fazla dayanamadı. Mahkemesi bitmeden öldü.

Osman ülkemizde adı, sanı duyulmayan isimsiz kahramanlardan birisiydi. Bana öyle geliyor ki, Kuzey Amerika'da yaşasaydı, başından geçenler için film yaparlardı. Ne dersiniz?

HALKAPINAR/EREĞLİ-KONYA ARAŞTIRMASI

"Akciğerleri asbestle dolu kunduracı"

Hacettepe Hastanesi'ne Konya ilinin Ereğli ilçesine bağlı, Ayrançı, İvriz ve Halkapınar yörelerinden gelen hastalar arasında asbestle ilgili hastalıkların çokluğu dikkatimizi çekmeye başlamıştı. Boncuklu harita, Ereğli çevresinde 12 adet akciğer zarı kanseri biriktiğini gösteriyordu. Yörede, bir çalışma yapmadan önce Ereğli'de yıllarca Belediye Başkanlığı ve bakanlık yapmış olan kıdemli bir meslektaşımızla konuşmak istedik. Onu, Kızılay'daki bürosunda seçmenleriyle baş başa bulduk ve amacımızı ilettik. Bizleri şüpheli gözlerle süzdükten sonra, Paris'te eğitim gördüğünü ve kimsenin tedavi edemediği hastaları nasıl iyileştirdiğini ballandıra ballandıra anlattı durdu. İşin ilginç yanı, yıllar önce terk edilmiş ilaçları kullanıyordu. Bizim öğrenmek istediğimiz, Ereğli'de çalıştığı sürede, akciğerinde veya karnında su toplanmış hastalarla karşılaşmış mıydı idi. Bu tür hastalıklardan ziyade, akciğer tüberkülozunun sık görüldüğünü söyledi. Ne kadar gariptir ki, Göreme bölgesindeki hastaların çoğu gene parlamenter bir meslektaşımız tarafından görülmesine rağmen bu tür hastalıkları dikkatini çekmemişti.

Verem Savaş Müdürlüğü'nün, Ereğli ve buna bağlı 15 köyünde yaptığı mikrofilm taramalarını tekrar değerlendirdik. Bunlar arasında, bilhassa Halkapınar (Zanapa) ve İvriz'de yoğun bir şekilde asbestle ilgili hastalıklar vardı. 2,000 nüfuslu Halkapınar'da 64 hasta bulundu.

Bir sonbahar günü, 41-AR-427 plaka numaralı Arap Atı ile Dr. Mustafa Artvinli ve Jeolog Asım Göktepeli ile birlikte Ereğli üzerinden önce Halkapınar ve sonra İvriz'e vardık. Buradaki köylüler, tarım ve hayvancılıkla geçiniyorlardı. Yörede, asbest fabrikası, değirmeni veya madeninin olmadığını öğrendik. Buna rağmen

men, köy meydanlarının, beyaz ve killi tozla kaplı olduğu dikka-
timizi çekti. Asım, yerdeki tozu elleriyle ovuşturarak inceledi ve
içinde asbest olabileceğini söyledi. Köy meydanındaki killi beyaz
tozun nereden geldiğini öğrenmek istedik. Yanımızdakiler, elle-
riyle Toros Dağları'nın yamaçlarını göstererek, "Oradan" dediler.
Anlaşılan asbestli topraklar dağlardan, yağmur ve sel sularıyla
Halkapınar ve İvriz meydanlarına akmaktaydı.

Halkapınar ve İvriz'den topladığımız, şüpheli taş ve toprak
analizleri tremolit asbest varlığını gösterdi. Köy meydanındaki as-
bestli toprak burada yaşayanlar için çok tehlikeliydi. Hepsini kan-
ser için riskli hale getiriyordu. Ne yazık ki bunu, orada yaşayan-
lara ve yöneticilere bir türlü anlatamadık.

Yıllar sonra, yapı itibarı ile Karadenizli olan 55 yaşlarında bir
hastayı muayene ettim. Akciğer filminde asbest soluduğunu gös-
teren kireçlenme ile birlikte kanseri telkin eden bir anormallik
vardı. Bu görünüm, hastanın Karadenizli olmasına ters düşüyör-
du. Nereli olduğunu sorduğumda, "Aslen Rizeliyim ama, İvriz'de
yaşıyorum" dedi. Ne iş yaptığını sordum, "Kunduracı tamircisiyim"
dedi. Birden İvriz köyü meydanındaki killi beyaz toprak aklıma
geldi. Buranın tozuyla bulaşmış bir ayakkabının kunduracı örsü
üzerinde çekişlendiğini düşledim. Bu sırada yakın çevresine ya-
yılan asbestli havayı solumuş olabilirdi. Beyrut'ta yapılan bir ça-
lışma, köpeklerden bulaşan hidatik kist hastalığının kundura ta-
mircilerinde daha fazla görüldüğünü ortaya çıkartmıştı. Yani, bu
şehirde, kundura tamirciliği hidatik kist hastalığı için bir risk olu-
yordu. Zira, sokakta, kırdada, bayırdada, ayakkabıya bulaşan parazit
yumurtası, bunları tamir edenlerde hastalık yapabiliyordu.

Hasta kanser nedeniyle ameliyat oldu. Sağlam görülen akciğer-
den alınan dokunun 1 gramında 170 milyon asbest lifi bulundu.
Bu sayı tıp rekorlarına geçecek derecede yüksekti. Nitekim, vaka
uluslararası bir dergide yayımlanmaya layık bulundu. Avrupa'da
çalışan Anadolu insanlarında, asbestle ilgili hastalık görüldüğün-
de, ilginç yanlarıyla tıp dergilerinde yayımlanmaktadır. Bunlardan
birisinin başlığı, "İthal edilmiş asbestle ilgili hastalık" idi!

KUREYŞLER/ASLANAPA-KÜTAHYA ARAŞTIRMASI

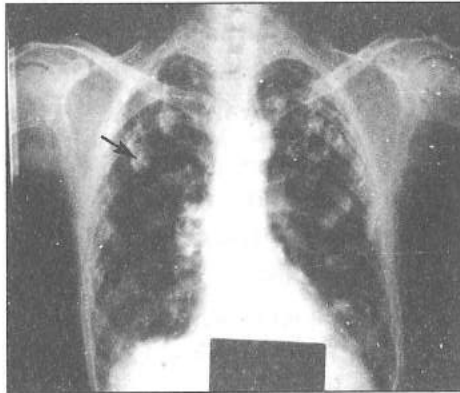
"Kahramanlık yalnız savaş meydanlarında olmaz"

Kütahya ilinin Aslanapa ilçesi, Kureyşler köyünden Mehmet
oğlu, Ahmet Doğan, komando eri olarak Güneydoğu Anadolu'da
askerlik görevini yaparken hastalanıyor. Bir eğitim hastanesinde,
"Akciğer zarı kanseri" teşhisi konuyor ve bütün gayretlere rağ-
men hasta kurtarılamıyor. Ahmet'in Kütahya'daki dayısı Hüseyin
meraklı birisi. Bizim bu hastalık üzerinde çalıştığımızı yeğenin
doktorundan öğreniyor ve bize başvuruyor. Mektubunda kafasını
kurcalayan birçok sorular var. Ahmet, güçlü, kuvvetli ve sırım gi-
bi, pek hastalanacak tipte birisi değilmiş. Nasıl olmuş da bir se-
ne içinde yaşamını yitirmiş? Acaba hastalığının teşhisinde geç mi
kalınmıştı? Hastalığın sebebi neydi? Hüseyin'e hastalığının nede-
ninin asbest olabileceğini büyük bir ihtimal Ahmet'in bu kanser
yapıcı maddeyi sıva/badana toprağı olarak kullanılmış olan be-
yaz topraktan solumuş olabileceğini ve bu tür hastalığın çok kö-
tü bir kanser türü olduğunu, şimdiye kadar gördüğüm 500'ün üs-
tünde hasta içinden kurtulanını görmediğimi yazdım.

Daha sonraki yazışmalar bizi Kureyşler köyünde araştırma
yapmaya zorladı. "Zorladı" diyorum, zira artık yaş kemale erdi,
60'ı çoktan geçti. Eski enerjimiz kalmadı. Araştırma için bir mik-
tar para gereklilydi. Üniversite de her zamanki gibi parasal sıkın-
tı içinde, ağılama duvarı. Bu tür araştırma için başvurduğunuzda,
izin alabilmek için mutlaka, "Üniversite bütçesinden harcırah ve
yolluk istemeyeceğimizi" belirten şartlı bir başvuru yazısının ya-
zılmasında ısrar ediliyordu. Böyle bir yazı yazmak gücümüze gi-
diyordu. Ne yapalım, hiç olmazsa, devletin onurunu zedelemeye-

lim diye, hafta sonlarını tercih edecektik. Önce işi sağlama almak gerekiyordu. Gerçekten köyde kanser yapıcı bir madde, örneğin asbest ile karşılaşma var mıydı? Zira, aldığımız birçok ihbar mektubunun aslı astarı yoktu. Araştırmalarımızda bizim elimiz ayağımız olan isimsiz kahramanlar vardı. Bursa Verem Savaş Derneği'nin Başkanı Necdet Erece ve onun sağ kolu Cenap Ünal, bunların önde gelenleriydi. Bu çocuklar, yıllarca sıtma ve verem mücadelesinin unutulmaz isimleriydi ve Dr. Hamdi Açıkan'ın yanında geceli, gündüzlü dağda, bayırda fedakarca çalışarak milyonlarca kişinin filmlerini çekip, hasta olanların teşhis edilmesinde yardımcı olmuşlardır. Elli milyona yakın kişiyi aşılayarak verem hastalığına yakalanmalarını önlemişlerdir. İnsanlar yalnız savaş sırasında kahraman olmazlar. Bence günümüzde nesli tükenmiş olan bu tür insanlar "Sağlıkçı kahramanlardır".

Bursa ekibi ile irtibat kurduk ve yirmi yaşın üstündeki kadın ve erkekleri film taramasından geçirmelerini istedik. Cenap, sey-yar röntgen makinesini alarak köye akşam üzeri varmış, gün ağarmak üzereyken işini bitirmiş. İlk görüşünü bize bildirdi. "İz-zet ağabey, bu köyde asbeste bağlı hastalık var. Öyle filmler var

Resim 11. Kureyşler/Aslanapa köyünde kanser zarı kanserinden ölen bir kadının akciğerindeki asbest solunmasına bağlı çiçek şeklinde kireçlenmeler.

ki, resimlik, sanki çiçek açmış gibi" (Resim 11). Yıllarca bizim çalışmalarımıza katıldığı için, konuyu iyi öğrenmişti. Aldanma payı azdı. Aslında şimdiye kadar yapmış olduğu tahminlerde hiç yanılmamıştı. Kliniğin kıdemli asistanı Yalçın Karakoca, filmleri bir solukta okudu ve "Evet hocam, var" dedi. Filmler çok güzeldi. Cenap, yaptığı işin mükemmel olmasını ister,

bazen bir kişinin birkaç kez filmini alırdı. Hastalık derecesinde titiz bir kişiliği vardı.

Yüzelli filmin, 40'ında asbestle ilgili, akciğer zarında kalınlaşma ve kireçlenme tespit ettik. Hele Münire isimli yaşlı bir kadının akciğer filmi vardı ki, kitaplara geçecek kadar ilginçti. Filmin üstüne sanki beyaz mürekkeple figürler yapılmış gibiydi. Köyde asbest fabrikası olmadığına göre, bu öldürücü tozu soluma çevreden kaynaklanıyor olmalıydı.

Kureyşlerde araştırma yapmaya karar verdik. Gününü tespit ettik ve Kütahya'daki Hüseyin'e ve muhtara yazı ile geleceğimiz tarihi bildirdik. Ancak, çalışmanın planlanması için bizimle telefon veya bizzat gelerek irtibat kurmalarını istedik. Beklentilerimizin aksine yanıt gelmedi. Neden cevap vermediler? İki mektup yazılmıştı. İlk giden mektubu almasalar, ikincisini almış olmalıydı. Acaba 12 kişi ile geleceğimizi bildirmemiz onları ürkütmüş olabilir mi idi? Yoksa, Karain gibi, adlarının "Kanserli Köy" olarak çıkmasından endişe mi ediyorlardı? Birkaç gün daha bekleyip köye telefon ettim. Kesin bir tarih vererek Ankara'ya gelip, bizlerle görüşmelerini tembih ettim. Gelmedikleri takdirde araştırmadan vazgeçeceğimizi bildirdim. Geldiler, telefon hatlarının bozuk olduğunu, irtibat kurmada güçlük çektiklerini söyleyerek özür dile-diler. Doğrusu sözleri, kafamdaki nedenleri gidermek için yeterli değildi.

Kureyşler köyü araştırması için 6 Mayıs 1994 günü, saat 17.30 otobüsü ile Ankara'dan Kütahya'ya hareket ettik ve 23.00'te vardık. Bizi ölen askerin babası Mehmet, dayısı Hüseyin, eski ve yeni muhtarlar, Ahmet ve Süleyman ile birlikte gelen birkaç kişi karşıladı. Sonradan öğrendiğimize göre, sırf bizi karşılamak için traktörle 40 km.'lik dağ yolunu aşmışlar. Önceden, vilayet kanalı ile Azot Sanayii sosyal tesislerinde bir gecelik yer ayırtmıştık. Konaklama formlarını doldurup oraya yerleştik.

Ekip sabah saat 07.00'de hazır oldu. Tesisten ayrılırken ne olur ne olmaz diye görevliye "Borcumuzun olup olmadığını" sorduk. Bir şeyler karaladıktan sonra, önümüze bir makbuz uzattı. Kişi başına 285 bin lira olmak üzere, bizden toplam olarak 3.420 bin lira istiyordu! Keşke sormayıp çıkıp gitseydik! Gözümüz faltaşı gibi açıldı. İsmi üzerinde sosyal bir tesiste bu kadar para istenilmesi bizi hayrete düşürdü. Karşımızdaki görevlinin boynu büyüktü ama onun yapacağı bir şey de yoktu. Çocuklardan birisi, "Hocam, bilseydik arabalarımızla geldik ve arabaların içinde yatardık" dedi. "İnsanlık halidir, olur böyle şeyler" deyip sineye çektik. Köylülerin tutmuş olduğu büyük bir minibüse dolduk ve bir saatlik bir zaman diliminde, kenarında ırmakların aktığı ve sıra sıra yeşil ağaçların bulunduğu hoş manzaralı yollardan geçerek köye vardık.

Kureyşler, bir dağın yamacına yerleşmiş, kenarından ırmak geçen, 40-50 hanelik bir yerleşim birimi. Bizi karşılayanlar köy odasında kaynamış süt, çay, kaymak, bal, beyaz peynir, yumurtalı enfes bir kahvaltı ikram ettiler. Köyün tek öğretmenli okulunda düzenimizi kurduk. Duvara asılı bir yazı hepimizin dikkatini çekti.

Kureyşler Köyünden İzlenimler:

Ders: Hayat Bilgisi

Konu: Köyümüzdeki Hastalıklar.

Her yerde olduğu gibi köyümüzde de nezle, grip, bronşit, verem, zatürree, ishal gibi bulaşıcı hastalıklar görülmektedir. Çocuklar genellikle çiçek, kızamık gibi hastalıklara yakalanırlar. Bu bulaşıcı hastalıklara mikroplar neden olur. Mikroplar çok küçüktür. Onları gözümüzle göremeyiz. Mikroskop denilen araçla görebiliriz. Hastalıkların çoğunun mikrobu solunum yoluyla vücudumuza girer. Köyümüzde en çok görülen akciğer kanseridir. Köyümüzde son yıllarda ölen 10 kişiden 9'u bu hastalıktan ölmüştür. Bu nedenle bir sağlık ekibi köyümüze gelip köylümüzün akciğer filmlerini çekmiştir. Hastalık birçok kişide bulunmuştur. Bu has-

talığın nedeni olarak evlerde kullandığımız siva toprağı gösterilmektedir.

Sınıf: III

No:13

Adı: Faruk Turgut

Aynı sınıftan Muammer Durmuş isimli bir öğrenci bir yerden aldığı şiiri kağıda aktarmış.

Sıtma, çiçek, verem, frengi

Var mıdır bunların dengi

Vücuda girince

Solar insanın rengi

Gün geçtikçe zayıflar

Sağlamlığı arzular

Nihayet ölüm gelince

Yüreğimizi sızlatır

Öyle ise ne yapalım

Ki bu ömrü uzatalım

Sayılı günlerimize

Neşe, sevinç katalım

Temizliktir işin başı

Ondan sonra gelir aşı

Doktor, ilaç en son çare

Onlar hastanın yoldaşı

Daha sonra akciğer filmi çekilen, 18 yaşın üzerindeki 150 kişi üzerinde araştırma yapmayı planlamıştık. Önce herkes için, içinde 40'a yakın soru bulunan anket formu dolduruluyor, sonra muayeneden geçiriliyor, akciğer fonksiyon testleri ölçülüyor ve kanları alınıyordu.

Arkadaşlar okulda köylüleri muayene ederken, ben eski muhtar Ahmet'in kullandığı traktör ile çevreyi dolaşıp, jeolojik yapıyı değerlendirmek istedim. Kırsal bölgelerdeki çalışmalar beni ister istemez yarı jeolog durumuna getirmişti. Tepede, serin ve temiz bahar havasını solurken, kulağıma etraftaki sürüde annelerini arayan kuzuların melemeleri geliyordu. Köyün yaslandığı tepede gezinirken, yer yer taze kazılmış, içinde kirli gri-beyaz renkte toprak birikintileri dikkatimizi çekti. Köydeki evlerin tümü bu toprakla sıvanmış. Toprağı elime aldığımda yağlı bir kıvamda ve lifsel yapıda olduğunu anladım. Bu yapıdaki bir toprakta çok büyük ihtimalle asbest vardı. Asbestli toprağın çıkarıldığı bölgenin yakınında beyaz renkte ve sert kıvamda mıcır görüntüsünde başka bir tür birikinti dikkatimizi çekti. Ahmet bunun eski talk madeni ocağının kalıntıları olduğunu söyledi. Eskiden buradan çıkartılan maden, büyük şehirlerde öğütülerek pudra yapımında kullanılmış. Kozmetik sanayiinde büyük değeri olan talk mineralinin bazen asbest tozu ile karıştığını ve bu tür karışık talkın kullanılması ile kanser olgularının meydana geldiği yayınlanmıştı. Kadınlardaki yumurtalık kanserinin oluşmasında asbestle karışık talkın kullanılmasının ilişkisi olduğu sanılıyordu.

Civardaki gözlemler sırasında şüpheli topraklardan örnekler aldıktan sonra ölen askerin evini görmek istedim. Bir yılı aşkın süre geçmesine rağmen evdeki matem havası silinmemişti. Üstelik bizler acının tazelenmesine de sebep oluyorduk. Avluya açılan geniş kapıdan girince, ikinci kata dayalı merdivenin hemen yanında naylon bir çuvalın içindeki asbestli ak toprak dikkatimi çekti. Baba Mehmet bu toprakla evin dışının ve içerideki odaların tümünün sıvanmış olduğunu söyledi. İkinci katta, askerin bomboş odasına girdik. Duvarlar ilik gibi bembeyaz ve parlaktı. Beyaz toprak yalnız duvarlara sürülmekle kalmamış, tavan tahtaları da bununla sıvanmıştı. Tahta üzerine sürülen ak topraktan asbest çok daha kolay odaya yayılabilirdi. Ev sahibi, "Bu toprağın kanser yapacağını nereden bilirdik ki?" diye mırıldandı.

Akciğer filmi çiçekli olan 60 yaşlarındaki Münire'nin baba evine gittik. Orada da aynı manzara vardı. Köyün ileri gelenleri bütün evlerin bu toprakla sıvanmış olduğunu söylediler. Ahmet ve Münire'nin evlerindeki sıva toprağından da muayene için örnekler aldık. Bunun dışında, İSGÜM Başkanlığı'ndan ödünç aldığımız havadan solunabilir, toz örnekleri alabilen pompalı cihazlarla örnekler topladık.

Okula döndüğümüzde Aslanapa ilçesinin kaymakam vekili, sağlık ocağı doktoru ve savcısının bizi beklediğini gördük. İlk ikisinin ziyaretini anlıyorduk da acaba savcı neden gelmişti? Konuşmanın başında, kaymakam vekili gayet nazik bir ifade ile gelişimizden memnun olduğunu, ancak daha önceden haberleri olsaydı hazırlıklı olabileceklerini söyleyerek hafif serzenişte bulundu. Bizler bu tip konuşmalarla aşağı yukarı her gittiğimiz yerde karşılaştığımız için fazla önem vermiyorduk. Aradan henüz yarım saat geçmemişti ki iki resmî araba okulun bahçesine girdi. Gelenler, Kütahya Vali vekili ve İl Sağlık Müdürü'ydü. Onlar da aynı tarzda konuştular. Açıklama yapma zorunluluğu doğdu. Kendilerine, bu tip çalışmaların kısa sürede yapılabilmesi için mümkün olduğu kadar resmi kuruluşlara haber vermemeye çalıştığımızı zira bürokratik engeller dolayısıyla istediğimiz anlamda yardım görmediğimizi, aksine çalışmaların engellendiğini söyledik. Önce dahili bölümler başkanlığına yazı yazacaksınız. O, yazıyı dekanlığa bildireceksin, yönetim kurulundan karar çıkacak. Rektörlüğe gidecek, oradan onay alındıktan sonra Sağlık Bakanlığı'na bildirilecek ve Bakanlık İçişleri Bakanlığı kanalı ile Kütahya Valiliği'ne, Aslanapa Kaymakamlığı'na ve nihayet Kureyşler Köyü Muhtarlığına dileğimiz ulaşacak. En taze örnek olan Azot Sanayii sosyal tesislerindeki olaylı ayrılımamızdan bahsettim. Onların iyi niyetlerinden hiç şüphemiz yoktu. Ancak devlet çarkının ağır ve hantal işleyiş mekanizması da ortadaydı. Aynı şeyi yıllar önce Ankara'dan 650 km. uzaklıktaki Beyşehir'in Aşağı Eğlence köyünde köpeklerden geçen kist hastalığı üzerindeki araştırmada yaşamıştık.

Okul içindeki arkadaşların çalışmalarını gördükten sonra, ziyaretçilerin yüzleri gülmeye başladı. İyi niyetimizden şüpheleri

kalmamıştı. Sağlık müdürü, Kütahya ili içinde daha birçok köyün benzer sorunları olduğunu ve bu yörelerde de çalışma yapmamızı istedi. Aramızda olumlu bir iletişim kurulmuştu. Onlara yardımcı olacağımızı söyledik. Kendilerine köydeki kanser türü ve nedenleri ile ilgili bilgi verdik. Hayret ettiler. Birçok köyde aynı tür toprağın kullanıldığını dile getirdiler. Çözüm yolunun, beyaz toprakla sıvanmış her yerin plastik boya ile örtülmesi olduğunu ve bu iş için köyün yaklaşık 200 kg boyaya ihtiyacı olduğunu söyledim. Sağlık müdürü hemen yerinden atıldı, "Ben bunun parasını dernekten hemen öderim" dedi. Çok sevindik. Köydeki sağlık sorunu kısa zamanda çözülmüştü.

Biz hastalık hakkında konuşurken, eski muhtar Ahmet'in vali muavini ve kaymakama gizli gizli bir şey söylediğini fark ettim. "Köyde yapılacak baraj işi ne oldu?", diyordu. Sonradan öğrendim ki, devlet burada köyü içine alacak bir baraj planlamış. Bu baraj yapıldığı takdirde, köy başka bir yere, ilçeye yakın bölgeye kalkacakmış. Jeton o zaman düştü. Adamlar cin gibi. Bizim çalışmalarımızı ve raporumuzu da kullanarak, hükümete yüklenecekler ve baraj işinin hemen halledilmesini isteyecekler. Yani bir taşla iki kuş vuracaklar.

Kısa bir süre sonra Kütahya'da yayın yapan TV ekibi geldi. Onlara bir saate yakın söyleşi yapıp, köydeki sorunu hem dile getirdik hem de görüntülendik.

Öğleden sonra saat 16.00'ya doğru işimiz bitti. Önce Kütahya'ya ve oradan da Ankara'ya otobüs ile gidecektik. Kafile başkanı olarak beni düşündüren, adam başına 175.000 lira olan 12 kişilik bilet ücretiydi. Paramız tükenmişti. Birilerinden borç almamız gerekiyordu. Gerçi ilde tanıdıklarımız vardı ama, bu kadar yüksek enflasyon döneminde borç para istemek kolay değildi. Bunları düşünürken, İl Sağlık müdürünün makam şoförünün bana doğru geldiğini fark ettim. "Efendim, Dr. Naci Kurtkaya, bilet ücretlerinizi ödedi" dedi. Hızır gibi yetişmişti. Boynuna sarılasım geldi. Bütün yorgunluğumuz gitti. Mutluluklar içinde neşe ile gün bitiminde Ankara'ya vardık.

HASTANIN MEMLEKETİNE BAKIP TEŞHİS KONULABİLİR Mİ?

"Koşun ayol! İzzet Bey, hastanın memleketine göre teşhis koyuyor"

Asbest ya da amyant isimli lifsel yapıdaki mineral, yer kabuğunda bol miktarda bulunan; ısıya, sürtünmeye ve kimyasal etkenlere dayanıklılığı nedeniyle eski çağlardan beri değişik alanlarda insanlara yararlı olmuş bir maddedir. Endüstride 3000'den fazla işkolunda kullanıldığı için "sihirli mineral" olarak anılırken; 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra akciğerlerde sertleşme ve kanser yaptığının saptanmasıyla birlikte "öldürücü toz" olarak anılmaya başlamıştır. Sebep olduğu hastalıklardan bilhassa mezotelyoma denilen, akciğer ve karın zarı kanseri asbest işçilerinin korkulu rüyasıdır.

Bir işçi hastalığı olan mezotelyoma ve asbeste bağlı hastalıkların, Eskişehir'in Mihaliççik ilçesi ve köylerinde de yaygın şekilde görüldüğünü bundan önceki yazımızda dile getirmiştik. Araştırma sonuçları, basın-yayın organlarında ilgi gördü ve adımız "kanser araştırmacısı" olarak anılmaya başladı. İç Anadolu'nun birçok köyünden kanser ihbarları almaya başladık. Kendimizi bu isteklere olumlu cevap vermeye zorunlu gördük. Öte yandan kliniğe mezotelyomalı hasta akını başladı. Her hastanın köyünü kaydediyor ve en kısa zamanda oraya gitmeyi amaçlıyorduk. İç Anadolu'daki illerde yirmiye yakın köyde çalışmalarımızı sürdürdük. Yaptığımız işten sonsuz kıvanç duyuyorduk. Köylülerin konukseverliği, etrafımızı saran çocukların candan ilgisi ve her türlü sorunlarını bize aktaran, çözüm isteyen Anadolu insanının

davranışları bizi duygulandırdı. Kliniğin dar çevresinden dışa açılmakla gerçekleri daha iyi gördüğümüzü anladık. Arkadaşlara "Bu hafta ... köyüne gidiyoruz" dediğimde, hepsinin gözleri parlıyor ve sevinçten adeta uçuyorlardı. Araştırmalar süresince 100.000 km'den fazla yol katettik. Daha serbest ve çabuk hareket etmek için araştırmalarımızda hiçbir kuruluşun parasal destek istemedik. Çünkü, bürokratik yazışmalar ve engeller insanı canından bezdirir derecedeydi. Ayrıca, attığımız taş, ürktüğümüz kurbağaya değmezdi.

Kırsal yöredeki çalışmalarımız sırasında ilginç anılarımız oldu. Kliniğimizde yatan 37 yaşındaki mezotelyomalı R. Sungur isimli hastamızın öyküsü de bunlardan biri.

R. Sungur Yozgat'ın Sorgun ilçesi, Garipler köyündendi. Köye gitmeye karar verdik. Mevsim kış olduğu için, çamurlara bata çıka güçlkle köye vardık. Bizi karşılayanlar genellikle sarşın ve çakır gözlüydü. Sorduğumuzda, 1920'li yıllarda göçmen değişimi anlaşmasıyla Selanik'in Kırimsen köyünden önce gemiyle İstanbul'a ve oradan Samsun'a geldiklerini öğrendik. Kendilerine Anadolu'da istedikleri yerde yerleşebilecekleri söylenmişti. Samsun'u sıtma hastalığı çok diye beğenmemişlerdi. Arabalarla günlerce yolculuk yapmışlar, bir türlü yer beğenememişler. Bir ailenin beğendiği, burada kalalım dediği yeri diğerleri istememiş. Sorgun'un kuzeyinde Rumlar tarafından terkedilmiş bir köye geldiklerinde artık kımıldayacak halleri kalmamış. Büyük bir kilise, gürül gürül akan bir çeşme ve çevredeki terk edilmiş birçok evi gördüklerinde karar kılmışlar. Köye "Garipler" ismini uygun bulmuşlar. Kiliseyi cami haline getirmişlerdi! Rumlardan kalan evlerin içi ve dışı, beyaz renkli, kirece benzeyen bir toprakla sıvalı durumdaymış. Böylece göçmenler ilk kez asbestle tanışmış olmuşlar. Sungur ailesinin reisi köydeki bir kavgada cinayete kurban gitmiş ve geriye genç yaşta dul bir kadın ve hepsi küçük beş

çocuk bırakmış. Yıllar sonra solunan asbest etkisini göstermeye başlamıştı. Önce en küçük kardeş, Arzu 37 yaşında, sonra anne Hayriye 65 yaşında ve nihayet bizim hastamız R. Sungur mezotelyomaya, yani amansız hastalığa yakalanmışlar. Geriye kalan üç erkek kardeşte de bizim araştırma yaptığımız devrede mezotelyoma hastalığına rastlanmıştı ve akciğer zarlarında kireçlenme ve kalınlaşma görülmüştü. Şimdi ne durumda olduklarını bilmiyorum. Sungur ailesinin trajedisi ister istemez insana bazı şeyleri hatırlatıyor. Kader bu ailenin Yunanistan'dan yüzlerce km ötede Yunanlılardan miras kalmış bir cami ve duvarları asbestle kaplı evde barınmalarına yol açıyor. Asbesti soluyan insanlarda hastalık 20-40 yıl geçtikten sonra kendisini gösteriyor. Anne asbesti Garipler'de alıyor ve 65 yaşında hastalanıyor. Çocuklar doğar doğmaz aldıkları için daha erken kanser oluyorlar. Kurşunla ölmek, mezotelyoma sonucu ölmekten daha iyi olacağı için baba daha şanslı sayılır! Şimdilik diğer kardeşler şanslı görünüyor. Neden onlarda kanser yok da asbestle ilgili iyi tabiatlı sayılacak hastalık var? İleride durumları ne olacak? Akciğerlerinde Türkiye'den aldıkları asbest bulunan ve Selanik'e göç etmiş Rumlardan ne haber? İçinde asbest bulunan beyaz toprağın (ak toprak) Yanya'nın (lonninina) köylerinde, örneğin Metsova'da kullanıldığı ve yörede çevresel mezotelyoma bulunduğu bizim araştırmalarımızdan yıllar sonra rapor edildi.

Yetmişli yılların ikinci yarısındayız. Ülkenin her yerinde terör olayları var. Tokat'ın Almus kazasındaki eski ismi Mohat yeni ismi Çevreli olan köyden bir mezotelyomalı hastamız var. Hastanın oğlu öğretmen. İsrarla köye gelmemizi, araştırma yapmamızı istiyor. Haritaya baktık 400 km'den fazla yol var. Öğretmeni kıramadık ve bir hafta sonunu da orada geçirdik. Köy belediyelek ve eski başkanı Dünya Güreş Şampiyonumuz Hüseyin Akbaş. Sakat insan sayısı dikkati çekecek derecede fazla görünüyor. Devlet yeni bir sağlık ocağı yapmış. Bomboş duruyor. Röntgen makinesini

ve diğer aletleri oraya yerleştirdik. Bir buçuk gün içinde 20 yaşın üzerinde 169 kişinin filmi çekildi, muayenesi yapıldı ve akciğer fonksiyonları ölçüldü. En zorlandığımız an, film çekerken kadınların nefesini tutamamalarıydı. Biz ne kadar *"Nefesini al ve tut, sakın geri verme"* desek de, onlar tam film çekilirken nefeslerini veriyorlardı. Vakit kaybettiğimiz gibi filmler de iyi çıkmıyordu. Bir aralık iyice yorulduk ve sinirlenmeye başladık. Güleç yüzlü bir köylü yanıma yaklaştı ve fısıldayarak *"Doktor bey, kadınlara iyi tarif etmiyorsun. Onlar nefesini al ve tut demekten anlamazlar. Sen onlara; nefesini al ve karnında tut de!"* dedi. Bundan sonra kadınlara bu şekilde hitap etmeye başladık ve sorun çözüldü. İşimiz Pazar akşamına doğru bitti. Eşyalarımızı toplamaya başladık. İster istemez iki köylünün konuşmasına kulak misafiri oldum. Birincisi; *"Hükümet bize bu sağlık ocağını yaptı. Aylarca ne doktor, ne ebe, ne de hemşire gönderdiler. Hazır bu adamlar ayağımıza kadar gelmişken bunları rehin alalım ve hükümete haber salalım. Bize personel vermezseniz, biz de bunları göndermeyiz diyelim"* dedi. Öteki ona daha ilginç bir cevap verdi. *"Oğlum doktoru görmüyor musun, ne biçim yemek yiyor. Bunlar bizi batırır. Nasıl besleriz bunları?"*

Köylerdeki çalışmalarımızın neticeleri, Hacettepe'deki derslerde ve kongrelerde anlatıldı. Asbest solumuş olan köylülerin akciğerlerindeki kireçlenme, filmlerde sanki beyaz bir boya ile yapılmış çınar yaprağı görünümündeydi. Böyle bir filmi gören bir kişi bir daha unutamazdı. Bu tür derslerden birisinin sonunda slaytları gösteren teknisyen yanıma gelerek, *"Sizin derslerinizi ilgi ile takip ediyorum. Artık ben de asbestin ne olduğunu ve yaptığı hastalıkları öğrendim. Biz de ak toprağı siva, badana ve çatı toprağı olarak kullanıyoruz. Geçenlerde .... hastanesinde yatan bir arkadaşımı ziyaret ettim. Uzun süredir orada yatıyor. Akciğerinde su varmış. Bir türlü teşhis koyamıyorlarmış. Asbeste bağlı mezotelyoma olabileceğini söylemişim. Arkadaşım sonradan yararı*

olabilir diye bunu doktoruna iletmiş. Doktor bey çok kızmış. 'O ne bilir' diyerek terslemiş" Ben bu hastayı sonradan gördüm. Çankırı'nın Gümerdiğin köyündendi ve mezotelyoma tanısı koyduk. Yani teknisyen haklı çıkmıştı.

Anadolu'daki köylerde yaptığımız çalışmalar üniversite çevresinde bilgi birikimine sebep oldu. Hastaların çoğu Hacettepe'ye akmaya başladı. Eline ilginç film geçiren kliniğe uğruyordu. Biz artık asbeste bağlı akciğer zarı kireçlenmesini gösteren filme bakıp, hastanın nereli olabileceğini söylemeye başladık. *"İzzet bey akciğer filmine bakıp, hastanın memleketini söylüyor!"* diye adımız çıktı. Bir gün sınıf arkadaşlarımdan birisi elinde filmle odama geldi. *"Bakıyorum artık sen falcılık yapıyormuşsun. Söyle bakalım bu hasta nereli?"* dedi. Bütün gayretime rağmen hastanın nereli olduğunu bilemedim. Arkadaşım, *"Bu adam, Yugoslavya'nın Üsküp ilinin köylerinden"* dedi, çok bozuldum. Sonradan öğrendim ki, benzer jeolojik yapı Balkanlar'da da varmış. Dolayısıyla ile kırsal bölgelerde yaşayanlar da çevresel olarak asbestle temaslılarmış.

Bizim öğrencilerden birisinin teyzesine komşu bir üniversitenin göğüs hastalıkları kliniğinde mezotelyoma teşhisi konulmuş. Hasta yakınlarının talebi üzerine konsültasyon yapılmasına karar verilmiş. Bu sırada mezotelyomayı iyi bilen birisi olarak benim de çağrılmam istenmiş. Bu davete istemeyerek gittim. Zira, hastanın sorumlu doktoru hanım profesör benden daha kıdemli ve üstelik Hacettepelileri sevmediğini sık sık dile getiren bir öğretim üyesiydi. Buna rağmen kendisine hiçbir zaman saygıda kusur etmedik. Bir kanser uzmanı arkadaşım ve hoca hanım ile konsültasyon için toplandık. Hasta hakkında bilgi verildikten sonra, *"Hastanın teşhisi belli: Mezotelyoma. Bu hastalığın tedavisinin olmadığını biliyoruz ama; gene de yakınlarının hatırı için böyle bir toplantıyı uygun bulduk!"* Gibi sözlerle gönülsüzlüğünü belli etti.

Soğuk hava esmeye başladı. *"Hastayı görebilir miyim?"* dedim. İstemeye istemeye kabul etti. Hasta elli yaşlarında, Giresun doğumlu, emekli bir subay eşiydi. Anlattıkları zatürree sonunda görülebilen akciğerlerde su toplanmasına benziyordu. Bu tip sıvı toplanması halinde, sıvıda bulunan normal hücrelerin zamanla şişmesinin kanser hücresi görünümü verdiğini ve bu nedenle hatalı olarak kanser tanısı konulabileceğini biliyordum. Hastadaki mezotelyoma teşhisi de bu yolla, yani akciğerden alınan suyun mikroskopik incelenmesiyle konulmuştu. Muayenemi bitirdikten sonra kanaatimi bildirmek üzere konsültasyon odasına girdim. Hoca hanım kızgın bir ifade ile *"Farklı bir şey buldun mu?"* diye sordu. Ben de biraz yüksek sesle *"Evet"* dedim. Alaylı bir ifade ile. *"Nedir bu. Söyle, biz de bilelim!"* dedi. *"Ben bu hastada mezotelyoma düşünmüyorum. Bana göre bu hastada zatürree sonu gelişmiş olan iltihabi sıvı birikimi var"* dedim. *"Ah canım, nasıl vardın bu kanaate?"* dedi. Hemen sıraladım;

1. Hasta zatürree geçirmiş ve sıvı birikimi bundan sonra başlamış.
2. Hastada mezotelyoma için karakteristik olan nefes darlığı ve göğüs ağrısı gibi şikayetler yok.
3. Bu tip sıvı toplanmasının mikroskopik incelenmesinde, hatalı olarak kanser tanısı konulabilir. Sadece mikroskopik incelemeye güvenmek aldatıcıdır. Mezotelyoma teşhisi sıvıda hücre aranmasıyla konamaz. Mutlaka biyopsi alınması gerekir.
4. Hasta Giresunlu. Benim gördüğüm mezotelyomalı 500 hastanın hiçbirisi Giresunlu değil.

Sözümü bitirir bitirmez, hoca hışımla odadan dışarı çıktı ve avazı çıktığı kadar bağırılmaya başladı. *"Koşun ayol! İzzet bey, hastanın memleketine bakıp teşhis koyuyor. Bir yaşına daha bastım. Tanrım daha neler göreceğim!"*

Konsültasyon kanlı bitti. Canım çok sıkıldı ama rahatlamıştım. Hacettepe'ye geldikten bir saat sonra öğrenciyi teyzesi ile birlikte kapıda gördüm. Hoca hanım konsültasyondan sonra ikisini de iyice azarlamış. *"Nereden buldunuz bu doktoru? Keşke, Samanpazarı'ndan bir doktor getirseydiniz daha iyi olurdu. Hastanızı taburcu ediyorum. Ne yaparsanız yapın"* demiş:

Hastayı kliniğe yatırdık. Onbeş günlük penisilin tedavisinden sonra akciğerindeki su tamamen kayboldu. Birkaç gün sonra hastanın New York'taki bir üniversitede çalışan kız kardeşi geldi. Güçlülükle kanser teşhisi konan camları, preparatları tekrar incelemek üzere aldı ve Amerika'ya götürdü. Sonradan sonucu bana mektupla bildirdi. Preparatların boyası iyi değilmiş, tekrar boyamışlar ve kanser görülmemiş!

İĞDELİKÖY/EMET-KÜTAHYA ARAŞTIRMASI ASBESTTEN SONRA ARSENİK

"Gocaman papuçlular dikine duramaz oldular"

Kütahya İl Sağlık Müdürü Naci telefon etti. *"Hocam buradaki bazı köylerde sulara arsenik, siyanür gibi zehirli maddeler varmış. Ölümler artmış. Gedizliler de huzursuz. Güya depremden sonra kanser vakaları artmış. Medya konuyu abartıp duruyor. Sizin konunuza girer mi bilmiyorum. Bize yardımcı olabilir misiniz?"* dedi.

Arsenik tarih boyunca birçok soylunun ölümünden sorumlu tutulmuş. Amerikalılar, Vietnam Savaşı'nda, ormanda gizlenen Vietkonglular'dan kurtulmak için *"Orange Agent"* olarak arseniği kullanmışlar. Arsenik, yalnız yeşili ortadan kaldırmakla kalmamış, yıllar sonra Vietnamlılardaki kanser artışı da buna bağlanmış. Siyanür bizim konumuza pek girmiyor amma Bergama halkının Eurogold firmasıyla savaşı belleğimizde. O da çevre katili.

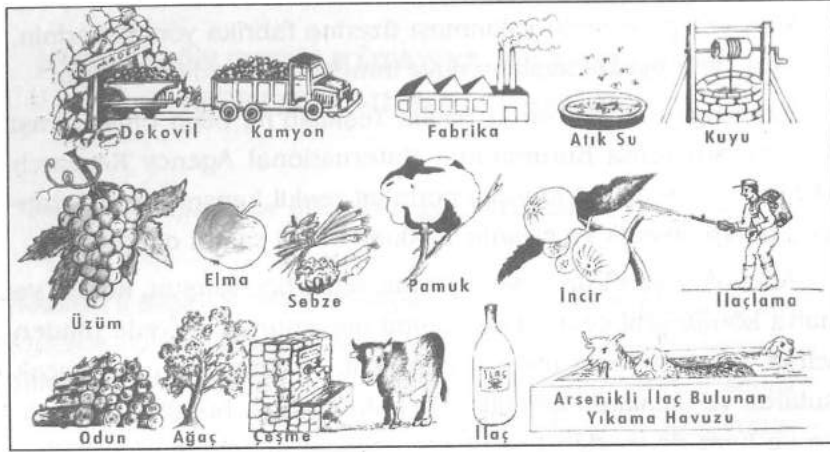
Araştırma deyince, *"boynumuz kıldan ince"* olduğuna göre Dr. Naci Kurtkaya'ya hayır diyemezdik. Bize elindeki, eski dokümanları gönderdi. Yazıları okuyunca Kütahya ilinde önemli sağlık sorunu olduğunu anladık. Yani boşu boşuna oraya gitmeyecektik. Yakınmalar daha çok Gediz ve Tavşanlı'ya bağlı Dulkadir ve Emet'in İğde köyünden. Daha önceden resmi kuruluşlardan ve üniversitelerden araştırmacılar gelmiş. Yaptıkları kısa süredeki değerlendirmelerde anılan köylerin içme suyunda yüksek oranda arsenik varlığı gösterilmiş ve köylülerin bir kısmında da kronik, yani süregelen arsenik zehirlenmesine bağlı belirtiler tespit etmişler. Verilen raporların bir tanesinde ilginç bir paragraf var. Dulkadir köyünün yakınında bulunan Etibank Gümüş Madeni Fabrikası'nın atık sularının biriktirildiği baraj suyuna inen göçmen kuşların zehirlenerek öl-

dükleri ve çevrecilerin yakınması üzerine fabrika yöneticilerinin, buraya çan koyarak kuşların suya inmelerini önledikleri yazılı!

Yapacağım ilk iş, Dünya Sağlık Teşkilatı'na bağlı Uluslararası Kanseri Araştırma Kurumu'nun (International Agency Research On Cancer) bana gönderdiği portakal renkli kanserle ilgili kitaplara bakıp arsenik ve siyanür hakkında bilgi sahibi olmaktı.

Arsenik, siyanürün, bakır, gümüş, altın, bor, kurşun, kükürt ve hatta kömür gibi cevherinde daima mevcutmuş. Nerede maden varsa, orada arsenik mevcut demektir. Yer altından gelen sıcak sulara ve ılıcalarda arsenik çok bulunurmuş. Kütahya, hem ılıca ve hem de maden bakımından zengin olduğuna göre halkın yakınmaları doğru olabilir. Arsenik, fabrika bacalarından havaya yayılarak solunum sistemiyle bedene girebiliyor ve yıllar sonra akciğer kanserine yol açıyor. Tıpta, frengide enjeksiyon ve yara tedavisinde pansuman olarak kullanılan solüsyonların bazıları arsenik içeriyor. Yeraltı kaynaklarından gelen bazı sulara arsenik seviyesi yüksek. Suyu bedene giren arsenik, başta ince ve kalın bağırsak olmak üzere, karaciğer, kalp ve sinir sistemi ve deride hastalıklar yapıyor. Yani arsenik solunum, deri ve sindirim sistemiyle bedene girip hastalık yapabiliyor (Resim 12).

Arsenik vücuda fazla miktarda girdiğinde, kısa zamanda koma ve ölüme sebep olabiliyor. Buna karşın, az miktarda alındığında, birikerek kronik zehirlenmeye yol açıyor. Bunların arasında, el ve ayak ayası derisinde sertleşme ve kararma ve birden fazla deri kanseri en sık görülenleri. Zehirin biriktiği organların başında, tırnaklar ve kıllar geliyor. Kitapta teşhis için biyolojik örnek alırken bazı noktalara önem vermenin gerektiği vurgulanıyor. *"Tırnak, ayak baş parmağından alınmalı ve örnek alınmadan önce kişinin tırnağının yeteri kadar uzamış olması gerekir. Kılları daha ziyade kasık bölgesinden alınız!"*. Anlaşılan işimiz var! Köylülerin ayak başparmağındaki tırnağın ne kadar sert olduğunu iyi bilirim. Onu, ne tırnak makası, ne de bilinen makas ile kesmek mümkün

Resim 12. Arsenik zehirlenmesine sebep olabilen iş dalları ve durumlar.

degildir. Atları nallarken kullanılan sonturaç aletine benzeyen bir şey lazım! Köylünün, kasığından, hele kadınlardan kıl almak her babayığidin yapacağı bir iş değil. Ne yapalım, başa gelen çekilir. Bilimsel çalışma yapmak kolay mı?

Arsenik'in yüze yakın organik ve inorganik bileşiği var. Hepsinin özellikleri ve analiz çeşitleri ayrı ayrı. Bunların içinde en tehlikeleri arsenik trioksit ($AS_2 O_3$) bileşiği. Bizim için en önemlisi bu olmalı. Zaten hepsini analiz etmek için devlet gücü lazım.

Su örneği almak nispeten kolay gibi. Bir kaynaktan en az bir litre su, hiç kullanılmamış bir şişe içine alınacak. Sağlıklı olduğu bilinen sulardan da örnek alınmalı ve analiz hem yurt içinde hem de yurt dışında yapılmalı ki sonuçlar güvenilir olsun.

Araştırma yöresindeki çeşitli taş ve kayalardan örnek almak zorundayız. Bunların analizinin çoğu yurt dışında olacak. Yurt dışı deyince boynumuz bükülüyor. Kapitalizmin bulunduğu yerlerde, hatırla, dostlukla bu işi yaptırmak çok zor.

Araştırma ekibini kafamda tasarladım. Arsenik daha çok deri hastalığı yaptığı için, meraklı bir dermatolog yani deri hastalıkları uzmanı gerekliydi. Daha pratisyen hekim iken, Datça yarımadası-

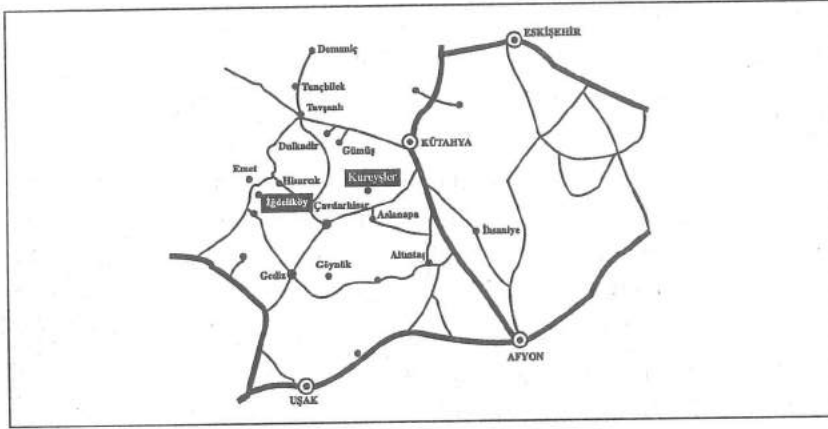
nın en ucundaki yerleşim yeri olan Knidos'ta verem araştırması yapma cesaretini gösteren Dr. Celalettin Çelebi bu iş için biçilmiş kaftandı. Ayak başparmagından ve kasıktan kıl ancak o alır! Fırsat bulsa gölgesiyle bile kavga etmekten çekinmeyen, fakat verilen görev ne kadar zor olursa olsun yerine getiren, vazgeçilemeyecek bir kişi; Dr. Yalçın Karakoca, onunla birlikte klinik muayeneyi yapacak. Kanada'daki Mc Gill üniversitesinde epidemiyoloji eğitimi görmüş olan Dr. Ahmet Uğur Demir, araştırmanın stratejisini yapmaktan sorumlu. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nden yer bilimci Dr. Ümran Doğan da jeolojik örnekleri alacak. Gediz Merkez sağlık ocağı tabibi Dr. Besim Keleş ve arkadaşları ona yardımcı olacaklar.

Bir yerde araştırmaya başlamadan önce, inceleme yapılacak köye gitmek, onlarla tanışmak, tutum ve davranışlarını öğrenmek şart. Yani bir nevi nabız yoklamamız gerekiyor. Bir hafta sonra, Ahmet ve Ümran ile birlikte akşam otobüslerinden birisiyle Kütahya'ya hareket ettik. Akşam yemeği sırasındaki konuşmalardan Gedizliler'in araştırmaya daha istekli ve yatkın olacağını hissettik. Ertesi gün Emet'in sorumlu köyü olan İğdeköy'e öğleden sonra ulaşabildik (Resim 13). Okulun önündeki kahve ocağında, bir grup yaşlı insanın kendi aralarında konuştuklarını görünce, ilk görüşmenin onlarla yapılmasını uygun bulduk.

Onlara uygun selamımızı verdikten sonra daha kendimizi tanıtmadan teker teker ellerini sıkmaya başladım. İlk tokalaştığım köylünün eli, halat gibi geldi bana. Bu, köyde hastalık olduğuna işaret ediyordu. Kim olduğumuzu ve niçin geldiğimizi öğrenince mutlu oldular. Durumu bir de kendi dillerinden öğrenelim dedik.

- Köyünüzün suyunda arsenik isimli zehirli bir madde varmış ve bunun yüzünden köyden hastalananlar ve hatta ölenler olmuş. Doğru mu bu?

En yaşlılardan birisi "Doğru" dedikten sonra, yanında bulunan birisinin gömleğini sıyrarak karın derisini gösterdi. "Baksana bu garibin derisine. Kurbağa sırtı gibi olmuş" dedi. Köylünün derisi, alacalı yeşil renkte ve pütürlüklüydü.

Resim 13. Asbest çalışması yapılan Kureysler ve arsenik çalışması yapılan İğdeli köyü gösteren harita.

- İçinizden birisi bu olayın nasıl başladığını bir anlatsın da dinleyelim dedim.

İhtiyar, yanı başında duran, sakallı ve genç birisini göstererek.

- Bu anlatsın. Azamızıdır ve konuyu da iyi bilir.

Genç hacı bir kaç kez yutkunduktan sonra anlatmaya başladı.

- Eskiden bizde böyle dert yoktu. Hadise, 1970 Gediz depreminden sonra başladı.

- Emin misin?

- Eminim doktor beyim, dedi.

Aza anlatmaya devam etti.

- Zلزle ile birlikte köyümüzün suyu kayboldu. Komşu Kırgız köyüne başvurduk. "Bize, sizin sudan biraz verin" dedik. "Bizim suyumuz anca bize yetiyor. Veremeyiz" dediler. Demelerine göre bir gız meselesinden bize kırgınlarmış? Kıvranıp durduk. Evde su lazım, hayvanlara su lazım, tarladakilere su lazım. O sırada Alanya'da çalışan bir arkadaşımız yardımcı olmak istedi. Arkadaş, köye yürümekle yarım saatlik mesafede, benim didemin 'Hastalıklı Pınar' diye bilinen bir kaynaktan suyu köye getirmek için her türlü masrafı karşılayacağını söyledi.

- Didenin pınarına neden 'hastalıklı pınar' demişler?

- Duyduğuma göre, didem bir gün oradaki tarlaya 'hag' götürmüş.

- Senin 'hag' dediğin nedir deyince, Yanındaki söze karıştı!

- Yani doktor beyim amelenin kibarcası.

- İşçi desene!

Sakallı aza bildiği gibi konuşmaya devam etti.

- Adamlar çalışmaya başlamışlar. Didem de yanlarından ayrılmış. Öğleye doğru kontrol için tarlaya vardığında bir de ne görsün. Hepsini uzanmış yatıyor. "Ulan ırzı gırtlaklar, ben sizi buraya yatmak için mi getirdim? Çabuk galkın len!" demiş amma adamlar yerlerinden galkamaz olmuşlar. Hepsini garınlarını tutuyorlarmış. Bir ikisi uçkurlarını çözmüş vaziyette sürüne, sürüne, çalılarn arkasına geçiyormuş! dedi.

- Neden çalılarn arkasına geçiyorlarmış, deyince gülererek;

- Neden olacak. Mataranın tıpası düşmüş!

- İshal olmuşlar yani öyle mi?

- Biz 'amel' deriz. Bu sebeple didemin pınarına 'Hastalıklı pınar' demişler. Biz köylüler onun ismini çoktan unuttuk. Almanyalı su borularını döşetti ve köye su geldi. Önce hepimiz bayram ettik. Amma, suyun gelmesiyle birlikte millet sapır, sapır dökülmeye başladı. Len bakıyoruz, genç genç adamlar ölü ölü veriyor. Doktorlar geldiler, baktılar bir şey anlamadılar. Gaymakama başvurduk. Ankara'ya yazdı. Oradan siyah elbiseli, adamlar geldi. Bizi dinlediler amma pek inanmadılar. 'Hele bir gamımızı doyuralım dediler.' Zaten onlar pek tok gelmezler ya! Tavuklu pilav, üzerine guru fasulye ile sütlaç ikram ettik kendilerine. Şu suyu bir yerinde görelim deyip siyah plakalı arabalarına binmek istediler. 'Ağalar, sizin memur arabanız oraya gidemez' dedik. İçlerinden birisi;

- Niyeymiş o? Biz onunla nerelere gitmedik ki. O yolların gıralıdır, dedi.

- Biz onun gibi gaç arabayı camızlarla bataktan çıkardık, dedik ama bizi dinlemediler.

Onlar önden tomofille giderken, biz arkadan traktörle takip etmeye başladık. Sonunda yolların gıralı çamurda tıkanık kaldı. Gidemez oldu. Bizim traktöre atlayı verdiler. Sallana sallana pınara vardık. İçlerinden birisi uzaktan suyun gaynaktan gelişini seyrettikten sonra;

- Bu suyun nesi zehirli? Baksanıza billur gibi. Bulmuşunuz böyle güzel suyu daha Allah'ınızdan ne istiyorsunuz? dedi.

- Ağam sen onun güzelliğine bakma. Adamı cin gibi çarpıverir. Baksana yatağın ağzındaki taşı hem eritmiş ve hem de sarartmış, etrafında yeşillik galmamış" deyince arkadaşlarına; "Gelin çocuklar şundan biraz içelim. Ne biçim cinmiş görelim" dedi. "Kana, kana içtikçe içtiler. Anlaşılan tavuklu pilav onları bayağı susatmış. İçimden 'İçin ağalar için. Bu su adamın şişkinliğini de alır, içinizi boşaltır' demek geldi amma, 'bana ne' dedim. "Çeşme başına oturup, birbirlerini su ile ıslatmaya, şakalaşmaya başladılar. Yarım saat ya geçti ya da geçmedi, başladılar karınlarını tutmaya. Ormana dağılı dağılı verdiler. 'Beyler ben size söylemiştim, bu su tekin değildir, adamı çarpar diye' dedimse de dinleyecek halleri yoktu zavallıların. Çayıra serili serili verdiler" dedi.

- Sonra ne oldu? Ölen falan oldu mu?

- Ölen olmadı amma, ölmeye çoktan razılardı. Gocaman babuçluların hiçbirisi dikine duramaz oldu, doktor beyim!" diyerek konuşmasını bitirdi.

El ayasının ve karın derisinin durumu ve azanın anlattıkları arsenik zehirlenmesine tamamen uyuyordu. Ankara'dan gelenler, hastalıklı pınarın suyunu analiz ettirmişler ve yüzde yüz oranında arsenik olduğu anlaşılmış. Hükümet, hemen pınarı kapatmış ve köye iki tane yeni kuyu açtırmış. Buradaki su incelenmiş ve sağlıklı, kullanılabilir raporu vermişler. Bundan sonra köyde ölümler azalmış. Sadece, eceliyle ölenler olurmuş. El ve ayak

ayasındaki sertleşme ve kurbağa derisi onlar için pek önemli değilmiş (Resim 14A,B). Kimse tırnaklarına ve kıllarına bakmamış. Köyde kanser yönünden bir araştırma yapılmamış.

Biz, İğdeköyde araştırma yapmayı planladığımızı onlara ilettiğimizde olumlu karşıladılar. Fakat buna karşı bazı istekleri vardı.

- Siz Ankara'dan geliyorsunuz. Hükümettekilere söyleyin de bizim köye doktor, ebe, hemşire versinler. Bir inne yaptırmak için ta Emet'e gidiyoruz.

- Ben gelsem olmaz mı?

- Olur. Çok memnun oluruz.

- Amma ben burada tek başına sıkılırım. Hanım da buraya gelmez. Bakın tellere, kuşlar bile ikişer ikişer duruyor.

- Olur doktor beyim. Onun da golayını buluruz. Hele sen bir gel de!

- Bir de ben akşamları aslan sütü almazsam uyuyamam!

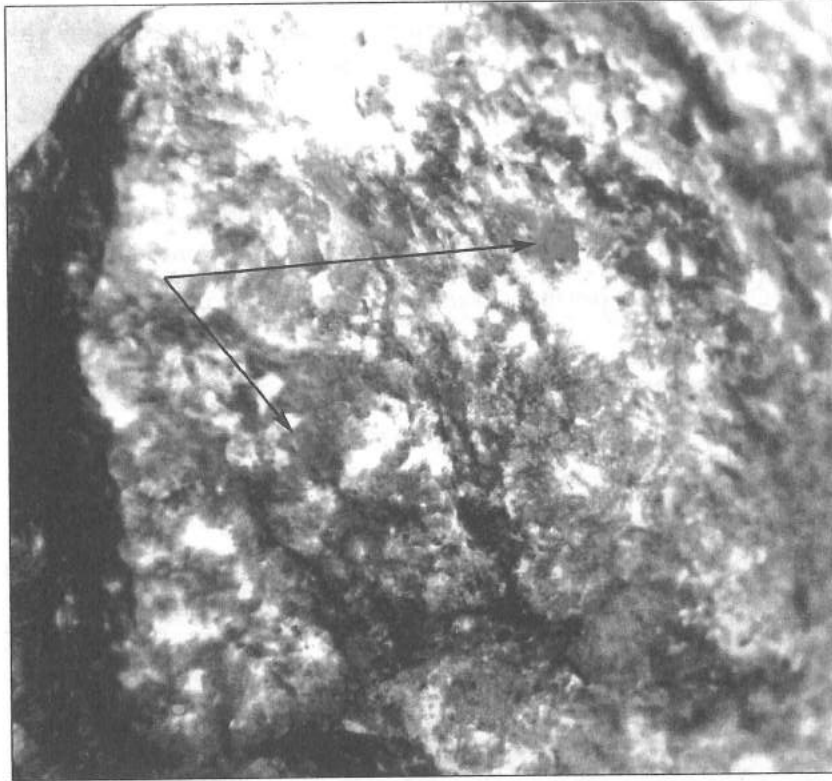
- İşte o olmaz doktor beyim. Bizde o yok.

Resim 14A, B. İğdeli köyde yaşayan insanların el ve ayak tabanlarındaki arsenik zehirlenmesine bağlı deri değişiklikleri.

- *Canım kimse bilmez. Biz bizyiz! Aza eliyle gökyüzünü göstererek.*

- *Yukarıdaki bili. Bili. Onun gözünden hiç birşey kaçmaz dedi (Resim 15).*

Resim 15. Doğan'ların İğdeliköy'deki hastalıklı pınarda buldukları içinde arsenik bulunan orpiment içeren kayaç.

SAKARYALI KERİM'İN HASTALIĞI

"Mezotelyomannın da böylesini görmedim"

Bin dokuz yüz yetmiş altı yılında Hacettepe'de iken İzmir'ten küçük ağabeyim Hidayet telefon etti.

- *Yusuf yengenin kardeşi Cevdet'in Kerim isimli kayınbiraderi üç aydan beri Ankara'daki bilmem ne sanatoryumunda yatıyor-muş. Ciğerinde su varmış. Ne olduğunu bilememişler. Sen şu çocuğu gör bakalım nesi varmış?*

- *Herhalde Keçiören'deki sanatoryum olacak. Onların hastalarına biz pek karışamayız. Hem de ayıp olur. Gitmem şart mı?*

- *Şart. Gidip bir gör. Sevaptır. Seni kırmazlar.*

Hidayet ağabeyim askerliğini topçu çavuşu olarak yaptığı için emirlerine uymak zorundayız. Mecburen hastayı görmek ve sonucu ona rapor etmek durumundayım. Yoksa beni duman eder!

Bir akşam üzeri Keçiören'deki sanatoryuma gittim. Çok büyük bir hastane. Nöbetçi doktoru görüp ondan izin almam lazım. Zaten onu bulamazsam hastayı bulabilmek için saatlerce servislerde dolaşmam gerekir.

Nöbetçi doktoru odasında buldum. Onu, göğüs hastalıklarının aylık toplantılarından tanıyorum. Nuri Şen isimli pek sesi, soluğu çıkmayan efendiden birisiydi. Ona durumu anlatınca, Kerim'in kendi hastası olduğunu ve sağ akciğerindeki sıvı birikiminin sebebini bir türlü bulamadıklarını samimi olarak söyledi. Sonra, *"Siz de görüp bize bir fikir verirsiniz çok memnun olurum hocam"*, dedi. Hastanın odasına gittiğimizde onu namaz kılariken bulduk. Güzel yüzlü, sarışın bir çocuktur. Bizi görünce namazı kısa kesip ayağa kalktı. Onu muayene ettim ve filmlerini gördüm.

Gerçekten sağ tarafında su varmış gibiydi. Nöbetçi doktora dönerrek:

- Su olup olmadığına baktınız mı ?

- Baktım. İlk girişte kirli bir su almıştık. Ama tahlilde mikrop bulunmadı. Şefimize gösterdik. Ampiyem (göğüs boşluğunda irinli sıvı bulunması) olabilir diye, içeriye antiseptikli serum vermemizi söyledi.

- Sonuç ne oldu?

- Hocam çok enteresan. İçeriye bir litre ilaçlı su veriyoruz. Sonra verdiğimizizi geri almak istiyoruz. Ancak 10 cm³'ünü tekrar alabiliyoruz. Gerisi gelmiyor!

- Hasta bunu öksürükle mi çıkarıyor?

- Hayır.

- Karnı şişiyor mu ?

- Hayır.

- İyi de kardeşim verdiğiniz su nereye gidiyor? Buhar olup uçmuyor ya?

- Vallahi İzzet Hocam biz de çözemedik bu durumu. Birkaç defa denedik, hep aynı şey!

- Ateşi falan olmuyor mu ?

- Yok.

- Benim bildiğim ampiyemde ateş olur.

- Biz mezotelyomayı da düşündük. Sizin araştırmalarınızdan biliyoruz. İsterseniz Kerim'i size gönderelim.

- Kardeşim ben böyle mezotelyoma hiç görmedim. Üstelik Sakarya'dan hiç hastam yok.

Hastanın odasından ayrılırken, Kerim'in gözlerinden beni buradan al gibi bir hava sezinledim. Nuri'ye ertesi günü hastayı Hacettepe'ye gönderebileceğini söyleyerek oradan ayrıldım.

Göğüs hastalıkları bölümünün Hacettepe'de hiçbir zaman kendine ait yatağı olmamıştır. Bu konuda 25 yıl uğraşmam hiçbir

işe yaramadı. Bugün bile bunun nedenini bulamadım. Vermediler... Vermediler...

Mecburen Kerim'i Hacettepe Üniversite Hastanesi'nin iç hastalıkları bölümüne yatırdık. Doktorları bizden değil. Servisin sorumlusu bizden değil. Oraya yatan hastanın derdi ne olursa olsun artık onların emrindedir. Onların dedikleri olur. Biz usulen görüp, istediğimiz tetkikleri yazarız. Onlar işine geldiklerini yaptırır, gelmediklerini yaptırmazlar. Bazıları tipik ibrikçi başılık yaparlar ve bundan da zevk alırlar. Çoğumuzun bildiği bir fıkra vardır. Osmanlı döneminde adamın birisi sıkışmış ve tuvalete kendini zor atmış. İbriklerden birisini kapıp tam içeri girerken, kapıdaki adam, "Hey bana bak! Onu bırak yanındaki ibriği al" demiş. Adam donuna koyuvermemek için mecburen onun dediğini yapmış. İşini bıraktıktan sonra, Merak edip tuvalet bekçisine "Neden ibriği değiştirmesini istediğini sormuş". O da, "Müsaade et de bizim de o kadar forsumuz olsun" demiş.

Bizim kerameti kendinden menkul ulemalar, Kerim'den yeniden tetkikler istemişler. Tekrar kan muayeneleri, yeniden filmler. Taksimetre yazıyor. Nasıl olsa onlar ödemeyecekler hesabı! Yırtılan bekçi Bekir'in gömleğinin yakası. Yeni yetme birisi, acemi nalbant Kürt eşeğinde nal çakmasını öğrenir misali, akciğerden su almak istemiş ama yanlış yerden göğüse girdiği için su alamamış. Kerim ona, suyun bulunduğu yeri göstermiş ama, "Sen ne bilirsin?" diye terslemiş zavallıyı.

Kerim'in Sakarya'ya bağlı Akçay köyünden gelen ziyaretçileri bana hediye getirmek için sağa sola danışmışlar. Hidayet Çavuş, "Onu memnun etmek isterseniz ayva götürün. Sakın pişmaniye falan götürmeyin. Hele para falan teklif ederseniz. Yandınız. Benden beterdir" diye uyarıda bulunmuş. Ziyaret günlerinden birinde, Kerim'in ağabeyi bir karnı sepet dolusu ayva getirdi. O kadar büyüktüler ki önce onları sarı kavun zannettim. Ben ömrümdede bu büyüklükte ayva görmediğim gibi bu kadar lezzetli olanı

nıda yemedim. Ben ayvanın iyisini çok iyi anlarım ama bunlar bir başka. Bir defasında, odamda ayva yerken Şükran isimli bir hanım öğretim üyesi içeri girdi. Benim ayva yediğimi görünce, "Ayol İzzet. Ayvayı Amerika'da atlara verirler. Nasıl öyle çatur, çatur yi-yorsun" demişti. Ben de kendisine ters ters baktıktan sonra istemeye, istemeye bir dilim kesip kendisine ikram etmiştim. Ağzına atınca, "İzzet, bu ayva değil. Elma yahul" diyerek hayretini dile getirmişti.

Günler, haftalar geçiyor. Kerim'in hastalığı aydınlatılamıyor. Zavallı bir taraftan derdiyle uğraşiyor, diğer taraftan hastane masraflarını nasıl ödeyeceğini düşünüyor. Sanatoryum parasız olduğundan onun için para sorunu yoktu. Belki içinden tekrar oraya gitmek istiyordur ama söyleyemiyor. Sonra onun gibi bela bir hastayı kim tekrar geri alır?

Kerim'in sabrı tükenmeye başladığı sızlanmalarından belli oluyordu. Beni bir kenara çekerek;

- Hocam benim halim ne olacak ? Ben daha ne kadar yatacağım? diye sordu. Ben de şaka yollu;

- Sende böyle güzel aylar varken biz seni kolay kolay taburcu etmeyiz oğlum. Bunu kafana koy" dedim.

- Hocam size söz veriyorum. Beni iyi edin. Çıktıktan sonra da sana ayva göndermeye devam edeceğim.

- Kerim, biz öyle sözleri çok duyduk. Çıkar çıkmaz unutursun.

- Vallahi de billahi de unutmam. Namus sözü veriyorum, dedi.

Kafama koydum. Kerim'in göğsünü açtıracam. Birçok hasta da sonuca varamadığım zaman, hastanın dosyasına "Tanı ve tedavi amacıyla torakotomi" gerekir diye not düşüyorduk. Yani, göğüs kafesi açılsın, içeride ne olduğu görülsün, icabında parça alınsın veya eğer ameliyat gerektiriyorsa o da yapılsın diyorduk. Gerçi bizde, "Göğüs-Kalp ve Damar Cerrahisi" adında bir bölüm vardı ama, onlar akciğeri beğenmedikleri için pek bu tip ameliyatlara tenezzül etmiyorlardı. Gerekçeleri her zaman aynıydı:

"Biz kalp ameliyatı yaptığımız için, aynı yerde akciğer ameliyatları yapılması sakıncalı. Hastalarımız mikrop kapabilir!" Bölümün başındaki hocadan herkes Azrail gibi korkuyordu. O ne derse o olurdu. Orada, benim gibi bahriyeden atılma Coşkun İkizler isimli cin gibi bir uzman vardı! Kendine güvendiği için kimseden pek korkmazdı ama kenara itilmiş gibiydi. Bir gün onu kafeteryada yakaladım ve Kerim'in durumunu anlatarak ameliyat etmesini istedim. Biraz düşündükten sonra, "İzzet Ağabey. Bu vakanın açılması lazım. Ancak, biliyorsun büyük patron bu tip ameliyatlara izin vermez, yaparı da damıtır. Benden de pek hoşlanmaz. O birkaç gün sonra yurt dışına gidecek. Ben sana haber veririm. Bir fırsatını bulup ameliyatını yaparım" diye söz verdi. Çok rahatladım. Kerim de ameliyat lafını duyunca sevindi.

Hastanın operasyonuna ben de katıldım. Ameliyat çok kolay ve başarılı oldu. Zira, göğüs boşluğunda ayak havlusu büyüklüğünde kompres denilen bir gazlı bez vardı. İçeri verilen antiseptikli suyun neden geri alınmadığı anlaşıldı! Kerim uyanınca, merakla ameliyatta ne çıktığını sordu. Elimdeki gazlı bezi görünce önce şaşırıldı ve sonra "Şu kadere bak. Babamın da karında makas unutmışlardı!" diye söylendi.

Peki gazlı bez göğüs boşluğuna nasıl girmişti? Sonradan öğrendik ki, yıllar önce kamyon kullanırken, trafik kazası geçirmiş. Yaralı olarak Ankara Numune Hastanesi'nin Acil servisine götürülmüş ve orada hemen ameliyata almışlar. Çok büyük bir ihtimal, karaciğeri yırtılmış ve buradaki kanamayı durdurabilmek için oraya büyük bir tampon koymuşlar. Bunu ameliyat sonunda unutmuşlar. Herhalde kaza sırasında diafragma denilen, karını akciğerden ayıran zar da yırtıldığı için, solunum hareketleri ile karındaki tampon yukarı göğüs boşluğuna geçmiş.

Ayva Kentli Kerim şifa ile taburcu edildi ama korktuğumuz başımıza geldi. Söz vermesine rağmen bir daha içi ayva dolu sepeti gelmedi!

KARAIN FACIASI

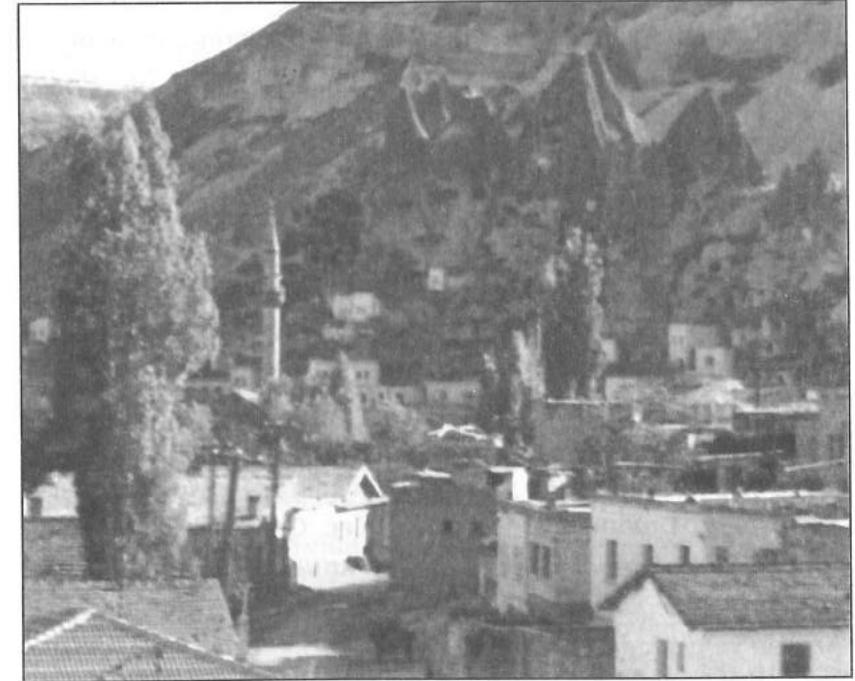
"Karainliler'in önce göğsü ağrır. Sonra omuzu düşer ve ölür"

İç Anadolu'nun yirmiyeye yakın köyünde yaptığımız çalışmalar kliniğimizin adının kanser araştırmacısı olarak çıkmasına sebep oldu. Yurdun çeşitli yörelerinden mektuplar almaya başladık. Bunların dışında bir gün Dr. K. Özerkan ilginç bir teklif getirdi. 1960'lı yıllarda bir başka hastanede çalışırken, Sağlık Bakanlığı onunla birlikte iki arkadaşını Nevşehir'in Ürgüp ilçesinin Karain köyüne inceleme için göndermiş. Köyün muhtarı, bakanlığa bir dilekçe ile başvurarak köylerinde çok kanser vakası olduğunu bildirerek yardım istemiş. Karain'e vardıklarında, beldenin havasını, suyunu temiz bulmuşlar ve köylülerin konuyu abarttıklarını sanmışlar. İddianın asılsız olduğunu raporla bildirmişler amma gönülleri rahat degilmiş. Dr. Korkut, bu yüzden Karain'e gitmemizi önerdi (Resim 16A,B).

Karain köyü muhtarına mektup yazarak, hastaneye davet ettim ve gelirken de iddiasını destekleyecek rapor, evrak film gibi şeyleri de birlikte getirmesini istedim. Çok geçmeden muhtar çıkageldi. Uzun boylu, yanık tenli, kemer burunlu, sert bakışlı biriydi. O anda yıllar önce gördüğüm Elia Kazan'ın *"Viva Zapata"* isimli filmindeki Emiliano Zapata aklıma geldi. Muhtar isminin İlyas Yiğit olduğunu söyledikten sonra, köyünde çok kanser olduğunu bildirdi ve *"Siz de bize inanmayabilirsiniz diye, sağlık memuru ile birlikte bir de hasta getirdim"* dedi. Sonra gözüyle sağlık memuruna durumu anlatmasını işaret etti. Mehmet Türkkan, isimli sağlık memuru, dersini iyi ezberlemiş öğrenci gibi olayları anlattı. Köyde sağlık ocağı 1970 yılında kurulmuş. Bu tarihten sonra, sağlık ocağına bağlı ölüm, doğum kayıtlarını gayet düzenli bir şekilde tutmuş. Sekizyüz nüfuslu köyde her yıl ortalama 12-15 kişinin öldüğünü, buna karşın 3-5-7 km uzaklıktaki Karacaören, Boyalı, Kar-

Resim 16A. Göreme haritası: Karain, Tuzköy ve Sarıhıdır köylerinin yerleri.

Resim 16B. Karain köyü.

lık köylerinde ölenlerin çok az olduğunu dile getirdi. Hasta olanların çoğunun komşu il Kayseri'deki verem hastanesinde, birkaç tanesinin Ankara'daki Sanatoryum'da veremden tedavi gördüklerini, ancak verem ilaçlarını düzenli almalarına rağmen öldükleri için teşhislere inanmadığını söyledi. Bir kadın hastanın da Hacettepe'de yattığını ilave etti. Birlikte gelen 40 yaşlarında B.K'yı muayene ettim. Sağ tarafındaki akciğerinde su vardı. O da verem tedavisi altında olmasına rağmen iyileşmemişti. Hastayı yatırdık ve kısa zamanda teşhis edildi. Akciğer zarı kanseri, yani mezotelyoma şüphesi vardı. Bu hastalık, bize köylülerin asbest ile temaslı olabilecekleri fikrini verdi. Daha önce bizde yatmış olan Karainli kadının dosyasını çıkarıp inceledik. Orta yaşlı bir kadın, hikayesinde, baba ve amcasının akciğer, bir kardeşinin de mesane kanserinden öldüğünü söylemesine rağmen kimse üzerinde durmamış. Sanatoryum'da yatan hastaların dosyalarını bulup inceledik. Hepsinin akciğerlerinde su varmış ve başlangıçta tüberküloz teşhisi ile tedavi görmüşler.

Esas sorun Kayseri'deki tüberküloz hastanesinde yatan hastaların dosyalarını incelemektir. Onun da kolayını bulduk. Klinikte staj gören öğrencilerin içinde, sinsî tavırlı, kliniğe gelip gelmediği belli olmayan sarışın bir öğrenci vardı. Sabahları daima geç gelirdi ve akşamdan kalma hali olurdu. Mazereti her zaman hazırdu. Ya annesini garda beklemiş, tren geç gelmiştir ya da buna benzer bir şey. Kolay baş edilebilecek birisi değildi. Onu kliniğe zincirle bağlamak lazım. Adamın tıpla ilgisi yok. Belli ki mezun olduktan sonra başka iş yapacak. Cinliği dolayısıyla arkadaşları "Komser Colombo" diye isim takmışlar. Onu odama çağırdım. "Bana bak Colombo. Senin durumun kritik. Stajın yanabilir. Ancak bu vereceğim görevi yaparsan kurtulursun. Yarın otobüsle Kayseri'ye gideceksin. Görevin Verem Hastanesi'nde ve şu listede isimleri yazılı hastaların dosyalarını, filmlerini ne varsa geçici bir süre için alıp bize getireceksin. Bu dokümanları alırken senden senet, nüfus kağıdı, ehliyet vs. isteyebilirler. Bu senin soru-

nun. Sana üç gün süre tanıyorum. Bir işe yara!", dedim. Hemen kayboldu ve bir gün sonra elinde birçok dosya ile geldi. Bu işi nasıl yaptığını sordum. Gittiği zaman hastanede hiç doktor görememiş. Doğrudan arşiv memurunu görüp ona benim selamımı söylemiş. Memur beni tanıyormuş ve onu çok sevmiş. Hastalara ilgisi dolayısıyla çok da takdir etmiş. "Aferin hep böyle hastalara yakınlık göster", demiş. Ona hemen sordum:

- Dosyalarına bakabildin mi?

- Baktım.

- Teşhisleri neymiş?

- Tüberküloz.

- Bu devirde tüberkülozdan adam ölür mü?

- İyi bakılmaz ise tabii ki ölür! dedi.

Yol ve yemek parası gibi masraflarını ve geriye kalan iki günlük iznini de istemeyi unutmadı. Gelen yirmiye yakın dosyayı hemen inceledik. Hastaların yarısı kadın, yarısı erkek, orta yaşlı ve akciğerlerinde su birikmesinden dolayı yatırılmıştı. Tüberküloz tedavisi uygulanmasına rağmen su birikiminde azalma olmamış, aksine artmıştı. Hiçbirine de kesin olarak verem teşhisi konulmamıştı. Sağlık ocağı kayıtlarına göre, taburcu olduktan ortalama bir yıl sonra ölmüşlerdi. Görünüş bu hastaların veremden öldükleri yönündeydi. Zira, akciğerde su birikmesi ile seyreden verem hastalarının yarısından fazlası hiç tedavi görmese bile kendiliğinden iyi olabilirdi. Karain'e mutlaka gitmemiz gerekiyordu. Haritaya baktık, köy Ankara'dan 320 km kadar bir uzaklıktaydı.

1975 yılının Ekim ayında, üç uzman arkadaşım, üç teknisyen ve MTA'dan jeolog A. Göktepelî ile birlikte hareket ettik. Yolculuğumuz çok neşeli geçti. Köyde mezotelyoma denilen akciğer zarı kanseri olduğuna göre yörede asbest bulunmalı diye düşünüyorduk. Saat 11 sularında Karain yoluna saptık. Girişte solda patates ve soğan tarlaları ve arkada süzülerek akan bir dere vardı.

Tarlalarda kamburu çıkmış vaziyette çalışan kadınlar zaman zaman başlarını kaldırıp bize bakıyorlardı. Belli ki bizi bekliyorlardı. Sağ tarafta rastgele yığılmış beyaz taş kümeleri bulunuyordu. Köyün hemen girişinde, kerpiç gibi kayalardan yapılmış eski binalar başlıyor. Bunların çoğu genişçe bir tepenin yamacındaki oyuklarla irtibatlıydı. Biraz daha ileride siyah renkli oyukların da bulunduğu peri bacaları görülüyor. Köy, ana bir yolla ikiye ayrılmış durumda, evlerin çoğu sağ tarafta. Solda, okul, büyük bir cami, mezarlık, sağlık ocağı ve kooperatif binası bulunuyor.

Karain, alıştığımız Anadolu köyleri gibi yoksul değil. Hali vakti yerinde bir görünüşü var. Köy meydanında iki binek otomobil, iki minibüs, bir tane otobüs ve iki tane de kamyon vardı. Köyün orta yerinde büyükçe bir kahve, onun biraz ilerisinde Atatürk büstü ve kütüphane görünüyor.

Köylüler kahvenin önünde bizi bekliyorlardı. Biraz sonra caminin hoparlöründen geldiğimiz duyuruldu. Anadolu köylülerinin kendine has herkese ayrı ayrı hoş geldiniz merasiminden sonra çaylarımız söylendi. Etrafımızı saran insanların çoğu orta yaşlardaydılar. Yaşlı sayısı belirgin derecede azdı. Delikanlılar ise biraz ötede ayakta, ayrı bir grup halinde bizleri seyrediyorlardı. Köyün adının nereden geldiğini sorduğumuzda bir kısmı, "Köyün yaslandığı tepenin içindeki siyah renkli oyuklardan geldiğini" bir kısmı da "Karnın ağrısının kısala kısala Karain'e dönüştüğünü" söyledi. Bir kısmına göre de, köy aslında Rumlar'dan kalmıştı ve "Karen" ismindeki bir kadından geliyordu. Köydeki sağlık sorununu bir de köylülerin ağzından dinlemek istedik. Herkes sırası gelince bildiklerini çekinmeden dile getiriyordu. Bunların hemen hemen tümü hastalıkla ilgili çok ilginç gözlemlere dayanıyordu. Öğretmen "Karainliler'in önce göğsü, sonra karnı ağrır, omzu düşer ve ölür", dedi. Yaşlı bir köylü, "Babasının karnının su ile dolu olduğunu ve bunun için yaylı bir at arabası ile 70 km uzaklıktaki Kayseri'den çok meşhur bir doktor çağırıldıklarını, bu doktorun hastanın karnından yarım teneke su aldığını ve bunun için de 10 al-

tın istediğini, bu parayla o devirde bir tarla alınabileceğini söyledi. Suyun kısa bir sürede tekrar biriktiğini ve amcasının bir ibrik ucunu sivrilterek suyu tekrar aldığını" anlattı. Bir başkası övünerek, "Benim emmim kendi suyunu kendisi alırdı" dedi. Yakında eşini kaybeden bir köylü, "Kayseri'li doktorlar bizim sayemizde zengin oldular", diyerek doktorlara olan öfkesini belli etti. Herkesin "Takalak" diye seslendiği birisi, "Bu hastalık azgın bir kurt gibi. Her sene köye gelir, 10-15 kişiyi götürür, geriye kalanlar sırasını bekler" dedi. Bir başkası sosyal sorunu dile getirdi. "Başka köyler ne bize kız veriyorlar ne de kız alıyorlar".

Konuşmalar içimizi kararttı. Hastalığın mezotelyoma olduğu aşkar. Muhtarla şöyle bir köyü dolaşalım dedik. Bu arada jeolog arkadaşımız, elinde özel çekici ile köyün içinden ve civarından taş, toprak örnekleri alıp bunları incelemek için bizden ayrılmıştı. Köyün mezarlığı büyük ve bakımlıydı. Mezar taşlarındaki yazılardan en çok "Can", "Gürbüz", "Süllü", "Doğan", "Ülkü" ailesinin kayıp verdiği belli oluyordu (Resim 17). Bir de komşu köylerin durumunu görelim dedik. Karlık köyü, Karain'den 4 km kadar uzaklıktaydı. Veysel öğretmenden köyde kanser hastalığı olmadığını öğrendik. Köyün mezarlığının küçük olması da onun sözlerini doğruluyordu. Karain köyünün bulunduğu vadinin ucunda, ondan birkaç km uzaklıkta Yeşilöz köyüne gittik. Köy muhtarı Şerife isimli bir hastaları olduğunu söyledi. İlyas gülererek söze karıştı. "O Karainli'dir. Bizim köyün delikanlılarını beğenmeyip buraya gelin geldi", dedi.

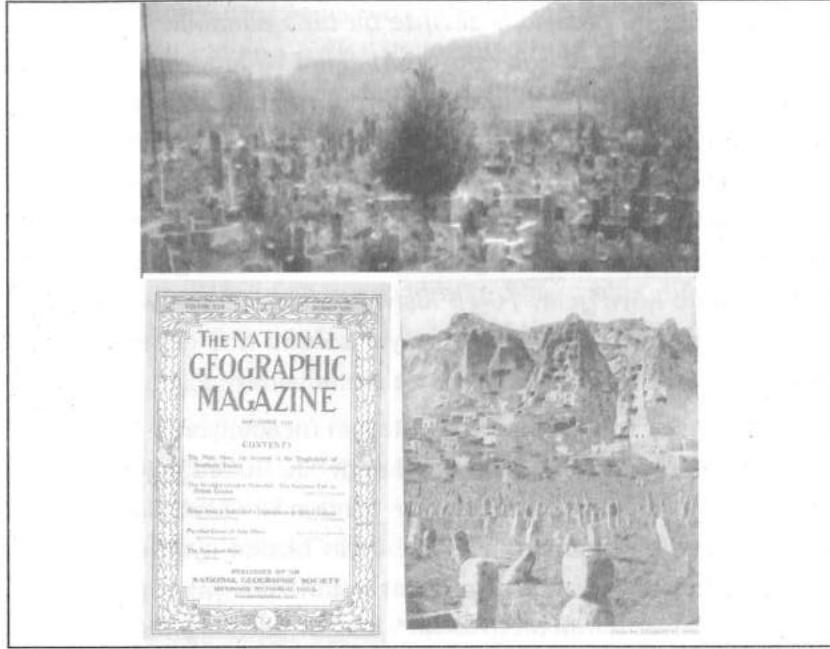
Karain'e döndüğümüzde kahvede jeolog Asım ile karşılaştık. Bana;

- İzzet ağabey, bu köyde asbest yok!

- Emin misin?

- Çok eminim. Zaten böyle bir jeolojik yapıda asbest bulunmaz. Bölge tüf denilen volkanik kayalarla örtülüdür.

- İyi de mezotelyoma nasıl meydana geliyor? Ya bizim teşhisimiz yanlış ya da seninki! dedim.

Resim 17. Karain köyünün 1911-1990 yılları arasındaki mezarlığı. Değişiklik yok.

Hacettepe'den gelen ekip hemen sağlık ocağında çalışmaya başladı. Teknisyenler, portatif röntgen makinesini kurmuşlar, yirmi yaşın üzerindeki köylülerin filmi çekmekteydiler. Filmler, sağlık ocağının bahçesine gerilmiş çamaşır iplerine asılarak kurutuluyordu. Filmlere şöyle bir göz attım. İçlerinde bazılarının hastalıklı olduğu belli oluyordu. Dr. Mustafa Özesmi'ye durumu sordum. "Ağabey, burada bu hastalıktan var. Şimdiye kadar üç tane gördüm" dedi. Onun kadar hastasını seven, hasta bakmaktan yılmayan ve sağlam teşhis koyma yeteneği olan bir doktora şimdiye kadar rastlamadım. "Kesin teşhis için biyopsi alalım", dedim. Yandaki odada başka bir uzman arkadaşım Dr. Figen Batman, kadınlar tarafından ablukaya alınmış durumda. "İşler nasıl gidiyor Figen?" dedim. "İyi gidiyor. Kadınların hepsi 'Dallarım ağrıyor' diye yakınıyorlar" dedi. Ona "Tarlada sabah akşam çalışan kadınların kolları ağrır", dedim.

Asım ile durumu tekrar değerlendirdik. Köylüler asbesti, asbestli kayaların altından köye gelen sudan almış olamazlar mıydı? Yer altı suları, derindeki asbestli kayaların üzerinden geçerken asbesti de beraberinde getirebilir diye düşündüm. Ancak suda asbest bulunması sorunu çözemezdi. Zira, asbest ancak solunum yolu ile alındığında hastalık yapabiliyor. Sindirim sistemi ile bedene girdiğinde hastalık yapmamaktadır. İçinde asbest bulunan su ile yıkanan çamaşırlarda takılı kalan asbest lifleri dolaylı yollarla akciğerlere gidebilir. Ancak açıklamada güçlük çektiğimiz başka bir durum da vardı. Biz şimdiye kadar yirmiye yakın köyde araştırma yapmıştık. Asbestle iç içe yaşayan köylülerde dahi bu kadar yoğun kanser görememiştik. Kansere neden olan başka etkenler de var mı? diye düşünmek zorundaydık.

Köylüler genel olarak kanser hastalığına sebep olan etkenin içtikleri suda olduğuna inanırlar. Kullandıkları su kaynaklarını yerinde görmek istedik. Yaşlı bir köylünün refakatinde yola çıktık. Tarlaların alt kısmındaki dereye indiğimizde birçok yerde kaynak suları olduğunu gördük. Yaşlı köylü, pınar başında kana kana su içen genci işaret ederek, "İşte bizi kanser yapan budur. Tarlada çalışırken terliyoruz. Terli, terli su içilince tabii insan hasta olur", diye fikir yürüttü. Nedense, hastanede bize başvuran hastaların çoğu, hastalıklarının bir üşüme ile başladığını söylerler. Köyün alt ucunda büyük bir su kuyusu vardı. Buradan Karain'in üç ana çeşmesine su dağıtılmış ve bu su kap, kacak ve çamaşır yıkamak için kullanılmış. Kuyunun demir kapağı açılınca, içinde bir metre yakın bir yılanın keyifli keyifli yüzmekte olduğunu gördük. Demirci Osman bizimle birlikte olan delikanlıya;

- Yeğenim, bizim eve git ve benim çiftiyi al getir. Şunu vuralım da, doktorlarımıza akşam yemeginde ziyafet verelim!, dedi.

Yılan Latin dilinde "Serpentine" diye anılır. Beyaz asbest kayaları da yılan gibi kıvrıntılı olduğu için "Serpentine" minerali olarak isimlendirilmiştir. Düşmanı bulmuştuk! Osman da çifte ile onu öldürecekti (Resim 18).

Resim 18. İsveçli Dr. Gunnar Hillerdal'ın çektiği resim. Demirci Osman "Dr. İzzet Barış bize o kadar kötülük yaptı ki onu öldürmeye bir tüfek yetmez demişti".

Sağlık ocağındaki çalışma akşamın geç saatlerine kadar sürdü. Akşam yemeği için muhtarın evine davet edildik. İlyas'ın eşi Zehra eskilerin "Osmanlı kadını" deyimine uyuyordu. Bize enfes bir ziyafet verdi. Sofrada her şey vardı. Ev sahibinin kızı, gelini etrafımızda pervane gibi döndüler. Yemeklerin güzelliğinin yanında, masanın düzeni, ortalığın temizliğine diyecek yoktu. Kahvemizi içip evden ayrılırken Zehra, kulağıma eğildi ve eliyle sırtının sağ tarafını göstererek, "Ne zamandan beri burası ağrıyor. Beni sen muayene edeceksin. Bizim 'Süllü' sülalesinde de çok hasta var", diye tembihledi.

Yemekten sonra, sağlık ocağının sekreteri olan,

bize gerçekten çok yardımcı dokunan Mustafa Kuş'un evinde toplandık. Mustafa sazını konuşturdu, Takalak'ın oğlu Pitirgen Mehmet türküler söyledi. Toplantı neşe içinde geç vakte kadar devam etti. Yörenin "Cemalim, Cemalim, Aslan Cemalim" türküsü ile bitti.

Sağlık ocağındaki çalışma ertesi gün de aynı hızla devam etti. 200'e yakın kişi muayene edildi, filmleri çekildi. Revirin önünde-

ki çamaşır ipini filmler doldurmuş durumda. Pitirgen Mehmet, sevecen fakat herkese takılan, laf atan bir delikanlı. Laf altında kalmıyor ve espri ile karışık küfürlerle verdiği cevaplar karşısında bulunan kişiyi müşkül duruma sokuyordu. Bu durum etrafındakilerin hoşuna gidiyordu. Büyük, küçük aldırığı yok. Bir aralık bahçedeki filmlerin üzerindeki isimleri okuyarak yanındakilere bilgi verdiğini gördüm! "Behiye Teyze'nin işi bitik! Demirci Osman'ın sağ tarafı gitmiş! Mehmet Emmi'nin sol kanadı gitmiş. Babamın filmi bomba gibi!" Onunla en çok çekişen Demirci Osman, kulağıma "Şuna bir doktorluk numarası yap da sustur!" dedi.

Mehmet'in yanına giderek, "Bana bak Mehmet filmlere dokunma", dedim. "Ne olur dokunursak? Yemiyoruz ya!" "Sen ne anlarsın filmde?" "Siz doktor olduğunuz da ne oldunuz yani! Şimdiye kadar kime yardım ettiniz? Bizim köyde kim doktora muayene olmuşsa hepsi gitti. İşiniz gücünüz para kazanmak!" Onunla baş etmek zor. Bir söylüyorsunuz, beş işitiyorsunuz. Cebinde taşı hazır! Üstelik köylüler de onun söylediklerini beğeniyorlar ve destekler görünümündeler. Sağlık ocağına girdim ve Mehmet'in henüz muayene olmadığını tespit ettim. Odaların birisine geçip, hasta muayene eder gibi yaptım ve bir müddet sonra onun sırasının geldiğini bildirdim. Kollarını sallaya sallaya odaya girdi. "Beni niye çağurdun? Görmüyor musun aslan gibiyim", dedi. "Uzatmadan masaya çık ve soyun!" dedim. Muayene bittikten sonra, "Yahu sen hiç görüldüğün gibi değilsin. Ciğerlerinin birisi gitmiş! Şimdiye kadar neredeydin? Ona, buna laf yetiştirmekten zaman bulamadın herhalde!" dedim. "Benim bir şeyim yok. Sen önce kulaklarını temizlet ondan sonra doktorluk yap" diye cevap verdi, "Kimin haklı olduğu biraz sonra ortaya çıkar" deyip film odasına gönderdim. Röntgeni çeken teknisyen Hacı'ya Mehmet'in filminin sadece yarısını banyo etmesini ve bu şekilde bir tarafın beyaz çıkmasını tembih ettim. Bir süre sonra Pitirgen'in filmi de çamaşır ipine asıldı. Teknisyen Hacı görevini çok iyi yapmıştı, filmin bir tarafı sanki akciğerlerde su varmış gibi bembeyazdı. Mehmet filmleri tekrar

incelemeye gitti. Kendi filmini bulup bakınca, rengi soldu ve irkil-di. Eğildi ve filmde yazılı isme dikkatli dikkatli tekrar baktı. He-men oradan sıvışıp köyün öte ucundaki evine doğru hızlı adımlar-la yürümeye başladı. Bizler onu gizlice takip ediyorduk. Bir müd-det sonra arkadaşlarından birisini evine gönderip, neler olduğunu öğrenmesini istedik. Mehmet eve girer girmez kendini yatağa atıp hüngür hüngür ağlamaya başlamış. Eşine ve annesine artık işinin bittiğini, akciğerlerinin sağ tarafının su topladığını söyleyip hıçkıra hıçkıra ağlamış. Gönderdiğimiz köylü ona işin aslını anlatınca, bi-ze çok kızmışlar. *"Böyle şaka yapılır mı?"* demişler. Bana yakıştı-ramamışlar. *"Ben de onu adam zannetmiştim. Yaptığı işe bak. Bu Osman Emmi'nin domuzluğu!"*, diye sunturlu bir küfür etmiş. Mehmet'le dostluğumuz devam etti. Eski huyunu hiç değiştirmed-i ve beni görünce çenesi daha da çok açılmaya başladı.

Hastaların biteceği yok. Civar köylerden de gelmeye başladılar. En son Zehra'yı muayene ettim, filmini çektik. Anormal bir şey bulamadık. Köye ikinci gelişimizde, yani iki ay kadar sonra şikayetlerinin geçmediğini söyledi. Bu seferki muayenesinde sağ tarafının su topladığını tespit ettik. Durumu hemen anladı, *"Sana iki ay önce o tarafımın ağrıdığını söylemiştim. Bir şey yok dedin. Profesör olmuşsun amma, daha öğreneceğin çok şey var!"* diye serzenişte bulundu. *"Hastaneye yatırılm" dedim. Kabul etmedi. "Yatanlara ne oldu ki!"* diye acı acı güldü.

İki gün içinde yirmi yaşın üzerinde 200 kişi muayene oldu, film-leri çekildi. Tam 12 tane akciğer zarı kanseri, yani mezotelyoma tes-pit ettik. Karain'de, beklenenin bin misli fazla mezotelyoma vardı.

KARAIN, ÖLÜMÜN DİĞER ADI

"Anne, bana kerpeteni getir!"

Karain'deki akciğer zarı kanserinin çok uzun yıllar boyu mev-cut olduğunu gösteren deliller var. Köy imamının, *"Ben babamı bilmem, babam da babasını bilmezmiş"* demesi, bunun en güzel ifadesidir. Karain, Anadolu Selçuklularının kurduğu bir yerleşim yeri olarak biliniyor. Hastalık yalnız Karainli kişilerde görüldüğü-ne göre, ya kalıtımla geçen bir hastalık vardır ya da köyün yapı taşlarında kanser yapıcı bir madde vardır diye düşündük. Bildiği-miz kadarıyla mezotelyoma hastalığı kalıtsal bir hastalık değil-di. Asbeste bağlı ailesel mezotelyoma vakaları bildirilmişse de, bu aynı ortamda asbest solunmasıyla açıklanabiliyordu. Asbest so-lunduktan ancak 20-40 yıl geçtikten sonra mezotelyoma geliştiği göz önüne alınırsa, Karain köyü kuruluşundan yirmi yıl geçtikten sonra köylüler hastalanmaya başlamıştır diye düşünebiliriz.

Yüzyıllar boyu süregelen kanser hastalığı, köylülerde ilginç ka-rakter ve davranış değişikliklerine yol açmış durumda. Köylülerin hepsinin korkulu bekleme devresinde oldukları kesindi. Herkes, *"Acaba benim sıram ne zaman gelecek?"* diye düşünecekler. Acaba su akciğerimde mi toplanacak? Yoksa karnımda mı? diye merak edecekler. Onlar için kritik yaş 40-50 arasıymış. Bu bizim çalışmalarımızda da görülmektedir. Kırk yaşın altındaki hasta sa-yısı az. Hastalığın görüldüğü yaş ortalaması 50'dir.

Hacettepe'de muayene ettiğim bir yaşlı hastaya sormuştum. *"Yaşlılık nasıl bir şey?"* diye. Karamsar bir tavırla, *"Kötü, benden sana nasihat elinden geldiği kadar kapına koymamaya çalış. Bütün organların tükürükle yapışmış gibi. Hepsi veriştiriyor"* demiş-ti. En büyük korkumuz olan ölümün iyisi olamaz. Ancak kötünün de iyisi vardır. Örneğin koma doğanın insanı rahatça ölüme gö-türme yoludur. Zatürree, en acısız ölüm olduğu için *"İhtiyar dos-*

tu" olarak bilinir. Karainlilerin korktukları hastalık ise belli. Bu hastalıktan kurtuluş yok. Öldürücü olduğu kesin. Şimdiye kadar, değil Türkiye'de, Avrupa'da mezotelyoma tanısı alıp da kurtulan hasta yoktur. Kanserde bilinen en güvenilir tedavi şekli olan ameliyatın da faydası olmadığı ortada. Bu tedavi şeklinin, hastalığın seyrini hızlandırdığı herkesçe kabul ediliyor. Karainlilerin kalp hastalığından ölmeyi çok sevdikleri ortada. Köylüler bu tip ölümlü, "Tarlada kaldı" şeklinde tarif ediyorlar. Kalp krizinden birisi öldüğü zaman neredeyse bayram ediyorlarmış. "Demek ki, Karainlilerin içinde kalp hastalığından da ölen olurmuş. İzzet Bey gelsin de görsün" diye görüş bildirenler de olduğuna göre bunda haksız da değillerdi hani! Ama ne yazık ki, bize köyden gelen her hastada kanser bulundu.

Köylüleri kanser korkusuna iten hastalığın iki belirtisi nefes darlığı ve göğüs ağrısıdır. Bu iki belirti mezotelyomalı hastaların hepsinde mevcuttur. Nefes darlığı demek, insanın nefes alıp vermesini hissetmesi, yaşaması demek. Dakikada ortalama 20 defa soluk alıp verildiğine göre, bir saatte 1,200 defa nefes darlığı hissinin duymak anlamında. Hastalık ortalama iki yıl sürer. Köylülerin çektiklerini varın siz düşünün.

Ağrı, nefes darlığının da ötesinde bir ıstırap şekli. Hastalara duyduğu ağrıyı tarif etmelerini sordüğümüzda, "Sanki bir köpek sırtına dişlerini geçirmiş, devamlı çekiyor gibi!" diye anlatmışlardı. Genç hastalar, yaşlılara göre ağrıya karşı daha tahammülsüz oluyorlar. Acaba onların ağrı eşiği daha mı düşük oluyor? Bana göre mezotelyomadaki ağrının şiddetini en iyi tarif eden Hacı Mehmet isimli, 30 yaşlarındaki Karainli hasta. Mehmet'in ağrısı başladığı zaman yeri göğü inletirmiş. Komşuları annesine yakınmaya başlamışlar. "Mehmet'e söyle, biraz az bağırsın, geceleri uyuyamıyoruz" demişler. Bunda uyuyamamanın ötesinde, mezotelyomayı hatırlamış olmalarının da etkisi olmalı. Mehmet'in yanındaki annesi ne düşünmektedir bunu bilemeyiz ama, bir aralık oğluna komşularının şikayetlerini iletme zorunda kalır. Mehmet, "Anne, çok ağrım olmasa ben bağırrım mıyım!", diye cevap verir. Anası, "Çok mu ağrıyor? Ne bileyim oğlum. Baban da bu hastalı-

ğa yakalanmıştı ama o bu kadar bağırmamıştı", demiş. Bu sözler Mehmet'i çılgına çevirmiş. Birden, "Anne, bana kerpeteni getir!", demiş. Şaşkına dönen kadın kısa bir arayıştan sonra bulduğu kerpeteni oğluna vermiş. Oğlu "Uzat ellerini anne!" demiş. Kadın oğlunun maksadının ne olduğunu kestirememiş ve ellerini uzatmış. Mehmet, kerpeten ile anasının parmaklarını kıstırmış ve "Anne, işte benim ağrım böyle. Var git komşulara söyle. Benim üstüme varmasınlar", demiş.

"Ateş düştüğü yeri yakar" deyiimi doğrudur. Ancak, bu tip hastaları tedavi eden doktorların da sıkıntılarını göz ardı etmemek lazımdır. Karşınızda ölümcül hastalığı olan bir kişi var. Onun ağrısını durdurmak sizin göreviniz. Eğer siz bu görevinizi, bulunduğunuz ülkede yapamıyor durumdaysanız rahat olamazsınız.

Mezotelyomalı hastalardaki kanser dokusunun dört ilerleme yolu var. Akciğer zarından göğüs duvarına doğru yayılarak, oradaki kemik dokusuna, kaslara, sinirlere atlamak; diafragma denilen göğüsle karın arasındaki kas bölmesini delip karın organlarına geçmek; kalp ve büyük damarları istila etmek ve nihayet kana geçiş. Böylesine azgın bir hastalığın sebep olacağı ağrı ile baş edilebilmesi için, modern tıbbın bütün imkanlarına sahip olmak zorundasınız. Bizde de bu olmadığına göre, hasta ve hasta yakını ile birlikte sorunları yaşamak zorunda kalıyoruz.

Hastanede Tuzköylü bir hastanın karısı benimle özel olarak konuşmak istediğini bildirmişti. Kocasının çok sancısı olduğunu, buna katlanmaya çalıştığını, ancak komşularının şikayetlerinden rahatsız olduğunu, kendisini, "Kocanı niçin bağırtıyorsun? Neden hastaneye yatırmıyorsun?", diye taciz ettiklerini söyledi. "Benim kocam ölecek, bunu biliyorum. Tek isteğim onun ağrı çekmeden ölmesi. Eğer onun sancısını durdurursan, yemin ediyorum, gecekondumu satıp parasını sana vereceğim", dedi. İçim karardı. İnsanlarımız bazen ne kadar acımasız ve düşüncesiz oluyorlar.

Ne hikmetse gördüğüm hastaların hepsinin isimlerini hatırlarım. Onların ızdıraplarına yardımcı olmak için yetkili kuruluşlara devamlı başvurularımız oldu. En iyi ağrı dindirici ilaçlar afyondan

üretilmektedir. *Afyon üreten bir ülkede insanların ağrı çekmesi ne kadar gariptir.* Bu uğraşlar sonunda, uzun etkili morfin tabletlerinin satışa çıkması bir nebze olsun hastalara faydalı oldu. Bu ilaçlar, sudan sebeplerle eczanelerde bulunmuyor. Bu konuya burada değinmek istemiyorum.

Mezotelyomalı hastaların sancısını morfin durduruyor. Türkiye’de satılan morfin kapsülleri sadece kırmızı reçete ile alınabiliyor. Hastalığın son döneminde günde yutulan kapsül sayısı bir kutuyu buluyor. Bu ilacın temininde güçlükler var. İnsanlar zora geldiğinde ne yapıp yapıp bir çıkış yolu buluyorlar. İsveç’te yaklaşık 400 Karain’li yaşıyor. Bunların içinde ölenlerin cenazeleri mutlaka köyüne getirilip gömülüyor. Cenaze sahibi bir hafta köyde kaldıktan sonra işine dönmeden önce her zaman var olan ağrılı mezotelyomalı bir hastayı ziyaret ediyor. Bir çay paketinin içine koymuş olduğu ölen hastasından arta kalan morfin haplarını hasta yakınlarına veriyor. Evi terk ederken de, *“Vakti gelince eczacıya nasıl kullanılacağını sor.”* diyerek şifreyi söylemeyi de ihmal etmiyor!

Kanserli hastaların en çok korktukları, hastalık nedeniyle bedensel çirkinleşme, yok olma, terk edilme hissi ve bilinmeyenlerle karşılaşma korkusudur. Bunlara ilaveten yalnız kalma, ağrı çekme, boğulma ve tıkanma korkuları da vardır. Bu hastalığa yakalanmış kişilerin davranışları değişik evreleri gösterir. Başlangıçta *“İnkar devresi”* vardır. Bende bu hastalık olamaz derler. Doktorlara inanmazlar, yanlış teşhis konulduğunu sanırlar. Yalnız kaldıklarında karamsar olurlar. Bu devre geçtikten sonra, *“Öfke devresi”* başlar. Yakınlarına, doktorlara kızarlar. Teşhiste geç kalındığına inanırlar. Hastalık erkenden bilinseydi kurtulabileceklerini sanırlar. Verilen ilaçların yan etkileri onları iyice huysuz yapar. Kendilerinin deneme tahtasına çevrildiğine inanırlar. Bundan sonra *“Adak devresi”* başlar. Kurtulduğu takdirde kurban keseceğini, fakirleri sevindireceğini, herkese yardım edeceğini söyler. *“Ölümü kabullenme”* son devredir. Artık gerçeği kabul etme zamanıdır. Sırasının geldiğini anlar.

Karain’li kanserlilerde bu dönemlerin hepsini onlarla birlikte yaşadım. Hastalık bütün köyü ilgilendirdiği için alışıla gelmişliğin

dışında davranışları vardı. Örneğin; kendilerini *“Tıp şehitleri”* olarak kabul ederler. Kanser hastalığı onların dini inançlarını daha da sağlamlaştırmış durumdadır. Başka sığınacakları yer de yoktur. Şimdiki nüfusu 200’ün altında olmasına rağmen köyde üç tane caminin olması bunun en güzel göstergesidir. Ancak korktukları başka bir durum var. O da ağrı nedeniyle yaradana isyan etme durumuna düşmeleridir ki, bu onlar için korkunç bir şeydir. Diğer taraftan acımasız hastalıkla yaşamak onları katı, bencil, kıskanç ve çok hırslı yapmıştır. Bütün bunlara rağmen, ölüm karşısında sıkılmış bir yumruk gibidirler. Eğer ölüm kanserden ise en kısa zamanda cenaze merasimini yapıp işi bitirirler ve hemen işlerine dönerler. Bu şekilde mümkün olduğu kadar olayı çabuk unutmak isterler. Bunu daha iyi yapabilmek için de kendilerini işe verirler. Tarlalarına gidip kazma, kürekten hırslarını alırlar. Komşu köylerin gözlerinden Karainlilerin bu hırslı halleri kaçmamıştır. *“Onları bu hırsları kanser yapıyor”* diye hüküm verenler olmuştur. Ölenlere fazla üzüldüklerini sanmıyorum. Niye üzülünler ki, iki yıla yakın ızdırap dinmiştir. Hasta da kurtulmuştur, kendileri de. Yakın bir zamanda eşini kaybetmiş bir köylüye, zorlanarak baş sağlığı dilemek istedim. O gayet soğuk bir ifade ile *“Dostlar sağ olsun!”*, dedi. Eğer ölüm kanser dışı bir sebepten ise, onun cenaze merasimi daha uzun oluyordu.

Köydeki arkadaşlarım, mezotelyomadan hastanede yatıp da vefat etmiş olan kadın olunca eşlerinin şaşılacak bir şekilde hemen evlendiklerini söylerler. Bunu nasıl izah edebiliriz? Acaba, iki yıllık sürenin kadın, erkek seks ilişkisini sekteye uğrattığı için midir? Kimbilir! Buna karşılık ölen erkek ise, ortada bunun tam tersi vardır. Ölen eşinin arkasından kadının hemen evlenmesi toplumumuzda hoş karşılanmadığından, dul kalan kadın, köyde hem analığını ve hem de erkek işini beraber yapmak durumunda kalır. Konuşmalarımda bunun köylü kadınlar için ne kadar zor olduğunu söylemiştim. Bazı köylüler, bu tür kadınların daha rahat olduklarını bildiriyorlardı. Nedenini sorduğumda, *“Bir defa biz, dul kalmış kadınlara tarla sulama süresini gündüz saatlerinde veriyoruz. İkincisi, onlara nereye gittin? Neden bunu giydin?”*

diyen bağırın, çığırın da yok” diye açıklık getirmişlerdi. *“Ya geçim derdi?”* diye sorduğumda, köylüler, *“Onu geç, olan ölene oluyor. Nasıl olsa bir yolu bulunur”* dediler.

Karainliler, hastalıklarını saklamak eğiliminde görünürler. Erkekler her akşam kahveye çıkmak ve ortada görünmek zorundalar. Eğer birisi birkaç gün ortalıkta görünmemiş ya da kahveye gelmemişse, onu merak ederler. Sık sık birbirlerine takılırlar. *“Görünmedin? Neredeydin? Rengin biraz soluk.”* Öteki hemen cevap verir. *“Ben aslan gibiyim, sen kendine bak!”* Hasta olanlar, ilçe dışında, uzak yerlerde muayene olmayı tercih ederler. Nerede olduklarını sorulduğunda, tapu, vergi, askerlik işi gibi gerekçeleri gösterirler. Ancak iş eninde sonunda ortaya çıkar. Hastalığa yakalanmış olan yürüyüşünden, görünüşünden bellidir. Rengi soluktur, toprağa bakar. Ne kadar inkar etse de ağrısının olduğu yüzünden bellidir. Omuzunun düşmesi sonunun yaklaştığını gösterir.

Karainliler köylerinin adının kanserli olarak bilinmesinden çok şikayetçidirler. Bunda da son derece haklıydılar. Bu kötü isim nedeniyle ürünlerini pazarlamakta güçlük çekmektedirler. Orta yaşlı Karainli bir köylünün bana övünerek anlattığı bir olay vardı. Dizindeki ortopedik bir durum nedeniyle Kayseri’de bir hastanede yatıyor. Yanına yeni yatırılmış olan hastanın muayenesini genç bir doktor yapmakta. Muayenesi bittikten sonra hastasına; *“Sen Karainli misin?”* diye sormuş. Hasta, *“Hayır”* diye cevap vermiş. Bunun üzerine sinirlenip doktora; *“Ona niye Karainli misin diye sordun?”* Doktor, *“Akcigerinde su var. Bu tür hastalık Karainlilerde çok görülüyor da ondan”* deyince. *“Ben de Karainliyim. Bende su yok. Sadece dizimde ağrım var. Ayıptır, ayıp. Karainli olmuş da ne olmuş yani!”* diye doktora çıkıştığını gerine, gerine anlattı!

Eskiden köye her gelişimde onlarla kahve önünde toplanır sohbet ederdik. Onlara, *“Köyünüzde kanser olduğu herkesçe biliniyor. Size göre sebebi nedir?”* diye sorduğumda değişik cevaplar alırdım. Yaşlıların genellikle, *“Allah’tan”* demesine karşın diğerleri, *“Üzüntüden”, “Kederden”, “Biz hırslıyız, çok çalışıyoruz, terli terli soğuk su içiyoruz da ondan!”* gibi eften püften cevaplar verirlerdi. En çok üzerinde durdukları konu ise; patates, soğan, kıska gibi bin bir

emekle ürettikleri mahsullerin para etmediği yıllarda kanser ölümlerinin fazlalığı. *“Hükümet ürünlerimize gerekli parayı versin. Bak o zaman kanser olur muyuz?”*, diyerek olayı basitleştiriyorlardı.

Onlara, *“İnsan bile bile kanserli köyde oturur mu? Niye burada kalıyorsunuz?”* dediğimde, *“Terk edenler kurtuluyor mu ki? Köyden erken yaşta ayrılıp da Türkiye’nin başka şehirlerinde veya Avrupa’da yaşayanlarda kanser bizden daha çok var!”* diye yanıt veriyorlardı. Dedikleri gerçekten doğrudu. İlkokulu bitirdikten sonra köyden ayrılmış olan subay, öğretmen, polis birçok hastamız vardı. Köyde 10 sene yaşamak yetiyordu. *“Madem kendinizi düşünmüyorsunuz, hiç olmazsa çocukları düşünün!”* dediğimde. *“Biz zaten ölmüşüz. Onları hükümet düşünsün, yatılı okula alsın”,* deyip sözü noktıyorlardı.

Hastalık Can, Kara, Kılıç, Gürbüz gibi ailelerde daha yaygın görünmektedir. Tamamen tükenmiş, evleri terk edilmiş aileler de var. Buna karşın, bazılarında hiç hastalık yok. Özyürek ailesi buna bir örnek. Şaka yoluyla, bu ailenin yaşlı birisine, nedenini sorduğumda, *“Onlar çürük de ondan. Biz sağlamız”,* diye gururlanarak elleriyle göğsünü vurdu.

Köye başka yörelerden gelin gelmiş kadınların durumu da merak konusu. Dışarıdan gelenlerde mezotelyoma son derece az ve hastalık ancak 60 yaşın üzerinde görülüyor. Bu durum, kadınlar arası konuşmalarda birbirlerini kızdırma konusuydu.

DENEYSSEL ÇALIŞMA

"Dövizle endeksli köstebek satışı"

Karain'deki mevcut kanser salgınının sebebini bir an önce ortaya çıkarmamız gerekliydi. Acaba biz bunu yapabilir miyiz? Bizim yabancılardan ne farkımız var? Bir deneyelim belki başarabiliriz diye düşündük. Köyde yaptığımız toplumsal nitelikli çalışma bize bazı ipuçları veriyordu. Hastalık kadın ve erkekte aynı oranda görülüyordu. Yaş ortalaması 50 civarındaydı. Orada 10 yıl bulunmak, hastalığa yakalanmak için yeterliydi. Sigara içip içmemenin önemi yoktu. Bu alışkanlık hastalığın ortaya çıkmasındaki süreyi etkiliyordu.

Hastalık, akciğer ve karın zarının kanseri olan mezotelyoma idi. Bunun şimdiye kadar bilinen bir tek nedeni vardı. O da asbest denilen lifsel mineralin solunması. Bizim köyde şimdilik bu mineral görülüyor. Ayrıca, asbestli Anadolu köylerine göre Karain'de bu hastalık çok daha fazla görülmekteydi. Sağlık ocağı kayıtlarına göre, Karain'e 3-4-7 km uzaklıktaki Boyalı, Karlık, Yeşilöz köylerinde bu hastalık yok denecek kadar azdı. Komşu köylerin ırksal yapıları, kültürleri, çalışma şekilleri, yedikleri ve içtikleri şeyler Karain'de yaşayanlardan farklı değildi. O halde, büyük bir ihtimalle hastalık yapan etken asbest gibi lifsel yapıda bir mineral olmalı ve onun gibi akciğerlerde uzun yıllar hiç değişmeden kalabilmeli ki, vücut bundan kurtulmasın. Ayrıca, sorumlu maddenin başka özellikleri veya ek etkenler olmalı ki, asbestten çok daha güçlü kanser yapmasını açıklasın.

Hastalık etkeninin en kolay ve kestirme yolu mezotelyomadan ölen kişilere otopsi yapmak ve vücudun çeşitli organlarını, çıplak göz veya mikroskopla incelemektir.

Bir ülkede tıbbın gelişmişliği, üniversitelerdeki eğitim düzeyi ile birlikte üniversite hastanelerinde yapılan otopsi sayısı ile bel-

li olmaktadır. Biz bu bakımdan çok geriyiz. Dokuda mineralojik çalışma bizde yapılmadığına göre, alınan dokuların bu işi yapan ülkelerdeki eksperlere gönderilmesi gerekiyordu. Türkiye'de otopsi yapabilmek, hasta yakınlarının ikna edilmesi ile olabiliyor ve bu çok zor. Değil otopsi yapmak, bunu teklif etmek bile cesaret işidir. Öfkeli olan hasta yakını, "Hastamı yaramazsınız. Başınıza iş açarım", şeklindeki tehdit eder sözlerle karşınıza dikilir. Sizi koruyacak bir merci de yoktur. Mevcut kanunlarımıza göre, toplum için bulaşıcı hastalık (kuduz, kolera, veba gibi) şüphesi olduğu zaman, hasta yakınları istemese de otopsi yapabilirsiniz. Buna rağmen, meslektaşlarımız arasında, ölümle tehdit edilen dövülenler olmuştur.

Ameliyat olan hastalardan, operasyon sırasında akciğerinden biyopsi denilen, doku parçaları alınabilir. Köylüler, ameliyat olmuş hastaların durumlarının daha kötüleştiğini, operasyonun yarar yerine zarar verdiğini deneyimleri ile bildikleri için bunu da kabul etmiyorlardı.

O zaman iş köyde yaşayan hayvanlar üzerinde araştırmaya dayanıyor. Böyle çalışmaların yurt dışında da yapıldığını biliyoruz. Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki asbest maden ocaklarında çalışan yerlilerde mezotelyoma bulunduğu zaman, aynı ortamda yaşayan hayvanları da incelemişler. Asbest cevherini küfe veya çuvalarla taşıyan eşeklerde, bekçi köpeklerinde ve hatta tarla farelerinde de asbestle ilgili hastalığın varlığı ortaya çıkartılmış. Biz hiç olmazsa bu yönde bir girişimde bulunalım diye düşündük. Bu tür bir çalışmada tavuk, koyun keçi, inek, köpek ve at gibi hayvanlar işimize yaramazdı. Çünkü bu tür hayvanlar kolay el değiştiren, ömürleri kısa ve yaşamaları tesadüfe bağlı olan canlılardı.

Köyün girişinde tüyleri kırlaşmış, kapı önünde devamlı bağlı duran uyuşuk bir katır dikkatimizi çekti. Bu hayvanın yirmi yaş üzerinde olduğu için artık iş göremez hale geldiğini öğrendik. Onu aldığımız takdirde, nekropsi (otopsi) yapabilir ve köyün hastalığı hakkında fikir sahibi olabilirdik. Hayvanın sahibi olan Süleyman'dan kocamış olan katırını isteyelim dedik. Bize; "Neden olmasın! Yeterli ücreti verirseniz alırsınız", dedi. "Bu kocamış katır-

rn ücreti ne olabilir ki?", dedim. Eliyle benim Renault 12 binek arabamı göstererek, "Senin arabanın değeri ne ise, benim katırın değeri de o kadar eder", dedi. Hayret ettim. Adam bizim arabaya göz koymuş. Hiçbir işe yaramayan, faydadan ziyade zararı olan bu hayvanı almakla onu kurtaracağımız için bize dua etmesi gerekirken, katırını benim arabayla takas yapmak istiyor. Ona, katırının çok kocamış, dişlerinin dökülmüş olduğunu, otları bile doğru dürüst çiğneyemediğini, yakında ölebileceğini söyleyerek ikna etmeye çalıştım. "Onun beni görür görmez bir bakışı var ki, benim için dünyaya değer", demez mi! Biz bu hayvan için ne hayaller kurmuştuk ama arabayı verecek halimiz de yoktu. "İzzet bey, arabasını geberik bir katırla değiştirmiş", diye milletin diline düşerdik. Pazarlığa ara vermeyi uygun bulduk, ilgimizi tamamen kesemedik, çünkü hayvan bizim için çok önemliydi. Ne yapıp yapmalı, araya hatırlı kişileri koymalı ve bu hayvanı mutlaka almalydık.

Ankara'ya dönüşte katır işini daha detaylı olarak düşündük. Bu arada katırların yaşamları hakkında bilgi topladık. Bu hayvanların ortalama ömrü yirmi yıl kadarmış. Katırın yaşlanmış olduğu, tüylerinin tıpkı insanlar gibi beyazlamasından ve dişlerinin dökülmesinden belli olurmuş. Gençlik dönemlerinde aksi, zapt edilmesi zor olan bu hayvan, yaşlanınca uysallaşmış. Katırlar, kolay kolay bulaşıcı bir hastalığa tutulmazlarmış. Ölümleri, çoğu kez kalp hastalığından olurmuş.

Katırın sahibi, hayvanın bizler için ne kadar önemli olduğunu bildiği için, fiyatını yüksek tutuyor ve pazarlıkta sonuna kadar dayatmak istiyordu. Hayvanın bizim için önemi yokmuş gibi davranalım. Bir müddet ilgisiz kalalım. Nasılsa bu hayvanı bizden başka hiç kimse almak istemez diye düşündük. Aramızda tartışmaya başladık.

- Katır günün birinde nasıl olsa ölecek. Bunu, Postacı Hayrettin'den öğrenebiliriz. O zaman köye gidip nekropsi yaparız.

- Süleyman bize kızdığı için, inadına köyün uzağına, gizli bir yere gömebilir.

- Gömmesine gerek yok. Kokuyu alan başıboş köpekler kısa zamanda katırı bitirir.

- Köylülerden birisi katırın gömüldüğü yeri bize bildirirse fethi kabir (adli nedenlerle mezarın açılarak incelenmesi) yapmamız gerekebilir.

- Köy pastırma yapılan şehre yakın. Bakarsın ölmeden alıcısı çıkabilir.

- Yok devenin nalı!

- Neden olmasın. Televizyonlarda, gazetelerde okuyoruz.

Diyelim ki, adam katırı uygun bir fiyatla satmaya razı oldu. Biz bu parayı nereden bulacaktık. Üniversitenin her zaman olduğu gibi parası yoktu. Olsa bile hangi fasıldan para vereceğiz diye soru sorarlar adama. Zorlama ile sağdan soldan yardım aldık parayı denk düşürdük diyelim. Katırı köyden Ankara'ya nasıl getirecektik? En azından bir pikap bulmak gerekiyordu. Bunun parasını nereden bulurduk? Haydi bu sorunu da çözdük. Hayvanı Ankara'da evde tutamayacağımıza göre, şehir civarında bahçesi, çiftliği olan arkadaşlarım vardı. Bunlardan en güvendiğime durumu anlatarak, katırı çiftliğinde bir müddet misafir edip edemeyeceğini sordum. Yüzüme tuhaf, tuhaf baktı. Kendisiyle dalga geçtiğimi zannetti. İşin önemini tekrar anlattım. "Senin başka işin yok mu oğlum?" diyerek kestirip attı.

Acaba, Veteriner Fakültesi'nden yardım görebilir miyiz? Sorduk, soruşturduk onların hayvan hastanesi varmış. Orada hayvanı tutup, tutamayacağımızı öğrenmek üzere bir asistanımızı görevlendirdik. Asistan bir müddet sonra telefon etti. "Hocam katırı ancak özel olarak yatırdığımız takdirde yerleri varmış", dedi. Ücretini sordum. İstenilen ücret Hacettepe'deki özel hasta odalarının ücretine yakındı! Üstelik, hayvanın yeme, içme giderleri de bizden isteniyormuş. Otopsi ücreti de bayağı yüksekmiş. Ayrıca, otopside artan parçaların konulacağı çukurun kazılması, dezenfekte edilmesi için gerekli malzemeleri de bizim karşılamamız isteniyormuş!

Katırı bizim hayvan laboratuvarında barındıramaz mıyız? Mümkünü yok. Onu asansöre sokamayız. Merdivenlerden yürütüp, dört kat yukarıya nasıl çıkartabiliriz ki?

Sonunda anladık ki, büyük ümitler bağladığımız katır işinde görünürde hayat yoktu. Beklemeye başladık. Hayvanın da inadı tuttu. Yaşadıkça yaşadı. Belki de sahibi onu daha fazla yaşatmak için elinden geleni yaptı. Katır beş yıl sonra, yakın bir şehirden gelen tüccara satılmış! Bu şekilde hayallerimiz sona erdi.

Karain'in sorunu bizi devamlı düşünmeye zorluyordu. Bir defasında köyün girişinde yolun ortasında yavaş yavaş yürüyen kaplumbağa dikkatimizi çekti. Bu hayvanın çok yaşadığını ve yavaş hareket etmesi nedeniyle köyün dışına çıkma şansının az olduğunu biliyorduk. Üstelik kaplumbağalar pek su içmezmiş. Suyu ve gıdasını körpe yeşil yapraklardan aldığını kitaplar yazıyor. En iyisi köyün en yaşlı kaplumbağasını bularak onda nekropsi yapmaktı. Bu şekilde bir taşla iki kuş vurmuş olacaktık. Köyün suyunda asbest var mı? Kanser sebebi nedir?

Köylüler, kaplumbağalara, çiftleşme sırasında erkeğin dişie tos vurması nedeniyle "Tosbağa" derler. Tosbağa bulmanın kolay olduğunu, öğlen vakti çalıların arasında erkeğin tos vuruşundan yerlerini kolayca bulunabileceğini bir köylü söyledi. Görevi ona verdik. Kısa süre içinde, kabuklarının üzerindeki halkadaki çizgilerden oldukça yaşlı olduğu belli olan büyük bir kaplumbağa ile geldi. Çekinerek, "Borcumuz var mı?" diye sorduk. "Şimdilik yok!" dedi. Köylüler, tosbağaların nasıl öldürüldüğünü bilip bilmediğimizi sordu. Bilmiyorduk. Hayvan ele alınır alınmaz kafasını evinin içine sokuyordu. Köylü onu ters çevirdi ve karnını gıdıklamaya başladı. Hayvan hemen başını dışarı çıkardı. Sonra elini makas gibi yaparak "İşte, bu anda kafasını keseriz" dedi. Her şeyin bir inceliği varmış! Bunu nereden bildiğini sorduğumda, "Eti çok lezzetlidir, ömrü uzatır, birçok hastalığa iyi gelir. Gavurların onu çok sevmelerinin bir sebebi olması lazım değil mi?", dedi.

Avımızı arabanın bagajına koyup Ankara'ya hareket ettik. Yol da kaplumbağaya nerede misafir edeceğimizi düşünmeye başladık. Evin içinde dolaşmasına eşlerimiz razı olmazlardı. Bizde rotasyon yapan Sait isimli bir asistan, bahçeli bir evde oturduğunu, hayvanın orada kalabileceğini söyledi. Bizim menfi arkadaş hemen lafa atladı. "Sen onun yavaş hareket ettiğine fazla güvenme,

kaçabilir". "Nereye kaçacak ağabey, bahçe duvarını nasıl geçsin?" diyerek yanıt verdi.

Ertesi gün Sait üzgün bir ifade ile, "Hocam, kaplumbağayı kaçırdık" dedi. Kafamdan kaynar sular boşandı. Bu hayvan bahçeden nasıl kaçır? Acaba, başka birileri acıyıp onu saklamış olmasın? Yemin ederek hayvandan kimseye bahsetmediğini söyledi. "O zaman yarın kendi arabanla köye gidip başka bir kaplumbağa bulup getireceksin, unutmadan söyleyeyim, sakın köye gitmeyip başka bir yerden getirme. Anlarsam senin canına okurum!" dedim. "Merak etmeyin" deyip odamdan kaçır gibi çıktı.

Ertesi gün Sait elinde iki büyük kaplumbağa ile geldi. Bizim köylü, "Benim işim var, hem de günah" diye yanaşmamış. O da köyün bahçelerinde dolaşırken, "tos, tos" sesinin geldiği bir yere yönelmiş ve hayvanları suçüstü yakalamış! Kaplumbağalara nekropsi yapıldı, ancak bir sonuç alamadık. Aslında akciğerlerde asbest veya benzeri bir maddeyi göstermek için özel bir teknik ve bu işi bilen insana gerek vardı. Bizde bunlar olmadığı halde, "Baktık, bir şey bulamadık" diye rapor verdiler. Yazık oldu hayvana.

Acaba en çok hasta çıkan evin yapı taşlarından aldığımız örneklerle fareler üzerinde bir deney yapamaz mıydık? Asbest çözeltilisini hayvanların akciğer veya karnın zarına zerk ederek hayvanlarda kanser yaptığı gösterilmiştir. Bir Sovyet bilim adamı, özel olarak yaptırdığı deney odasını kullanarak, fareler asbest tozu solutup, onlarda kanser geliştirdiğini yazıyordu. Hemen ona mektup yazdım, bu deney odasının planını istedim. Aylar sonra, üzerinde birçok yazıların bulunduğu bir mektup geldi. Mektupta, kötü bir İngilizce ile böyle bir deney odasının kullanılmadığı yazıyordu. Onun sayesinde Rusya'da insanların ne kadar kuşkulu ve tedbirli olduğunu öğrendim. Projeden vazgeçmedik. Üniversitede çalışan bir makine mühendisi ile görüştüm. Bana hurdaya çıkmış bir çamaşır makinesinin motorundan ve bir bisiklet zincirinden yararlanarak toz karıştırma makinesi yapabileceğini ve bunu tahtadan yapılmış bir sandığa yerleştirebileceğini söyledi. Hemen uygulamaya geçti ve kısa zamanda enfes bir deney sandığı yaptı. Kan-

serli evin duvarlarından getirdiğimiz kayaları, MTA'da toz haline getirdikten sonra, içinde fare bulunan deney sandığına koyduk. Yapma makinenin motoru çalışır çalışmaz, sandığın içinin toz du-man olduğunu ve farelerin sağa sola panik içinde kaçıştıklarını zevkle seyrettik. Deney hayvanı laboratuvarında çalışan teknisyenlere, yaptığımız işin önemini anlattım. Motor zaman zaman durdurulmalı, hayvanların yemi ve suyu düzenli bir şekilde verilmeliydi. Fareler en az üç ay yaşatılmalı ve ölen olunca bize haber verilmeliydi. Bir hafta sonra hayvanları kontrole gittim. Motor çalışmıyordu. Deney odasında ne fare vardı, ne de toz! Çok canım sıkıldı. Nedenini sordum. *"Elektrik kesildi" "Motor stop etti" "Bilmiyoruz"* gibi sudan cevaplar verdiler. Birisi daha mertçe konuştu. *"Bu toz kanser yapıyormuş. Biz de kanser mi olalım yani?"*.

İşin ucunu bırakmadık. Bir defa inadımız tutmuştu. Elimizde nasılsa Karain'den getirdiğimiz kayaların öğütülmüş tozları vardı. Bundan hazırladığımız çözeltileri, farelerin karın zarına zerk ederek onlarda kanser yapabilir miyiz? diye düşündük. Bize 100 kadar fare lazımdı. Yarısına Karain kayası toz çözeltilisinden ve kontrol olsun diye yarısına da tuzlu su zerk edecektik. Bu işi o sırada yanımda çalışan, çok güvendiğim Dr. Mahmut Bayık'a tez olarak verdim. Ona teknisyenlerin davranışlarına dikkat etmesini, hayvanları her gün kontrol etmesini tembihledim. Mahmut, her odama gelişinde kötü haber getiriyordu. *"Elektrikler kesildiği için, hayvanlar soğuktan zatürree olup ölmüşler!" "Fareleri kediler yemişi!" "İshalden şu kadar hayvan ölmüş!"* Çok canım sıkıldı. Yalnız bizim gayretimiz ile bu iş olmuyordu. Bu bir ekip işiydi ve düzenli yürütebilmek için yeterli kadro gerekiyordu. Peki ama, madem ki bu ekip bizde yok. Buraya niçin hayvan laboratuvarını kurmuşlardı? Harcanan emeklere yazık değil mi? diyerek öfkelenelim durdum.

Deneysel çalışmaların Türkiye'de yapılamayacağına inanmıştım. Bundan sonraki çalışmalarımızda mutlaka dışarıdan bir ekip ile işbirliği yapmalıydık. Sonra bizler klinisyeniz. Görevimiz hasta muayene etmek, varsa tedavilerini yapmaktır. Hayvan deneyi yapmak bizim işimiz değildi ki. Bu iş, deneysel araştırmalar için eğitim görmüş, bilgisi olan araştırmacı bilim adamları ve tek-

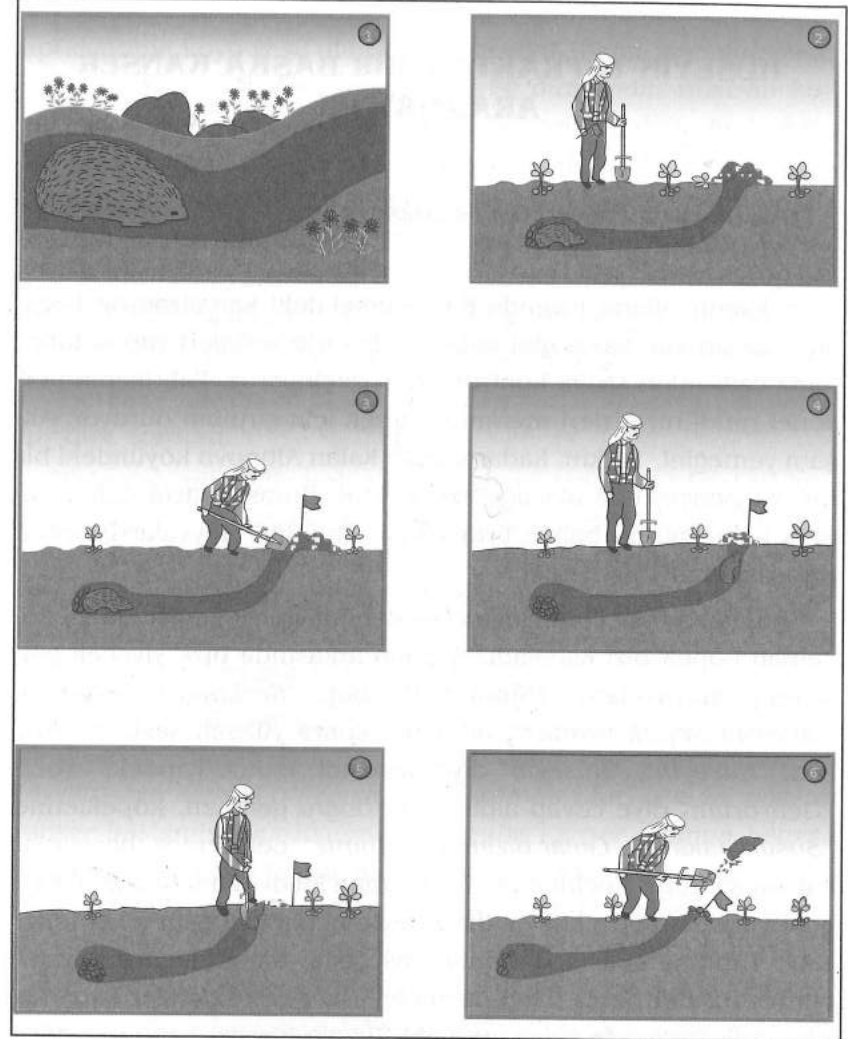
nisyenleri ile yapılabilirdi. Onların laboratuvarında su ve elektrik kesintisi olamazdı. Hayvanlar aç bırakılmazdı. Bilinçli kişiler görev yapar, görevini yapmayan adamı orada tutmazlardı.

Yurtdışında yapılan bir toplantı akşamında, asbest üzerine akciğerlerde mineralojik çalışmaları ile ünlü olan, Patrick Sebastien ile konuşuyorduk. Patrick, Türkiye'ye birkaç kez gelmiş ve ülkemizin özellikle kırsal yörelerindeki insanların sevecenliğini çok beğenmiş bir kişi idi. Onunla, Karain gibi mezotelyomanın çok yaygın olduğu Tuzköy ve Sarıhıdır'da birlikte araştırma yapmıştık. Bütün sıkıntımız, mineralojik çalışma yapacak akciğer dokusu bulamamaktı. Köylüler ameliyatı kabul etmiyorlar, otopsi vermiyorlardı. Köyde uzun süre yaşamış hayvan bulmak da zordu.

Bir gün, Tuzköy'ün tarlalarında dolaşırken yerlerde küçük öbek öbek toprak yığınları dikkatimi çekti. Bunlar köstebeklerin işiydi. Aklıma bu hayvanlarda çalışma yapma fikri doğdu. Köstebek, soğan, patates gibi köklü bitkilerin bulunduğu kıraç yerlerde çok bulunuyordu. Yer altında metro işletir gibi çalışır, istasyon yerlerini aşırıdığı patates ve soğanları depoladığı yer olarak kullanırdı. Toprağın altında gizli bir örgüt kurmuş olan bu hayvanları yakalamak çok zordur. İş devamlı tünel açmak olduğu için, köyün toprağını soluyor olmalıydı. Zaman zaman baca deliği gibi toprak üstünde delikler açıyor ve ışıktan çok rahatsız olduğu için buraları toprakla örtüyordu. Patrick bana, *"Sen köstebekleri bul. Akciğerlerine bakma işini bana bırak"*, dedi. İyi de köstebekleri nasıl yakalayacaktık? Tuttuğumuz hayvanları, Patrick'in çalıştığı Paris'teki laboratuvarına nasıl gönderecektik? *"Canım, ben senden köstebeğin tümünü istemiyorum, sadece akciğerini ufak şişelere koy. Birer, ikişer, Fransa'ya gelen arkadaşlarınla veya Türk işçilerle gönderebilirsin. Gümrükte onları kim görecektir!"* dedi. İş hiç de onun sandığı gibi kolay değildi. Dışarıdaki gümrük memurları, bavulları köpeklere koklatıyorlardı. Köpek, köstebek kokusunu almaz mı?

Tuzköy Belediye Başkanı, Emin Bey'le aram iyi sayılır. Konuyu ona açtım. Köyde köstebek yakalama uzmanı birisi varmış. *"Bu iş onun işi, şimdi evindedir, çağırırım gelsin"* dedi. Köstebek avcısı yanık tenli, insanın gözlerine dikine bakan biriydi. Durumu

anlattık. "Size yardımcı olurum ama, bu hayvanı her mevsim yakalayamazsınız. Çok kurnaz bir hayvandır. Onun zamanını ben bilirim" diyerek "Size kaç tane lazım?" dedi. "Ne kadar tutabilirsen o kadar makbule geçer" dedim. "Bilmem biliyor musunuz? Köstü yakalamak kolay bir iş değildir" dedi. Bilmediğimi söyledim. "Bu hayvan hep toprak altında çalışır. Devamlı tüneller kazar. En çok çalıştığı tarlayı göz altında tutmak lazımdır. Köstünün bacası deliğinden çıkarttığı, küçük öbek öbek topraklar vardır ama, sen bunların en taze olanını bulacaksın. Bu taze eşilmiş toprağı ayağınla dağıtıp, oraya ufak bir çubuk dikersin. İçeriye ışık girdiği için hayvan rahatsız olur ve hemen yeniden toprak yığmak için gelir. Çalışmaya başladığını, çubuğun sallanmasından anlarsın. Elindeki beli hemen toprağı daldırıp, köstüyü toprakla birlikte dışarı çıkartırsın. Artık kaçamaz ve yakalamak kolaydır" Köstebek tutmak kolay bir iş değilmiş. Avcının hakkı varmış. "Seninle anlaşalım. Köstebek başına ne istersin" dedim. "Şimdilik 10 bin lira" dedi. Anlaştık. Birinci ayda tam beş tane köstebek tutmuştu ve o zamanın parası ile iyi para aldı. Arkası kesildi. Herhalde mevsimi değil diye düşündüm. Tuzköy'e tekrar uğradığımda, nedenini sordum. "Kolay tutulmuyorlar. Akıllandılar herhalde" dedi. "Yani" dedim, "Tanesi 20 binden yani on dolara ancak olur" dedi. Sonradan köstebek avcısı, enflasyona ezilmemek için devamlı fiyat artırdı. Onu en son gördüğümde, köstü başına 100.000 TL istiyordu. "10 dolar para mı?" dediğine göre, işini döviz kurlarına bağlamıştı! (Resim 19).

Resim 19. Yer altında örgüt kuran köstebek yakalama yöntemi.

1. Köstebek tünellerini kazmış bekliyor.
2. Köstebek avcısı elinde çaput ve beli ile yeni atılmış toprak bulunan yere geliyor.
3. Köstebek avcısı yeni atılmış toprağı atıp içeriye ışık geçmesini sağlıyor ve çaput bağlı bir dal parçasını buraya yerleştiriyor.
4. Işıktan rahatsız olan köstebek yer üstündeki deliği kapatmak için geliyor.
5. Çaput bağlı dal hareket edince köstebegin geldiğini anlayan avcı arkadan beli sokuyor
6. Köstebegi dışarı atıyor.

HÜSEYİN TOPRAKTAN: BİR BAŞKA KANSER ARAŞTIRICISI

"Ağaçlardaki kanseri teşhis ederek cerrahi tedavi eden adam"

Seksenli yılların başında Karamürsel'deki kanalizasyon borusu, çatı örtüsü, saksı gibi asbestli-çimento ürünleri yapan fabrikada çalışanları sağlık kontrolünden geçiriyoruz. Fabrikanın personel müdürü, bizleri memnun etmek için çırpınıp duruyor. Akşam yemeğini, 10 km. kadar uzakta kalan Altınova köyündeki bir meyve bahçesinde alacağımızı söyledi. Burası, başta şeftali olmak üzere bütün bahçe ürünleri ile ünlüdür. Meyvalar İstanbul piyasasında iyi para eder.

Gittimiz bahçenin zincirle kilitlemiş geniş kapısında iki kocaman köpek bizi karşıladı. Kapının arkasında bize yiyecek gibi saldırıp duruyorlardı. Müdür Lütfü Bey, *"Korkmayın onlardan. Havlayan köpek ısırılmaz"*, dedikten sonra yüksek sesle bir kaç kez, *"Hüseyin", "Hüseyin"* diye seslendi. Bahçe içindeki evden *"Geliyorum"* diye cevap aldık. Bize doğru gelirken, köpeklerine *"Susun bakayım. Onlar bizim misafirimiz"*, der demez, hayvanlar sakinleşti. Kapı zincirine takılı kocaman kilidi elindeki anahtar ile açtıktan sonra bize hoş geldiniz deyip hepimizin elini teker teker sıktı. Tanıtma sırasında ismini söyleyene, anında espri ile yanıt veriyordu. Ben İzzet Barış deyince; *"Bahçede salatalar karış karış"* dedi. Ne tarafa çekersen çek! Biz altı kişiyiz, hepimize değişik yorumlanacak espriler yaptı. Bu arada kendisini tanıttı *"Hüseyin Topraktan. Ne gelirse cenabı Haktan!"* Anlaşılan resmiyetin bir an önce kalkmasını istiyordu.

Öğretmen edasıyla bizi etrafına topladıktan sonra, *"Hava karmadan size bahçeyi göstereyim"*, dedi. Bahçenin çok ilginç bir görünüşü vardı ve hepimiz şaşşa kaldık. Kimse böyle üzeri iri

meyvelerle dolu ağaç görmemişti. Ağaçların çok sağlıklı olduğu yapraklarının koyu yeşil olmasından belliydi. Elma, armut ve erik gibi meyveler alışılmışın üstünde iri ve düzgündü. Hüseyin konuşması sırasında, meyveleri yeni ilaçladığını hatırlattı. Bu koparmayın anlamında bir uyarıydı!. Önünde durduğu her ağacın özelliklerinden bahsediyordu. Ağaçların isimleri Latince olarak gövdeye bir yazı ile tutturulmuş. Bazılarında yaşı da yazılı. Bir üzüm kütüğünde *"800 yaşında"* diye yazı vardı. Bana çok abartılı geldi bu. Bizim de bağlarımız, bahçelerimiz vardı. Az çok bu konuları biliriz. O ise doğru olduğuna yemin ediyordu. Dayanamadım;

- Nereden biliyorsun bu üzüm kütüğünün 800 yaşında olduğunu? diye sordum.

Eliyle dağları göstererek zaman zaman oralara gittiğini ve kütüğü orada orman içinde bulduğunu, bu yerlerde bin sene kadar önce Bizanslı Rumların oturduğunu, yerden çıkarılan küplerin, şarap, sirke ve pekmez için kullandıklarını buraların ikinci Osmanlı sultanı Orhan Bey tarafından 14. yüzyılda alındığını söyleyerek bizi inandırmaya çalıştı, durdu.

Sonra gövdesi patates büyüklüğünde yumrularla dolu bir elma ağacının yanına getirdi ve başladı yazmaya. *"Nasıl insan ve hayvanlarda kanser oluyorsa, ağaçlarda da olur. İşte bu ağaçta kanser başlamış. Gördüğümüz yumrular kanser urlarına benzer mi?"*. Dedigi doğrudu. Sonra ilave etti. *"Kanserin en geçerli tedavisi ameliyat değil mi?"*. *"Ben de bunu ameliyatla tedavi edeceğim"* deyince içimizden birisi atıldı. *"Nasıl yani?"* Onu elinden tutup, büyük bir elma ağacının altına götürdü. Ağacın gövdesindeki bir bölgede kabuk değişik görünümde ve yapıdaydı. *"Burada, birbirinden ayrı altı tane yumru vardı. Zavallı ağacın yaprakları solmaya başlamıştı. Her yanına gelişte sanki 'Ne olur. Beni kurtar diye' yalvanyordu"* dedi. Bu arada, peşini bırakmayan köpeklerden siyah olanı üzerine atladı. Başını eline aldıktan sonra, *"Bunlar inanmıyor, oğlum. Öyle değil miydi? Sen söyle bari!"* deyince hayvan konuşur gibi sesler çıkardı. Hüseyin bize dönerek, *"Gördünüz mü, hayvan dile geldi. O bile beni doğruluyor"*, dedi.

Hüseyin konuşmasına devam etti. *"Önce, dağa gidip, genç bir gürgen ağaç kabuğunu altındaki ince zarıyla birlikte soydum. Hemen o gün, bu ağacın üstündeki urları, kazıyarak, iyice temizledim. Geride hiç atık kalmamasına özen gösterdim. Gürgen kabuğunu çıkardığım yere göre hazırladıktan sonra kesilen yere yapıştırdım. Gazlı bez ile ameliyat yerini iyice sardım ve bir hafta dokunmadım. İşte görüyorsunuz. Kanser ameliyatı başarılı olmuş"* İçimizden birisi sordu:

- Pansuman yapmadın mı?

- Benim ameliyatımda pansumana gerek yok. Onu siz yaparsınız. Ben kullanacağım bıçağı, kaynatmadan ağaca sürmem!

Bahçede dolaşmaya devam ediyoruz. Kazılmış ya da sürülmüş bir karış yer yok. *"Ağaçların altını neden havalandırma gereğini duymuyorsun"* diye sordum. *"Ağaçları besleyen, insan vücudundaki gibi kılcal damar görevini yapan, etrafa yayılmış ince köklerdir. Ağaç havalansın diye dibini açarsanız, damarlarını kesmiş olursunuz. Ben bunu hiçbir zaman yapmadığım için gördüğünüz gibi ağaçlarım canlı ve sağlıklıdır"* dedi.

Kenarda, yan yana dizilmiş küçük saksılara ekilmiş meyve fidanları dikkatimizi çekti. Üzerleri, simsiyah eriklerle doluydu. Ağaçların dalları birbirine eklenerek kaynamış gibiydi. Sanki, on ağaç el ele vermiş duruyorlar gibi. Merak ettiğimizi anlayınca, başladı gene yazmaya. *"Her canlı gibi ağaçların da erkeği dişisi vardır. Bu iş Adem ve Havva anamızla başlamıştır"* Asistanlardan birisi atıldı.

- Yani sen ağaçları evlendiriyorsun değil mi? Ben atıldım.

- Öyle değil. Ağaçlara fuhuş yaptırıyor!

- Niye olmasın kardeşim. Onların canı yok mu? diye yanıtladı.

Bahçede başka bir görüntü daha vardı. Elma, armut gibi ağacın meyvesi daha büyümemişken, değişik büyüklükte şişelerin içine sokmuş. Meyve büyüdükçe, içinde bulunduğu şişenin şeklini almış. Çoğu rakı şişesi olduğuna göre, herhalde içki ile arası iyi.

Bahçenin kenarlarına yaklaşıırken, bir hışırtı duyduk. Köpekler kulaklarını dikmiş, dikkatlice bir yere bakıyor ve arada sırada Hüseyin ile göz göze geliyorlardı. Bu bir kirpiydi. Benim bildiğim köpek böyle bir yabancı ile karşılaştığında havlardı. Bunlar sanki bir tanıdığı ile karşılaşmış gibiydi. Bizimki kirpiye dönerek, *"İyi akşamlar dostum. Bunlar Hacettepe'den doktorlar. Bilgi ve görgülerini arttırmak istiyorum. Saksıda çiçek gibiler de!. Kitaptan başını kaldırmamışlar. Hiç doğa ile karşılaşmamışlar"*. Doğru söylediği için cevap verecek halimiz yok. En iyisi konuşmasını bitirsin de, bir an önce yemeğe oturalım diye düşünüyoruz. O ise devam ediyor. *"Kirpi ve kaplumbağa denilen hayvan çok akıllı. Ben boş kaldığım zaman onları yakından takip ediyorum. Neler yediklerini gözlüyorum. Gördükleri her şeyi yemiyorlar. En çok ısırganı seviyorlar. Bu ısırgan da bir şey var çocuklar. Ben ısırgan yapraklarını toplayıp, kaynatıp lapa haline getirip bir güzel yiyorum. Yengeniz de memnun, ben de!"*.

Bizi son olarak evin kenarındaki küçük bir kümesin yanına getirdi. İçinde ufak bir maymun var. Onu görünce sıçrayıp duruyor. Başka bir köşede ise, tavus kuşu ve keklik var. Eliyle kekligi göstererek *"Bu hayvan yaralı olarak benim bahçeye geldi. Bunları vuranların eli kırılınsın inşallah. Kırık kanadını tamir ettim. Yarasına kirpinin yediği otlardan yaptığım merhemden çaldım. Düzeldi gitti. Kafesinin kapısını açıp, 'Haydi kızım, uç git vatanına, hürriyetine kavuş' diyorum. Gitmiyor bir türlü. Burada kalmayı tercih etti."*

Ağaçtan yapılmış evin içine girince şaşkınlığımız devam etti. Binanın içi karmakarışık. Her yer kendi yaptığı eserlerle dolu. Duvarlar burayı ziyarete gelenlerin resimleriyle örtülü. Kimler gelmemiş ki, eski başbakan Adnan Menderes ve onun devrindeki bakanlar, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İstanbul ve Kocaeli valileri, donanma komutanlığından amiraller, daha kimler, kimler. Resimlerin içinde deniz eri elbisesiyle kendi gençlik resmi de var. Gelenlerin çoğu anı defterine duygu ve hayranlıklarını yazmışlar. Ziyaretçilerinin çok olduğu belli. Meyvelerin ilaçlı olduğunu hatırlatmasının nedeni şimdi daha iyi belli oluyor. Zira her gelen, değil

bir meyve, bir yaprak koparsa bahçenin güzelliği elden giderdi. Evin içindeki, koltuklar, masalar ve sandalyeler hep tarihi. Midye, istiridye gibi deniz hayvanlarının kabuklarını kullanarak, çeşitli desen oluşturup bunları büyük, küçük, yıldızlı çerçeve içinde toplamış. Bu türde sanat eseri yapmak kimin aklına gelirdi ki.

Hüseyin yalnız adamdı. Eşi, çocukları, damatları ve torunları bahçe işi ile hiç ilgilenmiyordu. Tek başına, her şeyin üstesinden gelmesi zordu. Sonunda İstanbullu zenginlerin ısrarlı taleplerine dayanamadı ve biraz da kendi arzusuyla Altınova'daki cennet bahçesini elinden çıkardı. Niyeti biraz yurt içinde ve dışında dolaşmak, dinlenmekti. Bir süre sonra canı sıkıldığı için gene aranmaya başladı. Bu seferki daha küçük olsun diye, Karamürsel Ereğli'sinde bir tarla buldu. Çok kısa sürede burasını da, Altınova'daki eski yere benzer hale getirdi. Evini, kendi planına göre yaptırmış. İçinde granit taşından yapılmış şöminesi ve tümü ağaçtan iki katlı bir bina. Ev bahçenin deniz kıyısına yakın yerine yerleştirilmiş. Üst kata merdivenle çıkılıyor. Pusulası, dümeni ile tam bir gemi güvertesi düzeninde ve Marmara Denizi'ne bakıyor. Kıyıda, deniz kıyısında beton ve taştan yapılmış, üzerinde yunus balığı resmi olan minyatür bir anıt mezar var! "*Torunlarımıza bir zamanlar Marmara Denizi'nde yunusların yaşadığını hatırlatsın*" diye yaptım dedi. İsmiyle bin yıl yaşasın Hüseyin Topraktan.

Hüseyin'in içinde değişik türde bitki ve ağaçların, hayvanların bulunduğu bahçesi, ağaçtan yapılmış evi ve üst kattaki gemi güvertesi görünümü bana 18. yüzyılda okyanuslara keşfe çıkan İngiliz Amirallik dairesine bağlı gemileri çağrıştırdı. Kaptan Cook'un "*Endeavour*", "*Resolution*" ve "*Adventure*" isimli gemilerle yaptığı gezilerle, Atlas okyanusu, Kanada sahilleri, Pasifik okyanusundaki Avustralya, Yeni Zelanda ve binlerce ada ve Sibiryaya ile Alaska arasındaki Bering boğazı dünyaya tanıtılmıştır. Bunca, yıllar süren tehlike ile dolu maceralı gezilerde kendisine bir şey olmayan ünlü kaptan 1779 yılında Havai'nin Kealakeka körfezinde yerlilerle yapılan bir çatışmada hayatını kaybetmişti.

Keşfe çıkan gemilerin içinde yalnız denizciler yoktu. Botanik, zooloji dalında söz sahibi bilim adamları ve ressamlar da görevliydi. Gittikleri yerde, gördükleri bitki ve ağaçları, hayvanları değerlendiriyor ve örnekler alıyorlardı. Bugün batı dünyasında bulunan göz alıcı çiçek, bitki ve ağaçlar ve hayvanat bahçesindeki türlerin çoğu bu gemiler tarafından getirilmişti. Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl milyonlarca insanın ziyaret ettiği, çınar ağacı büyüklüğündeki gül ağacı bunlardan sadece birisidir.

İngilizlerin Pasifik okyanuslarında keşfe çıkanlardan birisi olan Kaptan Bligh idaresindeki Bounty gemisinin başından geçenleri biz doktorları da ilgilendirdiği için yazmadan geçemeyeceğim.

Bounty gemisine, kaptan Cook'un önerisiyle Batı Hint adalarında "*Breadfruit 'Ekmek ağacı'*" toplama görevi verilmiş. Boyu 12-18 metreyi bulan bu ağaçların, kahverengiye çalan yeşil renkli, çapı 10-20 cm. arasında değişen meyvelerinin içinde beyaz renkli, lifli ve nişastalı bir öz vardı. Ekmek gibi, pişirilebiliyor, kızartılabiliyordu. Bu ürün, Afrika'dan getirilen kölelerin beslenmesi için uygun bulunmuştu. Buğdayın az üretildiği o zamanlarda bu meyveleri ekmek yerine kullanmak çok daha kolay ve ekonomikti.

Gemi haftalarca Pasifik adalarında dolaştıktan sonra 8 Ekim 1788 tarihinde Tahiti adasına demirlemiş ve orada beş ay kalmıştır. Amaç, adadan yüzlerce ekmek ağacı fidanı toplamak, bunları topraklarıyla birlikte saksı ve torbalara yerleştirip daha önce hazırlanmış özel ambarda muhafaza etmek. Gemide fidanların sağlıklı olarak İngiltere'ye götürülmesi için görevlendirilmiş bir botanik bilgini de vardır. Aylarca denizde kalan tayfalar karada çılgınlar gibi eğlenirler. Yerlilerle senli benli olurlar. Bounty, 4 Nisan 1789'da demir alır ama gemide huzursuzluk vardır. Kaptan William Bligh, sert ve acımasız bir yapıya sahiptir. Fidanları istenildiği gibi Britanya'ya götürebilmek için, onların sık sık sulanması gerekir. Bunun için de tayfaların suyunu kısıtlar ve karşı gelenlerin bazılarını kırbaçlatır, bazılarını da hapse atar. Ayrıca, ikinci Kaptan Christian Fletcher de dahil olmak üzere tayfaların çoğu

adadan ayrılmak istememektedir. 28 Nisan 1789'da gemi isyancılar tarafından ele geçirilir ve Kaptan Bligh ve ona bağlı 18 mürettebat, bir sandala bindirilip okyanusa bırakılır. Artık Bounty'nin yeni kaptanı, Christian Fletcher'dir. Bounty'de şimdi 13'ü isyana katılan 9'u da mecburen onlarla birlikte kalan toplam 22 kişi vardır. Tekrar Tahiti'ye dönerler fakat içlerinde eninde sonunda İngiliz donanması tarafından yakalanma korkusu gün geçtikçe artar. İsyancıların 6'sı adada kalmayı tercih eder. Bunların bir kısmı Tahiti'li kadınlarla evlenir, çocukları olur. Geride kalanlar, yanlarına Haiti'li birkaç erkek ve kadını da alarak Pasifik okyanusunda kendilerini gizleyecek bir adaya sığınmayı planlarlar. Önerilerine daha önce Pitcairn isimli denizcinin ilk kez gördüğü için onun ismi verilen küçük bir ada çıkar. Pitcairn, Tahiti'nin 2170 km. kuzey doğusunda, 5 kilometrekare büyüklüğünde, toprağı bereketli ve yağışı bol okyanustaki binlerce volkanik adadan biridir. İsyancılar ve yanlarındaki yerliler burada yaşamlarını tarımla rahatlıkla geçireceklerine inandıklarından başlarına dert olmasın diye, 23 Ocak 1790 tarihinde Bounty'yi yakarlar. Ancak isyankar ruhlu olduklarından, bir kaç ay sonra aralarında tekrar anlaşmazlık çıkar kavgalar, öldürmeler başlar. Christian da ölenler arasındadır.

Kaptan Bligh ve arkadaşlarına ne olmuştur? Onlar 14 Haziran 1798 tarihine kadar açık bir bot ile yedi bin kilometre kürek çekerek sonunda Timur adalarına varırlar. Oradan başka gemi ile İngiltere'ye dönerler. Bir yıl sonra Tahiti adasına İngiliz bayraklı "Pandora" gemisi gelir ve adadaki isyancıları toplar ve geri döner. Mahkeme başlar ve isyancılar asılarak ölüme mahkum edilir. Bligh başka bir gemiyle tekrar Pasifik'teki Tahiti adasına gelerek ekmek ağacı fidanlarını tekrar toplar ve böylelikle birinci seferinde yapamadığını başarır ve amiralliğe terfi eder. Ancak huylu huyundan vazgeçmez. Atandığı iki gemide gene isyan çıkar, sonunda görevinden alınarak kızağa çekilir.

Pitcairn adasına, 1808 yılında okyanusta balina avlayan bir Amerikan gemisi uğrar. O tarihte adada İngiliz-Polenez kırması

bir nüfus vardır ve içlerinde isyancıardan sadece birisi kalmıştır. Son isyancı başlarından geçenleri Amerikalı kaptana anlatır. Daha sonraki yıllarda adaya, Amerika-Avustralya arasında kömürle işleyen ticaret gemileri uğramaya başlar. Ada sakinleri, gelenlere ağaç oymalarından yapılan biblo ve hatıra postu satarlar.

Adanın nüfusu 1831 yılında 86'yı bulur. Ekim sahası yetmediği için, geçim sıkıntısı başlar. Çözüm yolu tekrar Tahiti adasına dönmektir. İkinci felaket işte o zaman başlar. Pitcairn'liler yıllarca, izole olarak yaşadıklarından bulaşıcı hastalık yapan mikroplarla hiç karşılaşmadıklarından onları tanımamaktadırlar. Yani bulaşıcılıkları hiç yoktur. Tahiti adasında bulaşıcı hastalık yapan mikroplar ve özellikle verem mikrobu ile karşılaşır karşılaşmaz sapır, sapır dökülmeye başlarlar. Orada ancak altı ay kalabilirler ve tekrar kendi küçük adalarına dönerler. Adaya, onlarla birlikte tüberkülozun da demir attığını fark etmezler. Nüfus altı ay içinde 86'dan 17'ye iner. Ölümün kaptanı, tüberküloz mikrobudur. Adayı 1838'de ziyaret eden Amerikalı kaptan Elliot, seyir defterine Pitcairn adasında öksürüp kanlı balgam tüküren ve boyundaki bezeleri akıntılı insanların yoğun olduğunu kaydeder.

Nereden, nereye. Gerçi Hüseyin'in bahçesinde ekmek ağacı yok ama, en az onun kadar büyük ve lezzetli "Ekmek Ayvası" vardı.

Hüseyin'i son gördüğümde onu çok değişmiş gördüm. Eski konuşkan, gülen, devamlı esprî yapan hali gitmiş, bunalımlı ve çökmüş bir hali vardı. Sana ne oldu diye sorunca? Ağlayarak; "Üst üste iki büyük darbe yedim. Kırk yıllık eşim beni ziyarete gelenlerin arasında bulunan kadınlarla çok senli benli olduğumu görerek, kıskanmış olmalı. Bu bahçenin yeri onundu. Burayı mezbelelikten kurtardım, cennet yaptım. Boşanma davası açmış, bana buradan çık, git diyor. Yani ölmemi istiyor. İkinci darbe, 17 Ağustos depremi ile geldi. İki torunumu kaybettim. Her gün mezarlarına çiçek götürüyorum" dedi.

KÖSTEBEK AVCISI KUYUMCU KEMAL KURT ve KÖSE DAYI

“Bir başka köstebek avcısı”

Onu Gülhane’de Göğüs hastalıkları ihtisasını yaparken tanı-
mıştım. Hocamız Fahir Sanel’in ufak tefek işlerini yapardı. Eşi,
romatizmal kalp kapağı hastasıydı. Sık sık ateşleniyor ve göğüs
hastalıkları servisinde yatırılıp tedavi görüyordu. Sevecen yapıda
birisiydi. Kısa sürede hastanın eşiyle dost olduk.

Kemal’in ilk dükkanı Anafartalar çarşısındaydı. Sonra işi bü-
yüttü ve Kızılay’da Zafer Çarşısı’na taşındı. Yüzü yumuşak oldu-
ğu için herkese yardımı dokunurdu. Evlenenler, eşine dostuna al-
tın alanlar ona başvururdu. Dükkanın alt kısmında damadı Ali ve
oglu Ahmet durur, o ise yukarı katta, ufak tefek tamir işleri yapar-
dı. Babasından, şemsiye tamirciliğini öğrenmişti. Önceleri kırılan
şemsiye tellerini kaynatarak geçimini temin ediyordu. Zamanla
bununla yetinmedi, kırılan gözlük çerçevelerini tamir etmeye
başladı. Konuşmalarında, *“Ben kazancımı torunlara borçluyum”*
derdi. Nedenini soranlara, *“Biliyorsunuz, dedeler yaşlıdır ve hep-
sinin gözlüğü vardır. Gözlükler, genellikle ceketin sol üst kısmın-
daki küçük cepte muhafaza edilir. Dedeler torunları, torunlar da
dedelerini severler. Bebeler, dedelerini görünce koşarak kucak-
larına atarlar değil mi? Bu sırada, cepteki gözlük de kırılır. Yaşlı-
ların gözlükleri onların eli ayağıdır. Çoğu emekli olduğu için ye-
nisini alamaz, bana gelirler, bende gözlüklerini tamir ederim”* di-
ye açıklama yapardı.

Kemal, Sürmene’nin köylerinden. Askerliğini, Ankara’daki Ma-
mak Muhabere Alayı’nda yapmıştır. Bir gün alayın bayrağı 30-40
metre yüksekliğinde, rüzgarda selvi gibi sallanan direkte takılı

kalmış. Birisinin direğe çıkıp, bayrağı oradan kurtarması gereki-
yor. Kimse cesaret edememiş. O, *“Ben çıkarım, yüzbaşım”* de-
miş. O zamanlar, şimdiki gibi yüz kilonun üstünde değil, zargana
balığı gibi inceymiş! Bir solukta direğin tepesine varmış ve bay-
rağı kurtarmış. Bundan sonra yüzbaşı ona ayrıcalık tanımış, öyle
nöbet tutmak falan yok. O, başkalarının yapamayacağı işlerin so-
rumlusudur artık.

Herkesin yapamayacağı işleri halleden bir kişide bazı özellik-
ler gerekiyor. Bir defa inatçı olacak, kolay kolay başarısızlığı ka-
bul etmeyecek. Sabırlı olacak. Kafası da işleyecek. Aslında bu
özellikler Sürmeneliler’de fazlasıyla vardır. En tanınmışlardan bi-
risi Ali Rıza ustadır. Ben Ali Rıza ustanın kendisini görmedim
ama, keserini, testeresini, bıçkısını tahta gönyesini ve rendesini
gördüm. Bana Sürmene’de onun yaptığı evlerden birkaçını gös-
terdiler. O, Osmanlı’nın Mimar Sinan’ı gibi olmasa bile, Karade-
niz havalisinin en meşhur ustası. Şimdiki gibi *“Zelzele ustası”*
değil. Yaptığı evin her şeyi onun elinden çıkarmış. Temeli, duvar-
ları, döşemeleri, pencere ve kapıları, çatısı hepsinin üstesinden
gelirmiş. Ağaçları, keresteleri göz kararıyla kesip yerine çakar-
mış. Çok nadiren, metre kullanırmış. Bitirdiği evin altına, tahta
üzerine *“Ali Rıza Usta”* diye yazarmış.

Bana Ali Rıza ustayı başından geçen bir olayla anlattılar. Sür-
mene’deki kahvede inatlaşmışlar. Birisi laf olsun diye, *“Ali Rıza
usta, sen iki katlı binanın ortasına bir kat daha yerleştirebilir mi-
sin?”*, diye takılmış. Usta sadece ters ters bakmakla yetinmiş.
Öteki devam etmiş, *“Ben, ancak hazır binanın ortasına kat yapan
adama usta derim!”*, diye lafı bağlamış. Bu söz, Ali Rıza ustanın
gücüne gitmiş. Onun kitabında *“Yapamaz”* diye bir şey yok. Da-
yanamamış:

*- Hangi akıllı ev sahibi böyle bir şey teklif eder. Varsa çıksın
karşıma demiş.*

havuzun ortasına yerleştirdi. Kenarına sandalyeleri dizdi. şortlarımızı altımıza çekti, yallah havuza. Su gürül gürül akıyor. Gelirken Kazan'dan getirdiği etleri mangala dizdi. Bir taraftan içkimizi yudumluyoruz, bir taraftan da etleri yutuyoruz. Neşemizi bulduk. Gül, gülebildiğin, ye yiyebildiğin kadar. Koyun eti bitti, tavuk eti başladı. Arada sırada, "*Kardeşim bizi şişirme. Yeter artık*" diyerek itiraz edecek oluyoruz, o istifini hiç bozmuyor. "*Durun bakalım. Daha neler var!*", diyor. Arkasından balık eti gelmez mi! Aynı öğünde, koyun, tavuk ve balık eti yemek, herhalde herkesin yapabileceği bir şey değildi.

Bir yıl geçtikten sonra Kurt Boğazı'ndaki çıplak ve kıraç saha, ağaçlarıyla, çiçekleriyle ve sebzeleriyle yemyeşil oluverdi. Orası Kemal'in dostları için tatil günlerinde piknik yeri haline geldi. Günün sonunda karınlar doymuş vaziyette, torbalar domates, salatalık, biber ve çilek ile dolu olarak Ankara'ya dönüyorlardı. Güneş, gübre ve barajdan gelen su toprağa hayat vermişti. Bahçe kelebek ve kuşların da uğrak yeri oldu. Kemal'in bahçesini görenler heveslenerek yanı başında tarla almaya başladılar. Kurt Boğazı'na bakan yamaçlarda, bahçeli evler yükselmeye başladı.

Ağustos ayının ortasına doğru Kemal'i bir düşünce aldı.

- *İzzet ağabey, barajın suyu çekilmeye başladı. Su olmazsa ek-tiklerimizin hepsi kuruyacak. Bir çare bulmalıyız.*

Havuzdaki su ancak iki gün yeter. Akla gelen, tankerle komşu Çeştepe köyünün çeşmesinden su getirmek. Buna Kemal'in ne gücü, ne de zamanı yeter.

Bizimki, onun da çözümünü buldu. Kurumuş kumlu baraj zeminine su kuyusu vurdu ve üç metrelik bir derinlikten billur gibi tertemiz suyu buldu. Motorun, alıcı hortumunu kuyuya daldırdı ve şaltere basar basmaz, havuza billur gibi su akmaya başladı. Hayatının en sevinçli anını yaşadı. Eminim petrol bulsaydı, bu kadar sevinmezdi. Ağaçlar, sebzeler ve çiçekler kurumaktan kurtulmuştu.

Kemal'in bu olaydan sonra şöhreti daha da arttı. Devlet Su İşleri'nde çalışan bir arkadaşıma onu göstererek, "*Tanıştırayım. Kuyumcu Kemal. Kurumuş baraj yatağına su kuyusu vuran adam. Onu aranıza alırsanız, Türkiye'nin su derdi ortadan kalkar*", dedim. İlkokul mezunu olduğu için herhalde tayini zor yapılırdı!

Bir kaç yıl sonra Kemal'e kara haberler gelmeye başlamış. Baraj çevresine yapılan evler, Ankara halkının sağlığını tehdit ediyormuş. Güya, zenginlere ait olan bu evlerin atıkları baraja gidiyormuş. Ankara'dakiler baraj evlerinin yıkımına karar vermişler. Halbuki evlerin en yakını, barajdan yüz metre uzakta ve yapıların kendi atık su çukurları var. Bunlar dolunca, komşu belediyelerden getirtilen vidanjörlerle boşaltılıyor. Ona, "*Korkma, kardeşim. Ev sahipleri arasında, yüksek tabakadan insanlar, paşalar, genel müdürler var. Onlara dokunamazlar. Bu arada seninki de kurtulur*" dediysem de üzüntüsü devam etti. Eliyle, baraj kenarında toplanmış insanları göstererek:

- *İzzet ağabey barajın kenarında piknik yapan, yüzen, balık tutan, çamaşır yıkayan insanlara bak! Bunlar sabahtan gelirler, akşama kadar yerler, içerler değil mi? İhtiyaçları da olur değil mi? Bunlar barajı kirletmiyor da biz mi kirletiyoruz? Sonra sağdaki üzeri asfalt kaplı eski Ankara-İstanbul yoluna bak! Baraj suyunun içinden geçiyor. şu adamlardaki kafaya bak yahu!* dedi.

Büyüklerin baskısı ile evlerin yıkılması geçici bir süre durduruldu ama her yıl bu tür söylentiler çıkmaya devam edip gelmekte ve Kemal'in de tepesi atmakta.

Kemal'in işleri çoğu kez düzgün gitmez. Bunların hiçbirisinde kendi kusuru yok demek doğru olmaz. Temiz ve doğru olması en büyük kusurudur. İşin ilginç yönü insanların dışında hayvanlar da onun zararına çalışır olmuştur. Bunların en önemlisi, yer altında örgüt kurmuş olan köstebekler! Civarda ne kadar köstebek varsa nereden kimden öğrenmişlerse öğrenmişlerdi, Kemal'in bah-

çesinde, havuç, soğan, patates gibi köklü bitkilerin bulunduğu. Köklerini kesip, kesip toprak altındaki gizli odalarına depoluyorlar. Toprak altındaki yollarını su ile doldurmak, aygaz sıkmak işe yaramadı. En etkili köstebeklerin öbek şeklinde dışarı attığı toprağı dağıttıktan sonra başında çifte ile beklemek. Hayvan ışıktan rahatsız olduğu için, dışarı çıkış deliğini (periskop çıkışı!) tekrar toprakla örtmek ister. Bu işi yaparken, Kemal'in tüfeği patlar. Kemal, dünyanın köstebeğini vurdu fakat onları bitiremedi. *"Ne yapalım, ürettiklerimizin bir kısmı da onların olsun. Devlete vergi veriyoruz, biraz da onlara verelim"* deyip vazgeçti mücadeleden.

Yağmurlu bir gün Kurt Boğazı'na gittiğimde büyük bir sürpriz ile karşılaştım. Kemal'in bahçesini çeviren dikenli tellerin bulunduğu kazıklar yerinden sökülmiş ve canım bahçe harap olmuştu. Ekili ürünlerin tümü, yerinden sökülmiş, küçük ağaçlar devrilmiş. Bahçe gizli bir düşman tarafından talan edilmiş gibiydi. Kemal ağlıyordu. Ona sarıldım ve;

- *Bu ne hal kardeşim? Kim yaptı bunu?*
- *Bu insan işi değil İzzet Ağabey. Domuz sürüsünün işi!*
- *Nereden anladın domuzların yaptığını?*
- *Bahçedeki domuz pisliklerini gösterdi;*
- *Buraya nereden gelmiş olabilirler? Civarda orman yok.*

Eliyle ufuktaki dağları göstererek, *"Oradan gelmiş olmalılar. Birisi onlara söylemiş olmalı!"* Sonra gülümseyerek, *"Nereden bulacaklar böyle bir bahçeyi. Mısır dahil sevdikleri her şey burada var. Uzaklardan gelmelerine değmemiş mi?"* dedi.

Bahçeyi tekrar eski haline getirmek epey zaman aldı. Masrafi da cabası. Tekrar sebze ekmek, ağaçları yenilemek, bahçeyi bellemek hep ona ait. Ektiklerinin ürününü almak ve bunları dostlarına göstermek onun en büyük kazancı.

Kemal benim için bulunmaz bir dost. Akciğerinde su toplanmış hastaların teşhisini koymak için, göğüs kafesinin içini saran zardan parça almak için gerekli ince kalem kalınlığındaki biyopsi iğnesini 1965 yılında İngiltere'den 15 sterline almıştım. Aletin keskinliğinin azaldığını hissettiğimizde onu bilemesi için Kemal'e gönderirdik. Akciğer hastalarının solunum yollarını gösteren, bronkoskop denilen ışıklı alet çok pahalıdır. 1987 yılında bu aletimiz iyi görüntü veremez hale geldi. Temsilcisine tamir için başvurduk. Tamir için bizden istedikleri para ile yeni bir Renault marka araba alınır! Aletin yenisini almak ise bunun iki katı. Bronkoskopu Kemal'e gönderdim. Bir saat içinde alet yapılmış olarak geldi. Borcumuzu sorduk. *"Ne parası, biraz Japon yapıstırıcısı kullandım. O kadar"*, demişti.

Bir gün Ankara'daki Büyük Çarşı'nın ikinci katındaki Kemal'in dükkanına uğradım. Çoktan beri görüşmediğimiz için bana kırıldığını duymuştum. Daracık dükkanında, elindeki ufak bir şişenin içinden damlalıklı aldığı tentürdiyota benzeyen bir sıvıyı, adamın birisinin kulağından meme gibi sarkan bir uzantıya sürdüğünü gördüm. İşini bitirdikten sonra ona iki gün sonra tekrar gel dedi, gülerek bana döndü ve;

- *İşte böyle İzzet Ağabey. Şimdi de doktorluğa başladık.*
- *Adamın kulağına sürdüğün nedir?*
- *İlaç!*
- *Ne ilacı? Nereden buldun onu? İçinde ne var?*
- *Sen duymadın mı ben artık burada deri ularını tedavi ediyorum.*
- *Yapmadığın bir o iş kalmıştı. Sürdüğün nedir?*
- *Kuyumculukta kullanılan pas, leke çıkarıcı maddelerden karıştırıp yaptım. Uurları iki kere sürme ile yok ediyorum. Sende de varsa hemen tedavi edeyim.*
- *Ulan deli misin, nesen? Öyle ne olduğu belirsiz ilaçları onun bunun yüzüne, kafasına, boynuna sürüp başına iş açma.*

Herkes sus pus olmuş. İçlerinden birisi, iddiayı ortaya atana dönerek:

- *İddiayı başlatan sensin. İki katlı evin var. Gir bahse ve üç katlı bina sahibi ol.*

Kahvedeki herkes, "*Doğru söylüyor*" diye üçüncü adamı desteklemişler. Ertesi günü Ali Rıza usta, ara katı yapılacak binanın etrafından dönmüş, dolaşmış. Kafasına göre plan yapmış. Sonra adamlarıyla gelerek, uzun kalasları kaldıraç gibi kullanarak ikinci katı derece, derece kaldırıp yeni kat için boşluk yaratmış. Sonra da oraya yeni katı yerleştirmiş. Yolunuz Sürmene'ye düşerse, Ali Rıza ustanın bu evini sorunuz, size gösterirler.

Ali Rıza ustanın çocukları Sürmene'nin sayılı tüccarlarından veya esnafından. İlçenin en modern evini, babalarının eski ahşap evinin tam karşısına yaptırmışlar. Betonarme binada her kardeşin ayrı dairesi var. Fakat babalarının yok. Onu da aralarına almak için çok ısrar etmişler. Kabul etmemiş. Binanın betondan yapıldığını kastederek, "*Güneş girmeyen eve, doktor girer*", demiş, durmuş.

Ali Rıza usta ömrünün son yıllarında, ahşap evinin önüne attığı küçük taburede oturarak, karşı apartmanda torunlarının oyunlarını, birbirleriyle dalaşmalarını, çılgık atmalarını seyredermiş. Elinde siyah çantası ile ilçe doktoru eve girdiğinde, kafasını sallar, "*Ben size dememiş miydim?*" diye mırıldanmış.

Ben kuyumcu Kemal Kurt'ta, Ali Rıza ustanın tavrını görmüşümdür. Şemsiye teli, gözlük çerçevesi tamiri ile yetinmemişti. Kıymetli taşlı yüzüklerin, bileziklerin tamirine başlamıştı. Bunlar, rizikolu işlerdi ama hiç yüzü kara çıkmadı. Alyansları büyötmek veya küçöltmek onun için çok basit bir işti.

Kemal'in yetmişli yılların ortasında işi ters gitmeye başladı. Damadı ve oğlu arasındaki çekişmeler, veresiye bilezik, kolye, küpe ve yüzük alanların borçlarını ödememeleri onu mali yönden zorlamaya başladı. Karısının hastalığının artması, yapılan

kalp ameliyat masrafı olaylara tuz biber ekti. Kimseye bir şey söylemedi ve hep içine attı. Böyle durumlarda, sıkıntısını unutturacak başka bir alana açılmak zorunda kaldı. Dükkanın üst katında, kuşçuluk yapmaya başladı. Üzeri balık ağı ile örtölü ve içinde kuru ağaç dalları bulunan bir yerde yüzlerce kanarya üretti. Bu hayvanların temizliği, yumurtlaması, beslenmesi ve hatta hasta olanların bakımını üstlendi. Türkiye'nin Alkadras Kuşçusu olmuştu. Ben sık sık onun yanına çıkar ve kuş civıltısını dakikalarca dinlerdim. Belli ki dertlerini kuşlarıyla paylaşıyordu.

Kemal karısını kaybettikten sonra, kendini doğaya verdi. Kurt Boğazı barajının kenarında, iki dönümlük arazi üzerinde ot dahi olmayan kıraç bir yeri alıp, etrafını telle çevirdi ve içine ufak bir baraka yaptı. Buranın yeşillenmesi için, güneş, iyi toprak, gübre ve suya ihtiyaç vardı. Güneş tepesinde, toprak ve gübre komşu Çeştepe köyünden geldi. Barajdan en az elli metre yükseklikteki bahçeye su almak zor. Önce satın aldığı su motorunu baraj kıyısında yaptığı motor evine yerleştirdi. Sonra, su borularını sert ve kayalı araziye açtığı kanalın içine gömdü.

Barajdan çekilen suyun tarlada bekletilmesi için havuza ihtiyaç vardı. Bu işi en iyi yapabilecek insan, Petroçelli diye çağırdığı İbrahim usta. Onunla çalışmak hem çok iyi hemde çok kötü. "*Önce asacaksın ve sonra altında ağlayacaksın*", denilen türde birisi. Para, pul ile ilgisi yok. Çalışkan mı çalışkan. Zaman mefhumu yok. Fakat inatçı ve dediğim dedik cinsinden birisi. Mesela, 8 mm kalınlığında demir istedi. Kazan veya Kızılcahamam'a gittiniz. Demircide 8 mm'lik demir yok da, 7 veya 9 mm'lik var. Birisini alıp getirdiniz. Petroçelli, "*Olmaz*", der. "*Niye olmaz kardeşim. Şimdi tekrar Kızılcahamam'a gitmek kolay mı?*" dersiniz, o gene "*Olmaz*" der. Dediğini yapmak zorundasınız, yoksa küser.

Kemal, Petroçelli gibi bir ustayla bahçesine havuzu da yaptırdı ve motor su basmaya başladı. Havuz akşama doğru dolmaya başladı. Mangalı havuzun kenarında yaktı. Rakı masasını su dolu

- Yanlış anlama, bu işi para için yapmıyorum. İyilik için. Boşuna doktorlara gidip soyulmasınlar. Geçenlerde bir kadın geldi. Göz kapağında bir leke var. Tutturdu ilacını oraya sür demeye. Ben istemedim, o ısrar etti. Günah benden gitti diye bir damla damlattım. Ertesi gün kadın geldi, gözü kapanmış. "Bak beni ne hale koydun" diye bağırdı durdu. Bu olaydan sonra göze, yüze sürmüyorum. Ense, boyun, kafada olanları iyi ediyorum.

- Senin bu ilaçta asit var mı?

- Var.

- Ne asiti?

- Söylemem. Şişeyi sana vereyim, tahlil ettir. Sen kanserle uğraşıyorsun. Hastalarına yardımcı olursun.

- Allah seni ıslah etsin e mi? Ben de seni akıllı birisi sanırdım. Bir daha senin dükkanına gelmeyeceğim.

- Gel şimdi seninle pastırmalı bir yumurta yiyelim? Sana da bana da çok iyi gelir!

Anlaşılan bizim hastalık ona da bulaşmıştı.

Sürmeneli Köse Dayıyı bana Kuyumcu Kemal tanıştırmıştı. "İz-zet ağabey, bu adamın ismi Köse Dayı. Onu Sürmene'de herkes tanır ve bu isimle bilinir. Onun için söylenenleri duymuşundur. Seninle tanışmak istiyor", dedi.

Köse Dayı, Karadenizliler'in aksine sakın görünüşü. Yerden bitme birisi. Böyle insanların yaşını kestirmek kolay değil. En çok 40 yaşlarında gibi. Gerçek adını Sürmene'de bile bilen çok azmış. Gördüğü işi anında kavradığı için her şeyden anlanmış. Marangozluk, ev ustalığı, şemsiye tamirciliği, demircilik, bakırcılık bunlardan sadece birkaçıdır. Bunların içinde en çok hoşlandığı çatı tamirciliğidir. Bina ne kadar yüksek olursa onun için o kadar makbuldür. Çatıya çıkınca, sanki dünyalar onun olurmuş. Boyunun kısalığından mıdır? Yoksa manzarasından mıdır? Bilen yok. Çatıya çıkarken yanına mutlaka radyosunu da almış. Radyonun

sesi orada daha gür ve net çıktığı için olmalı. İşin hoş olmayan tarafı, yapacağı işi unuttur, dalarmış radyodaki konuşmalara. Aşğıdan yapılan uyarılara hiç aldırılmazmış. "Aceleniz ne? Gelin de buradaki manzarayı seyredin. İnsanın içinden çalışma gelmiyor" dermiş. Bir kez yaptığı işi tekrarlamak hiç işine gelmezmiş. Bu bakımdan devamlılık, para pulun onun kitabında yeri yokmuş. Evli barklı, yetişmiş çocukları olmasına rağmen evin geçimine hiç karışmazmış. Bu iş, karısına ve çocuklarına aitmiş. Aslında onlar, konuşmasından o kadar usanmışlar ki, evde bulunmasını da pek istemezlermiş. Zira, konuşmalarından pek anlamazlar-mış. Sanki evde kaydı silinmiş birisi.

Siyasal, sosyal sorunlarda onunla kimse baş edemezmiş. Görünürde evin reisi o olmasına karşın parasal bir katkısı yok. Buna karşın her konuda profesör! Çocukları babalarından bahse-derken, "Bildiklerini uygulayabilse, onun üstüne kişi bulunmaz!", derlermiş.

Köse Dayı, kendisini tanımayan birini yakaladı mı bırakmaz-mış. Anlatır dururmuş. Buna karşın, onu tanıyanlarla başı hoş de-ğilmiş. Konuşmaya başladı mı, "Bizimkinin gene çenesi açıldı" di-ye yanından uzaklaşırlarmış. Kemal de bunlardan birisi. Akra-bası ama, başından atmak için bana göndermiş. Kim bilir belki de Köse Dayı'nın istediklerinin arasında doktorluğu öğrenmek arzu-su da vardı.

Köse Dayı nereden bu kadar geniş bilgiye sahip olmuştur? Bu-nun cevabını ancak onu tanıyanlar bilir. Geceleri hiç gözünü kırp-mazmış. Ne zamandan beri? Kim bilir belki bebekliğinden beri-dir. Akşamın, hele gecenin olmasını hiç istemezmiş. Herkes, ya-tağa girdiğinde o konuşacak adam arar, dururmuş. Peki, yalnızlı-ğını nasıl telafi eder? Elindeki pilli radyosu. Radyo istasyonlarının yayını kesilinceye kadar dinlemek tek seçeneği. En merak ettiği komünist propagandası yapan, "Bizim radyo". Herkesin, nefret ettiği bu kanaldan, kendi düşüncesine yakın fikirler geldiği için

çok mutlu olurmuş. Sosyal ve ekonomik yönden herkesin birbirine eşit olduğu düzen. Zengin, fakir yok. Herkes devlete çalışacak, her şey devletin. Köydeki inekler, kahvenin önündeki küçük havuz, kenarındaki çam ağaçlarının bulunduğu havuzunda sahibi devlet. Serbest ekonomi insanları sömürmekten başka bir şey değil. "Bizim radyodan" kapitalizmin, liberal ekonominin, diktatörlüğün kötülüklerini öğrenir. Öğrendiklerini anında başkalarına satmaktan zevk almış. O dönemde insanı komünizm propagandası yapıyor diye hemen içeri atarlar, ama kimse onu şikayet etmezmiş. Garibin birisi veya delidir diye üstüne pek varmazlar. Arkadaşlarına göre, Köse Dayı Rusya'da olsaydı, orada da karşı göz önüne yeni liberalizmi savunurmuş.

Köse Dayı'nın isteyerek yaptığı en önemli iş, ölmekte olan kişilerin başında beklemekmiş! Sağdan soldan durumu ağırlaşan hastayı öğrenince hemen onun evine gidermiş. Sürmene'de herkes tarafından tanındığı ve zararsızlığı bilindiği için, kimse de "Arkadaş sen niye geldin?", diye sormazmış. Bilinci henüz kaybolmamış, ağır hastalar onu görünce içlerinden "Eyvah! Köse Dayı geldiğine göre sonum yaklaştı" diye düşünürlermiş herhalde. Eğer henüz ayrılık vakti gelmemiş ise, "Daha bir kaç günü var. Evdekileri rahatsız etmeyeyim", diyerek oradan uzaklaşmış.

Köse Dayı, ani ölenlerin dışındaki ölümlerin, gece ve özellikle sabaha karşı olduğunu birilerinden sanki tıp kitabından öğrenmiş olmalı. Hasta yakınları, günlerce hasta başında kaldıklarından yorgundurlar. Uykusuz geceleri takip eden son günde çoğunun gözleri kapanır. Böyle zamanlarda Köse Dayı'dan başka kim yardımcı olabilir ki? O son nöbeti teslim alınca, kenara çekilip otururmuş. Beklenen an geldiğinde, ölünün çenesini ve ayak baş parmaklarını birbirine bağlar ve kimseye bir şey söylemeden oradan ayrılır. Yapacağı önemli iş vardır. Doğruca evine gelir. Mezar tahtalarını hazırlamayı görev bilir. Evdekiler, bahçeden gelen balta seslerinden uyandıklarında Sürmene'de birinin öldüğünü hemen anlarlarmış. Mezar tahtalarını aynı kalınlıkta ve öl-

çüsüne göre hazırlarmış. Ölü sahipleri, tahtaların erkenden çürümemesi, düzgün ve sağlam olmasını istediklerini bildiği için bu işe özen gösterirmiş.

Köse Dayı'nın insanların son gününde yaptıklarının karşılığı, hiçbir zaman olmazmış. Kimseden bir şey istemez ve kabul de etmezmiş.

Ben ne hikmetse Köse Dayı'dan çok hoşlanmıştım. Ailesinden başka kimseye kötülüğü olmayan ve ilginç yanları ile sıradan olmayan birisi. İşten bunaldığım zamanlarda böyle adamlara ihtiyacım oluyor. Üstelik temiz pak giyimli ve her gün tıraş olmuş birisiydi.

Köse Dayı Sürmene'den Ankara'ya geldiğinde Kemal'in evinde kalıyordu. Onu ağırlamak çok kolaydı. Yatak sermeye gerek yoktu. Ağzından sigarası eksik olmadığından öyle yemeğe de pek düşkün değildi. Bir çorba versinler yeter. Yalnız, birine takılıp ateşli tartışmaya girdiğinde zamanı unutuyordu. Kemal, onu merak eder, sağa sola telefon eder, arar durur.

Köse Dayı doktorluğa şimdi de merak sarmış olmalı. Benim odamdan ayrılmıyor. Ben içeride hastayı sorgularken, muayene ederken uzaktan dikkatlice seyrediyor. Onunla konuşurken zaman çabuk geçiyor. Bazen trafik hafiflesin diye, saat 19.00'a kadar hastanede kaldığım oluyor. Böyle günlerden birinde Kemal telefon etti.

- İzzet ağabey. Köse Dayı'yı arıyorum ve bulamıyorum. Gene senin yanında mı?

- Benim yanımda.

- Ne yapıyor senin yanında?

- Doktorluk öğreniyor.

- Bir o kalmıştı. Doktorluğu öğret de milletin başına iyice dert olsun!

O gün yanımdan istemeyerek ayrıldı, fakat ertesi günü baktım, benden önce gelmiş kapının önünde bekliyor. Sabahleyin,

serviste yatan hastaları göreceğim. O da gelmek istedi. Sakınca görmedim. Doktor gömleklerinden birisini giymesini isteyince hiç tereddüt etmedi. Servisteki hastaları dolaşırken, yanımda kırk yıllık doktor gibi duruyordu. Hiç renk verdiği yok. Serviste, öğrenciler, stajyerler ve doktorlar hepsi beyaz gömleklili. Kimse-nin birbirinden haberi yok.

Öğlen yemeğini, öğretim üyelerine ayrılan kafeteryada birlikte yedik. Çatal, bıçak kullanmasını çok iyi biliyor. Arada sırada di-ğ er masadakilerden bazıları hakkında yorum yapıyor. Yemekten sonra, odama birlikte geldik. Kapıda Tuzköylü bir hasta bekliyor-du. Köse Dayı'ya dönerek;

- *Doktor Bey. Şu hastayı gör ve bana kanaatını bildir, dedim.*
- *Hay, hay hocam. Emredersiniz, dedi.*

Hiç bozuntuya vermedi. Dolaptaki doktor gömleğini giydi ve hastanın yanına giderek *"Geçmiş olsun. Merak etmeyiniz. Derdi veren Büyük Allah, şifasını da verir"* dedikten sonra, öksürük, ağ- rı, balgam çıkarma, nefes darlığı gibi soruları sormaya başladı. Sonra dinleme aletini kulağına taktı ve hastayı dinledi. İşini bitir- dikten sonra yanıma geldi. *"Hastanın nesi varmış diye sorunca"* kulağıma eğilerek;

- *Bu hastanın işi bitmiş hocam, dedi.*
- *Nereden anladın.*
- *Rengi limon gibi sarı.*
- *Başka?*
- *Erimiş, tükenmiş çalı gibi olmuş.*
- *Nasıl tedavi edelim.*
- *Bırak gitsin, uğraşmaya deymez.*

Sonradan ben de hastayı muayene ettim. Elindeki filmleri bir- likte gözden geçirdik. Hastada son dönem akciğer zarı kanseri vardı ve Köse Dayı teşhisinde haklıydı!

Köse Dayı doktorluğu çok benimsedi! Arayanı soranı olmadı- ğı için benden ayrılmıyor. Sürmene'yi unutmuş gibiydi. Bu durum Kemal'in hiç hoşuna gitmedi. Sık sık telefon edip, *"Başıma iş çı- kardın. Defet şunu oradan"*, deyip kızgınlığını ifade ediyordu.

1980 öncesi yıllarındayız. Terör yurdun her tarafını sarmış du- rumda. Çorum, Kahramanmaraş olayları var. Ankara'da bazı yer- ler, *"Kurtarılmış bölge"* ilan edilmiş. Her gün beş altı kişi yok ye- re öldürülüyor. Maltepe'deki Ankara Üniversitesi Kimya Fakülte- si'nin öğrenci kantininde bomba patlamış. Öğrencilerin içinde ölen ve yirminin üstünde yaralı var. Yaralıların ağır olanları, Ha- cettepe hastanesinin zemin katındaki yoğun bakım ünitesine alındı. Burası polis gözetiminde. Doktor dışında kimseyi oraya yaklaştırmıyorlar. Köse Dayı tutturdu yaralıları göreceğim diye. Bunun mümkün olmadığını defalarca anlatmama rağmen isteğin- de ısrar etti, durdu. Yalvarıp yakardı durdu. Onu hiç böyle ısrar- cı görmemiştim.

Sonradan öğrendim, benim dışarıya çıkmamdan yararlanarak dolaptaki doktor gömleğini sırtına geçirip, polis çemberini geç- rek yaralıları teker teker ziyaret etmiş ve hepsine *"Geçmiş olsun"* demiş. Kendisine öğle bir hava vermiş ki, onu hoca sanan polis- ler *"Buyurun Hocam"* diye yol vermiş!

Aradan bir sene geçmesine rağmen Köse Dayı Ankara'ya gel- mez oldu. Merak ettim ve Kemal'e sordum;

- *Kemal Köse Dayı ortalıkta görülüyor. Merak ettim nerede?*
- *Gitti!*
- *Nereye?*
- *Öbür dünyaya!*

Köse Dayı, bir kış günü köydeki evinde ateşin başında gece- lerken kalp krizi geçirmiş ve ölmüş. Yanında kimsecikler yok- muş. Ortalıkta görülmeince, aramışlar ve ölüsünü evde ocağın- ın önünde bulmuşlar. Ateşin üzerine düşen sağ kolu yarıya ka- dar yandığı için kömür gibi olmuş. Cemaati çok kalabalıkmış.

AMERİKALI'NİN YAPTIKLARI

"Bunu benim patronuma söyleme! Beni işten atar"

Yabancıların Cappadocia, bizim Göreme dediğimiz yöre, yüzyıllar önce iki volkanik dağ olan, Erciyes ve Hasandağ'ın lavları ile örtülmüştür. Lavlar, zamanla rüzgar, yağmur, ısı gibi meteorolojik etkilerle değişik sertlikte tüf denilen volkanik yapıya dönüşmüşlerdir. Sonunda bölge eşsiz bir doğa harikası haline gelmiştir. Tüfler kanserli köylerde, su ve tuz ile kimyasal reaksiyona girerek kristalize olmuş ve sonuçta değişik jeolojik yapıda kayalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan bizi ilgilendiren, köylerdeki kanser nedeni olan zeolit denilen kayalardır.

Zeolit, eski Yunanca'da "*Zein*" kaynayan ve "*Lithos*" taş kelimelerinden gelmektedir. Zeolitli ufak bir taşı, deney tüpüne koyup ısıttığımız takdirde onun fokur fokur kaynadığını görürüz. Yumuşak olduğu için kolayca şekillendirilebilmesi ve güzel görünümü nedeniyle Romalılar devrinde hükümet binalarının ve yolların yapımında kullanılmıştır. Avanos yöresinde bulunan eski bir kervansaray olan Sanhan'ın yapısında da zeolit taşları kullanılmıştır. Bu mineralin, sünger gibi, değişik büyüklükte boşluklar içeren çok geniş bir iç yapısı vardır. Doğada, otuza yakın zeolit türü bulunmaktadır. Bunlar, sanayi atıklarının temizlenmesinde, kömür, petrol, doğal gaz gibi enerji kaynaklarının arıtılması ya da daha ekonomik kullanılmasında, tarımda gübre ve yemlere katılarak hayvanların beslenmesinde, oksijen üretilmesinde ve daha birçok iş dallarında kullanılmaktadır.

Biz zeolitlerle ilgili bilgileri dünyaca meşhur Prof. F.A. Mumpton'dan öğrendik. Mumpton, kitabın bir yerinde "*Lifsel yapı, ıgne gibi, bir zeolit tipi olan erionit asbeste benzediği için,*

zeolitli yemlerle beslenen hayvanlarda kanser yapabilir", diye dikkat çekmekteydi. Hacettepe Üniversitesi Yer Bilimi Fakültesi'nden rahmetli Prof. Gürol Ataman, Türkiye'de zeolitler hakkında en iyi bilgiye sahip kişilerden biriydi. Bizim Göreme bölgesinde, akciğer ve karın zarı kanseri olan mezotelyoma hastalığını bulmamız buna karşın bu tür hastalığı yapan asbest yerine, zeolit bulunması Ataman ve arkadaşlarının da dikkatini çekti. Ataman ve arkadaşları hemen Göreme bölgesinde jeolojik çalışmalar yapmaya giriştiler ve elde ettikleri bilgileri bizimkiler ile birlikte Paris'te bir kongrede takdim ettiler.

Gürol bir gün bana telefon ederek, "*F.A. Mumpton isimli bir Amerikalı'nın Türkiye'ye geleceğini, pek makbul bir adam olmadığını, ona ilgi göstermememi*" tembihledi. Neden böyle konuştuğunu bilmiyordum. Kısa bir süre sonra, Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yazı geldi. Bunda, Mumpton isimli bir Amerikalı Profesörün Türkiye'ye gelip, Göreme Bölgesi'nde bilimsel çalışma yapacağı ve kendisine her türlü yardımın gösterilmesi isteniyordu. Davetsiz misafir umulandan çabuk geldi. Orta boylu, güleç yüzlü, şişman birisiydi. Göreme Bölgesi'nde jeolojik araştırma yapmak için bir proje aldığını söyledikten sonra, benden hastalıklı köyler hakkında bilgi aldı. Onunla yöreye gidip gidemeyeceğimi sordu. Olumsuz cevap verdim.

Mumpton, bir haftalık çalışmasından sonra Ankara'ya dönerek tekrar beni ziyaret etti. Yetkililerden büyük yardım gördüğünü, kendisine bir jip ile birlikte mihmandar da verildiğini söyledi! Doğrusu buna hayret ettim. Bir kişi dahi, "*Arkadaş, sen buraya niçin geldin? Amacın nedir?*" diye sormamış. Acaba bizde bir eksiklik mi vardı da böylesine sıcak ilgi görmüyorduk.

- *Biz Türkler böyleyiz, böylesine konuksever olmamıza rağmen, batılılara bir türlü yaranamayız.*

- *Siz yörede yalnız Karain, Tuzköy ve Sanhıdır'da kanser bulmuşsunuz. Bu doğru mu?*

- Doğru.
- Siz kanser fazlalığını fibröz zeolite mi bağlıyorsunuz?
- Şimdilik ondan başka, bu işi yapacak başka bir mineral bulunamadı.
- Sizin bu görüşünüz doğru olamaz. Zeolit Cappadocia bölgesinin her yerinde var. Eger bu madde kanser yapsaydı yörede iki yüze yakın köyde hastalık görülmesi gerekirdi.

- Biz şimdiki halde böyle düşünüyoruz ve bu köylerin yerlerini değiştirilerek bir an önce çözümüne varmak istiyoruz, dedim.

Göreme yöresindeki üç köyde mezotelyoma denilen nadir bir kanser türünün beklenenden bin kat daha fazla bulunması ve bu tip hastalığın bilinen tek nedeni olan asbestten başka mineralin gösterilememiş olması, bizi birdenbire uluslararası kongrelerin içine itmişti. Yurtdışında yapılan, meslek hastalıkları ve asbestle ilgili bütün kongrelere davet edilir hale geldik. Uçak bileti, konaklama masraflarını hep onlar karşılıyordu.

Yurtdışı kongrelerde en zorlandığımız konu, "Konut fonu" için yatırılan 100 dolarlık ücret oluyordu! Futbol maçları için yurtdışına çıkanlardan alınmadığı halde, ülkesini bilimsel bir toplantıda temsil eden kişilerden bu paranın alınması nasıl açıklanabilirdi ki?

New York'ta, Mount Sinai Tıp Fakültesi'nde dünyaca ünlü Dr. I. J. Selikoff isminde bir bilim adamı vardı. Çalışmalarımız onun da dikkatini çekmiş olmalı ki, 1978 yılında New York'ta tertip ettiği meslek hastalıkları kongresine beni davet etmişti. Kongre salonunun düzeni, genişliği alışılmışın üstündeydi. Konuşmacıların tümü asbest üzerinde çalışmaları olan saygın kişilerdi. Büyük bir heyecanla, konuşma sıramı bekliyordum. Yanımda Tuzköylü Doğan'ın akciğerinde zeolit liflerini gösteren F. Pooley oturuyordu. Benim sıram yaklaşırken, salonda belirgin bir hareketlenme dikkatimi çekti. İki tane TV kamerası salona girdi. Dinleyicilerin sayısı görünür belirgin bir şekilde artmaya başlamıştı. Pooley kolumu dürterek, "Bunlar senin için geliyorlar, haberin olsun", dedi.

Heyecanım daha da arttı. Nedenini sordum. "Sizin araştırmalarınız işçi sağlığı için çok önemli zeolit endüstrisi yeni başladı. Bu sanayii dalında çalışan işçilerdeki kanser ancak 40 sene sonra kendisini gösterecekti. Siz işçi ve sanayii kesimini erkenden uyandırıyor durumundasınız. Bana göre zeolit endüstrisi darbe yiyecek", dedi.

İngilizcem hiç iyi değildi. Hayatım boyunca bu kadar heyecanlandığımı hatırlamıyorum. Konuşmam iyi geçmişti. Sanki gizli bir kuvvet bana yardım etmişti. Sözlerimi bitirince salondan büyük bir alkış koptu. Tartışma bölümünde söz alan herkes çalışmalarımızı takdir etti, buluşumuzun önemini vurguladı. O zaman ülkem için iyi bir şey yaptığım aklıma geldi ve gözlerim sulandı. Kürsüden inerken yanımda Mumpton belirdi. Benden kendisinin yöneteceği bir toplantıya gelmemi ısrarla istedi. Kabul ettim. Bu toplantı, küçük bir salonda, yabancıların "workshop" dediği cinstendi. Mumpton, Türkiye'de yaptığı araştırmayı renkli ve çekici slaytlarla anlattı. Konuşmasında, Türkler'in kendisine göstermiş olduğu misafirperverlik ve yardımlardan hiç bahsetmedi!. Sonra sözü bana vererek kendi araştırmalarımızı anlatmamı istedi. Benden sonra zeolit sanayinden birkaç kişi daha konuştu. Konuşmalar bitince, Mumpton, zeolit endüstrinin kıymetli minerali olduğunu, henüz ortada kesin bir şey yokken, bu mineralin kötülenmesinin doğru olmadığını, bizim yaptığımız çalışmalara inanmadığını, zira Cappadocia bölgesinde her yerde zeolit olduğunu sözcüklerin üzerine basa basa vurguladı. Oraya niçin çağırılmış olduğumu anladım. Ona kızgınlığım, öfkem doğru dürüst cevap vermemi engelliyordu. Normal seyreden bir bilimsel toplantıda konuşmak kolay olduğu halde kandaki adrenalini seviyesini arttıran, öfke durumunda insanın dili dolaşiyor. Zaten İngilizcem de yeterli değil. Bir Amerikalı imdadıma yetişti. "Bu salondaki herkesin Dr. Barış'a teşekkür etmesi gerekirdi; ancak görüyorum ki, bunun tersi yapılıyor. O zeolit de asbest gibi kanser yapabileceğini işaret ediyor. Ne yani, asbestteki gibi 20-40 sene bekleyelim

mi?" şeklinde bir konuşma yaptı. Toplantıdan sonra Mumpton hiçbir şey olmamış gibi koluma girerek, arkadaşları ile birlikte öğle yemeğine katılmamı istedi. Teklifi kabul ettim. İçimden geçip de söyleyemediklerimi anlatma fırsatı olur diye düşündüm. Yemekte aynı konular üzerinde konuşmalar devam etti. Bir aralık Mumpton tekrar, "Fibröz zeolitin mezotelyoma yaptığını nereden çıkartıyorsunuz?" mealinde ıgneli bir soru sordu. "Senin yazılardan" dedim. "Ben böyle bir şeyi yazmadım" dedi ve 100 dolarına iddiaya gireceğini söyledi. Kabul ettim ve hemen çantamı açıp, içinden Mumpton'un kitabında altı kalın çizgi ile çizilmiş zeolitli hayvan yemlerindeki uyarısını yazan paragrafı gösterdim. Dondu kaldı. Kulağıma eğilerek, "Bunu patronuma söyleme! Beni işten atar" dedi. İddiaya kaybetmesine rağmen borcunu ödemedi!

Sonradan Pooley'den işin aslını öğrendim. Mumpton, kitabını üniversitede hocalık yaptığı sırada yazmış. Sonradan oradan ayrılıp zeolit endüstrisinin adamı olmuş.

Türkiye'ye döndüğümde, Amerikalı başka bir jeologdan çok ağır bir mektup aldım. Araştırmalarımızın bilimsel olmadığını, bir nevi "Kara Tıp" özelliği taşıdığını, bunların zeolit endüstrisi gibi yeni gelişmekte olan bir sanayii dalına büyük darbe vuracağını yazıyordu. Sonradan öğrendim ki o sırada Mumpton gibi iş değişikliği ile birlikte fikir değiştirenlerdenmiş!

TUZKÖY DEVREYE GİRİYOR

"Köyde şu anda ölümü bekleyen dört hasta var"

Karain'de film taraması yaparken, çekilen filmlerin teknik olarak yeterli olup olmadığının anlaşılması için, buradan 30 km kadar uzaklıkta olan Nevşehir Verem Savaş Dispanseri'nde banyo yaptırmak zorundayız. Dispanserde görevli çocuklar bize yardımcı oldular. Banyo sonuçlarını beklerken konu kanserden açıldı. Onlar, benzer hastalıkların eski adı Arapsun olan Gülşehir'in Tuzköy isimli yerleşim yerinde de olabileceğini söylediler. İşin ilginç yönü, yönetici durumunda olan doktorlardan böyle bir uyarı almamış olmamızdı. Ne, İl Sağlık Müdürü, ne de Nevşehir Devlet Hastanesi yetkililerinden bize bu yönde bir uyarı gelmemişti. Dr. Hamdi Açı'nın askerleri olan çocuklardan, daha önceki yıllarda verem taraması amacıyla çekilen filmleri istedim. Söyledikleri gerçektir. Mikrofilmler Karainliler'in filmlerine benziyordu. Orada da benzer bir çalışma yapmak şarttı.

Haritaya baktığımızda Tuzköy, Karain'den 40 km kadar uzaklıkta kuzey-batı istikametindeydi. Dr. Mustafa Artvinli ile köyü yakından görmek istedik. Bir akşam üstü Arap Atı ile önce Ürgüp, oradan Nevşehir ve nihayet Gülşehir'e ulaştık. İlçeye girişte, "Tuzköy 12 km" levhasını gördük ve oraya saptık. Yol çok bozuk, taşlı topraklı ve kasisli olduğundan içimiz dışımıza çıktı. Yarım saatte köye vardık. Köy, düz bir alanda kurulmuş. Karain gibi etrafında peri bacaları ve sivri tepeler bulunmamakta. Tuzköy'ün alt başından büyük bir dere geçmekte. Köye gelmeden, Kızılırmak kırmızı renkli yatağı ile dikkatimizi çekmişti. Türkiye'nin en uzun nehrine bu ismin neden verildiğini daha iyi anladık. Köyün ana yolunun sağ tarafında büyükçe bir kahvenin önünde arabayı

park ettik. Bizi ilk karşılayanlara kendimizi tanıttıktan sonra konuya girdik. "Siz bu işi bizim reis ile konuşsanız daha iyi olur" dediler. Hemen ona haber verildi. Belediye başkanı, orta boylu tıknazca, temiz giyimli ve konuşmasına dikkat eden birisi. İsminin Emin Tuzdelen olduğunu söyledikten sonra, bize yöre hakkında bilgi verdi. Tuzköy'ün nüfusu 2.500 ile 3.000 arasında değişiyormuş. Geçim kaynakları, hayvancılık ve çiftçilik. Köy yakınındaki tuz madeninde kaya tuzu üretiliyormuş ve orada çalışanlar varmış. Köyde Cumhuriyet, Yenimahalle ve Hürriyet isimli üç mahalle bulunuyormuş (Resim 20). Bir aralık reis yanındaki genç adamı işaret ederek;

-Tanıştırayım efendim. Doğan Kılıç. Cumhuriyet mahallesi muhtarıdır, dedi.

Emin, köyde kanser hastalığının yaygın olduğunu söyledi. Özellikle bazı ailelerde daha fazlaymiş. İsmi Hikmet Katran olan zabıta memuru, "Bizim ailede en az yedi kişi kanserden öldü doktor bey!" dedi. İnanılır gibi değildi. Hastalar genel olarak Nevşehir, Kayseri ve Ankara'daki hastanelerde tedavi görürlermiş. Yalnız, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Gastroenteroloji ve Göğüs Hastalıkları kliniklerin 15'e yakın kişi akciğerlerde ve karında su toplanması nedeniyle yatırılmış. Bunlara önce verem ve si-

Resim 20. Tuzköy'ün genel görünümü.

roz tanıları konulmuşsa da, sonradan kanser oldukları anlaşılmış. Belediye başkanı bizi inandırmak için;

- Hocam şu anda ölümü bekleyen dört hastamız var. İsterseniz onları birlikte görelim. Morallerini yükseltmiş olursunuz, dedi.

Cumhuriyet mahallesinin daracık, tozlu sokaklarından geçiyoruz. Yaşlı bir kadın duvara dayanmış, ağlıyor ve ağıt yakıyordu. Başkan, "İki gün önce oğlunu kanserden kaybetmişti", dedi. Bir başka evde, rengi solmuş, avurtları çökük, kırk yaşlarında bir erkek hasta gördük. Ankara'da akciğerinden ameliyat edildiğini öğrendik. Tedavi için ilaç vermemişler, "Köyüne git, oranın güneşli havası seni iyi eder" demişler. Köyün karşı yakasında bir eve uğradık. Altmış yaşlarında bir kadın hasta yer döşeginde yatıyor. Karnı davul gibi şişmiş. Aynı odada karyolada genç bir kadın hasta. Konya'da akciğer ameliyatı olmuş. Sırtında büyük bir ameliyat izi var ve dikişleri daha yeni alınmış. Akciğerlerinden su almışlar ve kalınlaşmış akciğer zarını sıyrırmışlar. İkisinin de ağrısı var. Yerdeki yaşlı kadın, "Beni bırakın. Kızıma bakın. O daha çok genç. Bebeleri var" dedi. İçimiz karardı. Bu kadar korkunç bir tablo ile karşılaşacağımızı hiç düşünmemiştik.

Tuzköylüler araştırmaya candan istekliydiler. Henüz araştırma görevlisi olan Dr. Mustafa Artvinli bu çalışmayı doçentlik tezi yapmak istiyordu. Köy kahvesinde çaylarımızı içerken, onlara neler yapabileceğimizi ve kendilerinden ne beklediğimizi bildirdik. Her konuda anlaşmıştık. Karşılıklı kartlar verildi, adresler ve telefon numaraları kaydedildi.

Tuzköy araştırması, bilimsel kriterlerde olmalıydı ki, tez olarak kabul edilebilirdi. Önce köyün bağlı olduğu Gülşehir ilçesindeki seçim tutanaklarından, köyde 25 yaşın üzerindeki kadın ve erkeklerin listesi çıkartılacak, bunların üçte biri rastgele örnekleme yöntemiyle ayrılacak ve araştırma bu grupta yapılacaktı. Bunların hepsine ahret suali gibi sorular içeren anket formu doldurulacak, muayenesi yapılacak, akciğer filmleri çekilecek ve akciğer fonksiyonları ölçülecekti. Bu iş birkaç günde yapılacak gibi değildi.

Dr. Mustafa ve teknisyen Turgut köydeki sağlık ocağına postu serdiler. Uzun süre onlardan haber alamadık. Zaten onlardan pek yakınma gelmezdi. Kolay kolay işten yılmazlar. Onbeş gün sonra gelebildiler. Tam 322 kişiyi incelemişler. Bu yetmiyormuş gibi, araştırma dışı olup da köyde hasta olan kadın, erkek, çoluk, çocuk hepsini muayene etmişler. Yanlarına götürdükleri ilaçları vermişler. Müşterileri her gün biraz daha artmış. Komşu köylerden de gelenler varmış. Yaralıların dikiş ve pansumanlarını da yapmaktan geri kalmamışlar. Turgut;

- *Hocam, Mustafa Ağabey sağ olsun neredeyse sünnet bile yapacaktı, dedi.*

Dr. Mustafa Artvinli, yaptığı araştırmanın dokümanlarını altı aylık titiz bir çalışmadan sonra topladı, istatistiksel değerlendirmeleri yaptı. İlginç filmlerin resimlerini çekti. Kanseri şüphesi olan kişileri hastanede yatırarak kesin tanıya gitti. Akciğer zarı kanseri (mezotelyoma) teşhisi almış hasta biyopsilerinin mikroskopik görüntülerini fotoğraflarla belgeledi. Kanserin yoğun görüldüğü ailelerin soy ağacını çıkarttı. Ortaya mükemmel bir tez çıktı.

Beş kişilik doçentlik jürisinde ben de bulunuyordum. Sonuçtan en ufak bir kuşku yoktu. O kadar ki, jüriden böyle bir tez hazırlayan doktorun hocası olarak onurlandırılmayı bekliyordum. Ancak, daha başlangıçta ters rüzgarlar esmeye başladı. Yıllarca bağlı olduğu fakültenin kliniklerinde Tuzköylü kanserli hastalar yatmasına rağmen, konuya hiç eğilmeyen, merak dahi etmeyen bir öğretim üyesinin davranışı beni hayretler içinde bıraktı. Davranışlarından kesin olarak tezi çevirmeye kararlı olduğu belliydi. Film sonuçlarına itimat etmediğini söylüyor, filmleri gösterelim deyince, "*Hayır efendim artık çok geç!*" deyip kestirip atıyordu. İşin ilginç tarafı, İstanbul'dan gelen başka bir öğretim üyesi de onun etkisi altında kalmıştı. Şükürler olsun ki jüride, Sezar'ın hakkını Sezar'a veren öğretim üyeleri de vardı. Mustafa'nın tezi ekseriyetle kabul edildi. Amma, sonuçta ne Mustafa sevindi, ne de ben! Tam bir düşün kırıklığına uğramıştık. Ne bekliyorduk, ne bulmuştuk.

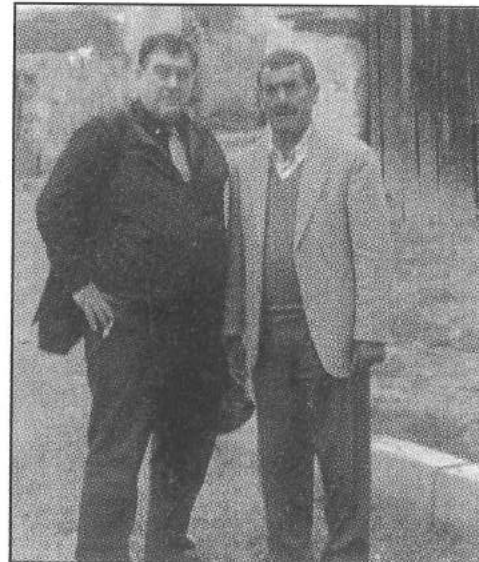
Tuzköy'e ilgimiz aralıksız devam etti. Bize hastalarını gönderiyorlar, bizler de sık sık köye gidiyorduk. Köy, yapı olarak Karain'e benzemediği için orada da mineralojik çalışma yapılması gerekiyordu. Bundan ayrı olarak, elimizde akciğer dokusu olmalıydı ki, onda da mineralojik çalışma yapılabilirdi. Kanseri doku, sonradan gelişmiş ve yabancı bir doku olduğu için sorumlu madde orada gösterilemezdi. Aklımıza Cumhuriyet mahallesi muhtarı Doğan Kılıç geldi. Onun, sağ akciğerini saran zarda aşırı kalınlaşma vardı. Gerçi bunun ona pek zararı olmuyordu ama, yaşlandığında soluşunu engelleyebilirdi. Konuyu tartışırken, Doğan birden ayağa kalktı (Resim 21A,B,C,D).

- *Hazır Ankara'ya gelmişken sıcaklığına bu işi halledelim, dedi.*

- *Yani ne zaman?*

- *Benim için fark etmez, bugün, yarı olabilir.*

Onu gözlerinden öpesim geldi. Ertesi gün ameliyat oldu. Kalınlaşmış akciğer zarı, portakal kabuğu gibi kolaylıkla soyuldu. Al-

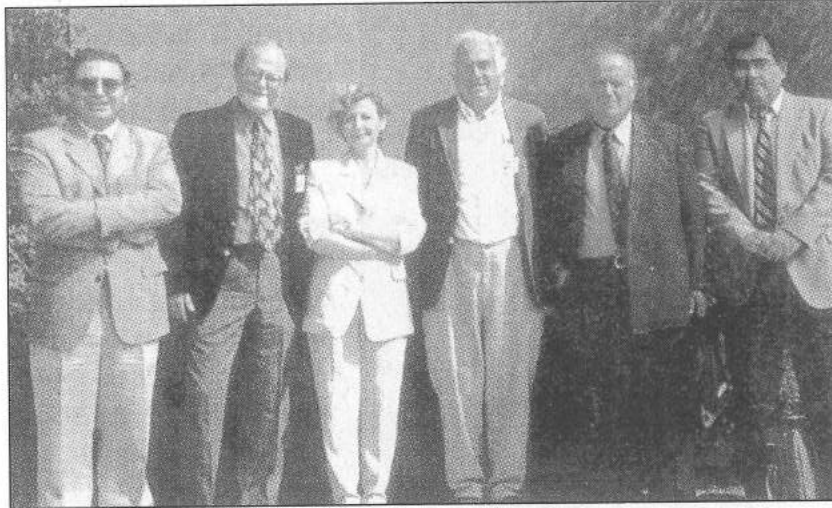

Resim 21A. Tuzköylü Doğan Kılıç (solda) Ümran Doğanla.

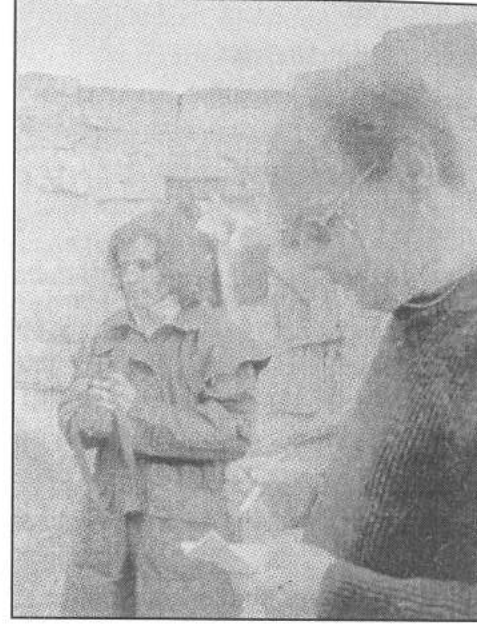
tındaki akciğerden küçük bir parça alındı ve filtre edilmiş formolin bulunan özel şişelerle, Cardiff kentinde çalışan F. Pooley isimli bilim adamına gönderildi. Pooley, Doğan'ın akciğerinde fiziksel olarak mavi asbeste benzeyen, fakat kimyasal yapı olarak ondan tamamen farklı "*Fibröz Zeolit = Erionit*" olduğunu bildirdi. Tuzköylüler, Doğan'ı bilime bu katkısından dolayı onu bir kahraman gibi karşıladılar.

Resim 21B. Tuzköy çalışmasında bize çok büyük yardımı olan Muammer Tunç (ön sırada ortada beyaz saçlı) içinde erionite bulunan bir kayanın önünde köy çocukları ve Ümran Doğan ile birlikte.

Resim 21C. Amerikalı bilim adamlarıyla birlikte (Soldan sağa: Dr. Salih Emri, Iowa Üniversitesi'nden Dr. Wallace, Jeolog Dr. Meral Doğan, Mineralog Dr. K.S. Defeyes, Dr. İzzettin Barış ve Mineralog Dr. Ümran Doğan.

Resim 21D. Göreme çalışmalarında bize çok önemli bilimsel yardımları olan İtalyan asıllı iki bilim adamı. (Solda M. Carbone ve sağda L. Mutti) Tuzköy'de.

Onunla dostluğumuz yıllarca devam etti.

Bakanlar kurulundan, Tuzköy ve Karain köylerindeki kanser salgınına doğal bir afet kabul ederek 1978 yılında başka yerlere nakledilmesi için çıkan kanuna en çok Tuzköylüler sevinmişti. Dünyanın neresinde olursa olsun, köylülerin doğup büyüdüğü köylerini değiştirmesi kolay olmamaktadır. Emin ve Doğan Tuzköylüleri bilinçlendirmiş ve onları en doğru yolun bilim olduğunu konusunda yönlendirmişlerdi. Zaman zaman kendi köylerinden

olan kişilerin sırf siyasi amaçla karşı koymalarını göğüslemek zorunda kalmışlardı. Bu yetmiyormuş gibi, kanuna karşı gelmeleri için Karain'den gelen gruplarla da mücadele etmişlerdi. Ne yazık ki, Karain'de hali vakti yerinde olanlar, bu kanuna karşı çıkmışlar ve yörenin milletvekilleri kanalıyla yasanın kaldırılması yönünde büyük gayret göstermişler ve bunda da başarılı olmuşlardı.

12 Eylül 1980'den sonra yönetim Emin'i başkanlıktan aldı. Onun yerine başka birisini atadılar. Yeni gelen, köyün yerinin değiştirilmemesi için elinden gelen her şeyi yaptı. İşler geri gitmeye başladı. Böyle kararsız günlerden birisinde Emin kliniğe geldi. Aramızda şöyle bir konuşma oldu; Ona hemen sordum;

- Köyden ne haberler var, Emin?

- Haberler iyi hocam.

- Çok sevindim. Ne gibi iyi haberler?
- Köylüler artık kalpten ölmeye başladılar da!
- Bunun neresi iyi? Dalga mı geçiyorsun benle?
- Estağfurullah hocam! Size saygımız sonsuz. Gerçekten son haftalarda üç kişi aniden kalpten öldüler.
- Ölümün iyisi olur mu Emin?
- Siz doktorsunuz. Kanser yerine aniden kalpten ölmek daha iyi değil midir efendim?

Doğru söze ne denilebilir ki. Yarınından endişeli kişiler, çalışmak istemezler, karamsardırlar. Bilim bu tür davranışı olan kişilerde kalp hastalığından ölümlerin daha sık olduğunu kabul etmektedir.

Yıllar geçti, tekrar seçim zamanı geldi ve gene Emin reisliği kazandı. Buna en çok sevinen de biz olduk. Onunla, Sağlık, Bayındırlık, Turizm ve Köy İşleri Bakanlıklarının kapılarını aşındırdık. Hele bir bakan ile konuşmamız var ki yazılmadan geçilemez. Müsteşarı ile birlikte bizi dikkatle dinledi. Köyün hali onu o kadar etkiledi ki, derhal özel kalem müdürünü çağırarak Tuzköy'e elli milyon gibi o dönemde önemli miktar olan paranın verilmesini söyledi. Emin, kendi gayretleriyle köyün taşınması için briket yapımı gibi girişimlerde bulunuyordu. Bu para onun için çok gerekiyordu. Bakanın bu hareketi bizi çok duygulandırdı. Aylar sonra Emin'e bakanın verdiği para ile neler yaptığını sorduğumda;

- Ne parası hocam? Adam benim kendi partisinden olmadığına öğrenince para vermekten vazgeçti!

Tuzköy'ü her ziyaretimizde Emin ve Doğan bizi sıcak bir ilgi ile karşılamışlardır. Köyde yapılan bilimsel araştırmalarda daima öncülük etmişlerdir. Yıllar sonra, Doğan'ın kardeşi Şahin hastalandı. Yakalandığı hastalık mezotelyoma olduğu için pek yardımcı olamadık. Kendisine başsağlığı için gittiğimde "Gayretlerimiz boşa gidiyor. Artık gençler de ölmeye başladı. Mezarlığa gitmekten usandık. Ne yapılacaksa yapılsın artık!", diye isyan etti.

Tuzköy içinde 319 hane bulunan büyük bir kasaba olduğu için kanserden ölenlerin sayısı çok fazla. 2002 yılında Gülşehir ilçesi ve ilçesinde Tuzköy de bulunan 29 köyde yaptığımız bir araştırmada. Gülşehir ilçesindeki 40 ölüm olayının içinde mezotelyoma vakasına rastlanmamıştır. Tuzköy'deki 35 ölüm olayının 28'i ise mezotelyomadır. Bu köydeki ölümlerin yaklaşık %60'ı kanserdir. Gülşehir'in geriye kalan 28 köyünde hiç mezotelyoma olgusu bulunmamıştır.

Çeyrek yüzyıldan beri gelmiş geçmiş hükümetlere sorunun çözülmesi için baş vuruldu. Ecevit'in başbakanlık ettiği 58. hükümetin acil destek fonundan 600 milyarlık bir yardım geldi. Aradan iki yıl geçmesine karşın bir çözüm getirilemedi.

Tuzköy belediye başkanı Nihat Demirci, 609/20-26 Mart 2003 tarihli Aktüel dergisine verdiği beyanatta "Bir mezotelyoma hastası devlete 52 milyar liraya mal oluyor. Bugüne kadar ölen insan sayısını 1000 kişi kabul edersek, devletin cebinden 52 trilyon çıktığını görürsünüz. Halbuki Tuzköy 5-6 milyara rehabilite edilebilir... Artık bütün ümitlerimizi kaybettik biz. Hakkımızı hukuki platformlarda aramayı düşünüyoruz... Eger sorunumuzu Türkiye'de halledemezsek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gideceğiz." diyor.

Ne kadar acıdır ki, Karain'den sonra Tuzköy'den de tepkiler almaya başladık. Köydeki durumu gündeme getirmek isteyen basın mensuplarının kahvede köylülerle konuşması sırasında araya giren birisi, "Burada kanser var lafını çıkaranların Allah belasını versin!" diye bağırması bunu gösteriyor. Adres belliydi. Yazıklar olsun.

ESKİ TUZKÖYLÜ ZEKİYE AYDIN ile SÖYLEŞİ

Kısa boylu, ince yapılı esmer, gözleri fıldır fıldır bir kadın. Tuzköy'deki son hastalık taramasında karaciğerinde bir hastalıktan şüphelenildiği ve daha ileri tetkikler gerektiği için Hacettepe Hastanesi'ne davet edilmiş. Orada yapılan tetkiklerde önemli bir şey bulunmamış. Doktorlara "Benim karnımdan zorun yok, esas derdim öksürük, onun çaresini bulun", deyince "Sen en iyisi büyük hoca'ya git!" deyip bana postalamışlar.

Muayeneden önce onunla biraz konuşalım diye düşündüm. Kendisi Derviş Budak'ın kızı. Annesinin dokuz çocuğundan sadece sonuncusu erkek olmuş. Gülerek erkek kardeşi için, "Ben evlendikten sonra dünyaya geldi", dedi. Kendisi, ailenin dördüncü kız çocuğu imiş. Doğduktan sonra Havva ebe babasına "Derviş gene bir kızın", oldu deyince, babası "Kız olsun, erkek olsun, yeter ki eli ayağı düzgün olsun, sağlıklı olsun" demesine rağmen ebe annesine "Kocan gene kız doğurdu diye yelçeliyor- sana kızıyor" deyince, annesinin tepesi atmış ve "Benim elimde mi ki erkek çocuk yapmak. Bu Allahın işi", deyip çocuğu kundaklayıp kapının önüne bırakmış ve meme vermemiş. Komşu kadınlar emzirdiği için böyle kavruk kalmış. Ona babamın annesinin ismini vermişler. Annesi sonradan yaptığına çok pişman olmuş üzerime düşmüş ama, doğru dürüst süt emmediği için sağlıksız kalmış. Hastalıktan bir türlü kurtulamamış. Anası ikide bir, "Bu kız ölmez, büyüyüp yaşarsa söz veriyorum. Onu öksüz bir çocuğa vereceğim", diye ötede beride söylenip durmuş. Sonunda ona uygun birisini bulmuşlar. Ahmet öksüz ve köyde malı, mülkü tarlası olmayan birisiymiş. Onunla evermişler. Ahmet uzun yıllar köydeki tuz madeninde çalışmış ve oradan emekli olmuş. Motosikletle traktöre çarpmış kazada ölmüş. Ondan üç kızı ve iki oğlu

olmuş. "Kızları evlendirdim, büyük kız İzmir'de, onun küçüğü Ankara'da yaşıyor. Onlardan çok memnunum. En küçük oğlum asker, onu da evlendirirsem yalnız kalacağım. Ben kızların, oğlanların yanına gitmek istemem. Belki beni istemezler. Ben istediğim zaman istediğim yerde uyumak isterim. Yanındaki kızını ışaret ederek, "Şimdi bu kızın evinde bunu yapamıyorum. Bebeler var, üstüme atlar dururlar, bana rahat vermezler. Oğlanın evine gitsem, bakalım gelin beni isteyecek mi?", diyor.

Daha muayene bitmeden pazarlığa başlar. Ölen kocası Tuzköylü değil Yaylacık köyündenmiş. "Adam oradan üzüm dalları getirip küçük bir bağ yaptı. Bende koyun, keçi yok. Sadece üç tane tavuğum ve bağım var. Benden koyun, kuzu isteme. İstersen sana en güzel üzümü saçaklarıyla söküp göndereyim ekiver" dedi. "Ben de o asmaya Tuzköylü derim" deyince. Hiç memnun olmadı ve "Sakin deme, o üzüm Yaylacıklı, bu ismi kullan", diye sıkı sıkı tembihledi. Tuzköy'ün ismini anmak istemiyor.

Konuşma sırasında:

- Senin soyadındaki Budak ve Aydın ailesi içinde kanserli çokmuş, diye dalına basmak istedim.

Doğru değil, benim 55 ve 60 yaşlarında iki teyzem vardı. Rahmetli oldular. Canım bizim köyde kim öldüyse, kanserden öldü deyip geçiyorlar. Benim bildiğim kadarıyla bizim ailede felç olan insan çok, öyle kanserli yok", dedi.

Anası kızları okutamamış ama o çocuklarının hepsini okutmuş. Şimdi annesine o bakıyormuş. Kadın durup durup ona bebekken yaptıklarından pişmanlık duyuyormuş. Akli yerinde değilmiş. Zavallının gençken de kulakları iyi duymadığı için çocukların ağlamalarını işitsin diye hep kapı eşiğine koyarmış. Şimdi kulakları iyice ağırlaşmış.

Baba evi Tuzköy'ün Cumhuriyet mahallesindeymiş ve oğlan kardeşi orada yaşarmış. Çok yaşasın diye ona Yaşar adını koymuşlar:

- *Köstebekçi Yaşar mı?*, diye sorunca, hemen parladı

- *Yok yok o böyle iş beceremez. Elinden hiçbir iş gelmez, tembelin teki*, diye kestirip attı.

Eski Tuzköy'lü şimdi Yaylacık'lı Zekiye'nin getirdiği asmayı Ballıkpınar köyündeki bahçeye diktim. Kısa zamanda yeşerdi. Kısmet olursa seneye üzümünü yeriz.

KARAIN ve TUZKÖY'DEN SONRA SARIHIDIR

"Göreme'nin Bermuda üçgeni tamamlanıyor"

Nevşehir'deki yerleşim birimlerinde yaşayanları kapsayan elli binin üzerindeki mikrofilm taramaları, Ürgüp'ün kuzeyine düşen ve Kızılırmak nehri kenarındaki Sarıhidir köyünde de benzer türde hastalık olacağını işaret ediyordu. Prof. Dr. Gürol Ataman'ın yaptığı çalışmalar da burada, zeolit yataklarının varlığını göstermişti. Bu iki nokta, Sarıhidir köyünde de aynı türde bir çalışma yapılmasını şart koşmuştu.

Köye Ürgüp üzerinden gitmeye karar verdik. Tozlu ve virajlı yollardan geçtikten sonra nehrin güney yakasına bakan yamacına vardığımızda bizi dev yapılı bir kangal köpeği karşıladı. Demek ki köyde koyunculuk ön plandaydı. Hayvan bir türlü peşimizi bırakmadı. Nerede ise arabanın kapısını açıp bizi dışarı alacak. Sonuçta, biraz bizim arabada, birazda köpekte hasarla kendimizi kurtarabildik. Nehrin güney yakasında bulunan eski köyde, terk edilmiş evler vardı. Köprüden geçerek yeni yerleşim birimine vardık, adet gereği köy kütüphanesinin yanındaki kahveye yerleşip herkesle ayrı ayrı selâmlaştık. Bizleri basından ve televizyondan tanıyorlarmış (Resim 22). Hem karşılıklı sohbet ettik hem de çaylarımızı içtik. Köyde kanser olup olmadığını sorduk. Yaşlılar olmadığını, gençler ise olduğunu söylediler! Kütüphane memuru olduğunu söyleyen Yaşar, bize *"Siz en iyisi Avanos'ta bulunan sağlık ocağından öğrenin"*, dedi.

Kuzeye doğru yol aldıktan sonra, Kayseri-Avanos yolunu yakaladık ve onu takip ederek ilçeye vardık. Tekrar köprüden geçerek nehrin güneyindeki sağlık ocağına vardık. Sağlık ocağı, oldukça geniş bir alana kurulmuş birkaç evden ibaret. Bahçede gezinen birkaç tavuk ve otlayan iki koyun gördük. Orta yaşlı bir kadın çamaşır asıyor ve arada sırada merakla bize bakıyordu. Ocakta, genç bir hemşire ile karşılaştık. Utanmış bir hali vardı. Ürkek, ür-

Resim 22. Sarhıdır köyünde konuk bilim adamları ile birlikte köy kahvesinde sohbet.

kek bakıyordu. Ankara'dan geldiğimizi söyleyerek doktor ile görüşmek istediğimizi ilettik. Ankara lafını duyunca korktu.

- Doktor izine gitti efendim!

- Yerine kim bakıyorsa onunla görüşelim.

- Sağlık Memuru Hasan Bey var ama o da Nevşehir'e gitti.

- Ne zaman gelir acaba?

- Bilemem efendim. Motosikletini tamir ettirecekti, dedi. Canımız sıkılmaya başladı.

- Kızım burada ebe falan yok mu?

- Ebe hanım doğum izninde, demez mi? Tepemiz iyice atmıştı. Burada hayat yoktu ama gene de bazı bilgiler alabilirdik.

- Madem ki burada senden başka kimse yok. Sen bize yardım edeceksin. Sarhıdır köyünde son beş yıl içinde ölenlerin listesini çıkart bakayım.

- Ben buraya yeni tayin edildim efendim. Kayıt defterinin nerede olduğunu bilmiyorum.

- Kızım adamı deli etme. Bunca yol tepip buraya geldik. Sizin dolabınız, arşiviniz yok mu?

- Aşağı katta depo gibi bir yer var. Orada olabilir.

- Aç orayı bakalım.

- Anahtarını bende değil efendim. Davut Efendi yanında taşıyor.

- Onu bulamaz mıyız?

- O da izinli efendim.

Bir sağlık ocağı düşünün. Devlet elinden geleni yapmış. İş günü içinde, doktor, sağlık memuru, ebe, memur hiçbirisi yok. Bu kadar kişinin hepsine birden kim izin verebilir ki? Merak ettim;

- Davut Efendiye kim izin verdi?

- Ben!

Bu sırada koridordaki kanepede yüzünü saklar gibi başı öne eğik bir genç gözüme ilişti. Onu da merak ettim.

- Bu delikanlı kim?

- Sözlüm efendim!

Daha sonraki aylarda Avanos Sağlık Ocağı'ndan gerekli bilgileri almak için yazışmalar yaptık. Ölüm yılları karıştı. 1980 yılında ölen 1975 yılında gösteriliyor. Ölüm sebebi çoğunda belli değil, Kızılırmak'ta balık tutarken boğulan bile "Eceliyle" diye kayıtlara geçiyordu.

Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı döneminde, sosyalizasyon yasasını, çıkartıp, sağlık ocaklarını kurulmasına sebep olan Prof. Dr. Nusret Fişek aklıma geldi. "Gel de güvendiğin sağlık ocaklarının halini gör!" dedim. Öyle bina yapmakla, doktor atamakla sorun çözülmüyor. Önce kadronu kuracaksın. Sonra onları kontrol edecek örgütün olacak. Çalışanı kucaklayacak, gerektiğinde ödüllendirecek, çalışmayanlara ise maaşına zam işine son vereceksin! Dr. Hamdi Açıkan, Türkiye'de verem mucizesini böyle yaratmıştı (Resim 23).

Sarhıdır'da bir karara varmak için, köyde araştırma yapmak şart. O sırada Dünya Sağlık Teşkilatı'nın Uluslararası Kanseri Araştırma Kurumu'nda, asbest gibi mineraller üzerinde toz ölçüm

eksperi olan John Skidmore isimli bir fizik mühendisi de bizimle beraber çalışıyordu. Son derece sevimli, alçak gönüllü, devamlı gülen ve büyük, küçük herkes tarafından sevilen birisiydi. Köylüler onu "Joe" diyorlardı. Joe'nun bir kusuru vardı. İçkiyi seviyordu ve bu nedenle viski şişesini yanından eksik etmiyordu! Araştırmaya, klinikte ihtisas yapan Dr. Temel Savaş, teknisyenler Hacı Demirci ve Turgut Tatarhan ve Bursa Verem Savaş Teşkilatı'ndan Röntgen Teknisyeni Cenap Ünal da katıldı. Joe saatlerce toz ölçme aletlerinin ayarlarını yaptı. Sabır gerektiren, sinir bir işti bu yaptığı. Sarıhıdır çalışmasında röntgen taramasında sorun çıktı. Bu da röntgen teknisyeninin titizliğinden kaynaklanıyordu. Cenap, çektiği filmleri yanında getirdiği legelerin içinde banyo ediyor ve kurutmaya alıyordu. Bazılarını begenmiyor, tekrar köylüyü çağırıp filmini alıyor. İşler yavaş gidiyor ama, elde edilen filmler Hacettepe'de çekilenlerden de daha güzel oluyordu.

Joe, toz makinesinin ayarını tamamladıktan sonra, kulağıma eğilerek İngilizce;

Resim 23. Türkiye'de tüberküloz mücadelesini başaran Dr. Hamdi Açı'nın isimsiz kahramanlarıyla. Soldan ikinci Cenap Ünal, sağ başta ben ve Necdet Erece.

- İçkiyi hak ettik değil mi, Dr. Barış?

- Köylüler içki içilmesini iyi karşılamazlar.

- No problem!

- Yani nasıl olacak?

- Bize nasıl olsa sık sık çay veriyorlar. Çayı içtikten sonra, bardağa viskiyi koyarak, çay rengini alıncaya kadar sulandırınız. Olur biter.

- İyi de ya şüphelenip ne içiyorsunuz diye sorarlarsa? Gülerek;

- O zaman soğuk çay (cold tea) içtiğimizi söyleriz, dedi.

Ona uymaktan başka çare yoktu. Birkaç tane soğuk çay içtikten sonra, kendisinde pek değişiklik olmadı. Ama benim yüzümün kızarmasından ve aşırı neşelenmemden köylüler durumu fark ettiler. Gene de hoşgörü ile karşılayarak ayıbımızı yüzümüze vurmadılar.

Üç gün süren Sarıhıdır araştırmasında 320 kişi incelendi. Havadan toz, çevreden jeolojik örnekler alındı. Dört tane kanser şüphesi olan hasta çıktı. Bunların hiçbir sosyal güvencesi olmadığı için hepsini Hacettepe'ye yatırmamız mümkün değildi. Keçiören'deki Atatürk Göğüs Hastalıkları ve Cerrahisi Merkezi'nde, Dr. Güven Çetin isminde çok takdir ettiğim ve sevdiğim bir operatöre gönderdim. İkisi de orada başarılı bir şekilde ameliyat oldu. Mehmet Gökmen isimli üçüncü hasta ortalıktan kayboldu, yani kaçtı. Dördüncü hastamız Rasime Peker isimli 50 yaşlarında genç yaşta dul kalmış bir kadındı. Yıllarca evin yükünü tek başına çekmiş ve çocuklarını yetiştirmiş bir Anadolu kadını. Sağ akciğer alanı tamamen su ile dolu "Şimdiye kadar yüzüm hiç gülmedi. İnşallah beni bu illetten kurtarırınız, Şırıngalar ile defalarca su aldılar, ama bir türlü bitmedi", dedi. Düşündük, bizim için Karain'de Osman Demir, Tuzköy'de Doğan Kılıç ne ise Sarıhıdır için de Rasime Peker aynı önemdeydi. Ancak arada önemli bir fark vardı. Rasime'nin hastalığı kötü huylu gibiydi. Böyle hastalıklarda ameliyat pek faydalı olmadığı gibi, operasyon sonrasında hastalık daha hızlı seyrediyordu. Çok düşündük. Onun ameliyat olması bizim için faydalı olacaktı. Zira, akciğerinden parça alınacak ve Sarıhıdır'daki hastalığın nedeni anlaşılacaktı. Hastaya yararlı olabilir miydi? Evet. Belki, ameliyatla hasta akciğer göğüs

duvarındaki zarı ile birlikte çıkartıldığı takdirde bir daha su birikmesi olmazdı, fakat bu çok büyük ve kanlı bir ameliyattı. Kararı, "Hasta kendisi versin", diyerek ona durumu bütün açıklığı ile bildirdik. Rasime bizim kadar düşünmedi. Eliyle alnını işaret ederek, "Burada ne yazılmışsa o olur. Sizler benim için uğraşıyorsunuz değil mi?", dedi. Operasyon saatlerce sürdü. Operatörler zaman zaman ümitsizliğe kapılıp, ameliyatı yarıda bırakmak istediler. Onlara moral vererek, dayanmaları için elimizden gelen tüm gayreti gösterdik. Sonuç başarılı oldu. Rasime Peker'in de akciğerinde milyonlarca zeolit lifi bulundu. Bunları genç kızlığının geçtiği, eski köyündeki evde zeolitli kayalardan solumuştu. Zavallı tam beş yıl yaşadıktan sonra aynı hastalıktan öldü.

Sarıhıdır'ın nüfusu Karain'den daha fazla olmasına rağmen kanser vakaları daha azdı. Hastaların tamamı çocukluğunu eski köyde geçirmişti. 1958 yılında Kızılırmak'ın taşkınlarından bıkan köylülerin başvuruları ile zamanın hükümeti oraya bir köprü yaparak köyün ırmağın daha yüksek olan kuzey yakasına taşınmasına yardımcı olmuştu. Yeni evlerin çoğu, briket ve tuğladan yapılmış olduğu için çevrede zeolit lifleri yok denecek kadar azdı. Şimdi Sarıhıdır'da hastalığın az olmasının tek nedeni, rengi kızıl olan bu nehirdir. Eğer, onun güney yakası yüksek olsaydı ve taşacağına sakin sakin aksaydı, köyün hali Karain ve Tuzköy'den farklı olmayacaktı. Kızılırmak üzerindeki köprüde çok resim çektirdim. Bana "Drina Köprüsünü" anımsatıyordu da ondan herhalde!

Sarıhıdır'da 1980-2001 seneleri arasında yıllara bağlı bir takip çalışması yaptık. Takibe aldığımız 20 yaşın üstündeki 337 kişi tam 21 yıl sürede izlendi. Bu zaman süreci içinde 337 kişiden 94'ü ölmüştü. Ölenlerin 23'ü akciğer zarı, dokuzu karın zarı ve altı tanesi de diğer organ kanserlerinden kaybedilmişti. Elli altı köylü ise kanser dışı hastalıktan vefat etmişti. Mezotelyomadan ölüm oranı ise genel nüfusta 1/1.000.000 olması gerekirken Sarıhıdır'da 5.25/1000 gibi çok yüksek bir oran gösteriyordu. Mezotelyoma'dan ölenlerin hepsi eski köyde doğmuş insanlardı. Bunların içinde yeni köyde doğmuş olan kişi yoktu.

Köprü olayı, Karain ve Tuzköy'deki kanser salgınının en geçerli çözüm yolunu ne güzel gösteriyor ama, anlayan yok ki!

GÖREME BÖLGESİNDEKİ KANSERİN SUÇLULARI BELLİ: ERCİYES, MELENDİZ ve HASANDAĞ

"Bu adam Yunan ajanı gibi çalışıyor"

Karain, Tuzköy ve Sarıhıdır köylerindeki kanser salgınının nedeninin fibröz zeolitlerin erionit türü olduğu, Dünya Sağlık Teşkilatı'nın Uluslararası Kanser Araştırma Kurumu ile birlikte yaptığımız çalışmalar sonunda ortaya çıktı. Bu üç köyün, "Su Kayası" diye isimlendirdikleri yapı taşında, içinde hasta bulunan evlerin havasında, sağlam ve hastaların balgam ve akciğerlerinde erionit olduğu dört yılı aşkın bir süre sonunda gösterilmişti. Bundan ayrı olarak, fibröz zeolit tozu solutulan ya da akciğer/karın zarına zeolit zerk edilen deney hayvanlarının tümünde kısa bir süre sonra kanser geliştirilmiştir. Sonuç olarak, erionit şimdiye kadar bilinen en tehlikeli kanser yapıcı mineral olarak tanımlanmıştır.

Yüzyıllar öncesinde Göreme çevresinde bulunan, Erciyes, Melendiz ve Hasandağ yanardağları volkanik lavları çevreye püskürtmüşler ve şimdiki dünyada eşi bulunmaz doğa harikalarından birinin oluşmasına sebep olmuşlardır. Tuzgölü-Erciyes-Hasandağ üçgeni arasındaki bu yöre Türkiye'nin en çok turist kabul eden yeri durumundadır. Bu bölgenin merkezi konumundaki Göreme, ilk Hıristiyanların Romalı askerlerden kaçıp gizlendikleri ve tapınak olarak kullandıkları yerdir. Sonraki dönemde Selçuk Türkleri, yıllar boyunca Hıristiyanlarla bir arada kardeşçe yaşamışlar.

Türkiye'de zeolit yatakları Prof. Dr. Gürol Ataman'ın çalışmalarına göre Anadolu'da Göreme yöresinden ayrı olarak Kütahya,

Balıkesir, Polatlı ve Orta Ege sahillerinde bulunmaktadır. Dünyada zeolit yatakları, Amerika Birleşik Devletleri'nin Oregon eyaleti, İtalya'nın Napoli bölgesi ve eski Yugoslavya, Yeni Zelanda bazı Afrika ülkeleri ve Japonya'nın belirli yörelerinde mevcuttur. Buralarda kanser vakalarının görülmemiş olmasının nedeni, yatakların yakınında yerleşim yeri olmamasına bağlı olabilir.

Zeolitlerin yalnız ikisi, erionit ve mordenit, lifsel (iğnesel) yapıda olup lavların zaman dilimi içinde tuz ve su ile reaksiyona girerek kristalleşmesiyle oluşmuşlardır. Bunların solunum yollarına kolayca girip, derinliklere kadar gidebilmesi, orada hiç değişmeden kalabilmesi ve kimyasal yapıları nedeniyle akciğer ve karın zarında mezotelyoma denilen kanser türünü yaptığı kabul ediliyor. Lifsel yapıda olmayan diğer zeolit cinslerinin sağlığa zararlı olduğu gösterilememiştir.

Muayyen ölçülerde (çapı yarım mikrondan az, boyu 5 mikrondan uzun) ve akciğerde erimeden uzun süre kalabilen lifsel yapıdaki minerallerin kanser yapıcı olduğu Stanton isimli Amerikalı bir araştırmacı tarafından gösterilmiştir. Doğal olarak asbest minerali bu özelliklere sahip olduğundan "Kanser Yapıcı Toz" olarak anılır. Asbesti soluyan insanlarda kanser oluşması için 20-40 yıl gibi uzun zamana gerek vardır. Bu sebeple asbest, emekli işçilerin düşmanı olarak da bilinir. Gerçi işçiler batıda meslek hastalığından bir milyon doları bulan tazminatlar alırlarsa da bu parayı mezara götürecek değiller ya! Mezotelyomalı kişilerin bir çoğu asbestle karşılaştıklarını bilemezler. Çok sıkı bir soruşturma ile her insanın yaşamı boyunca kısa ve uzun süreli asbestle karşılaşmış olduğu öğrenilebilir. Örneğin, asbest fabrikasının yanından geçmiş olabilir ya da asbestten yapılmış ütü tahtasını kullanmış olabilir. Sırf böyle tesadüflere dayanıp hastadaki mezotelyomayı asbeste bağlamak doğru değildir. Hastalık başka bir nedenle de gelişmiş olabilir. İşte bizim Göreme yöresindeki kanser araştırmasının bilime katkısı bu yönden olmuştur. Dünyada ilk kez, asbestin dışında başka bir mineralin, yani fibröz zeolitinin mezotelyoma yaptığını gösterdik.

Bize, Göreme yöresindeki üç köyde kanser salgınında yöneltilen bir soru vardır. Madem ki Kapadokya bölgesi zeolit bakımından zengindir. Niçin bu özel kanser türü sadece anılan üç köyde yoğunlaşmıştır? Neden yöredeki başka yerleşim yerlerinde yoktur? Başka etkenler rol oynayamaz mı? Yapılan jeolojik çalışmalar, şans eseri olarak sadece bu üç köyün zeolit lifsel yapıda türü olan zengin erionitli yapı taşları üzerinde kurulduğuna işaret ediyor. Verem Savaş Teşkilatı'nın daha önceki yıllarda Nevşehir ve çevresinde çekmiş olduğu elli binin üzerindeki mikrofilmleri teker teker incelediğimizde, lifsel yapıda zeolit sebep olduğu iyi huylu (akciğer zarında kalınlaşma, kireçlenme gibi) hastalıkların en yoğun bir şekilde Karain, Tuzköy ve Sarıhıdır'da olduğunu gördük. Diğer yerleşim yerlerinde de tek tük hastalık var, ancak hiçbir zaman bu üç köydeki gibi değil. Nevşehir ilinde topladığımız 500'ün üzerindeki mezotelyoma vakasının ancak 10 tanesi, bu üç köy dışındaki yüzlerce köye dağılmıştır.

Göreme yöresindeki çalışmalarımız bölge turizmini kötü yönden etkileyemez mi? "Bu Yunan ajanı gibi çalışıyor. Yöre turizmini baltalıyor", gibi söylentiler kulağımıza gelmedi değil. Merak edilmesin, yabancılar içimizi bizden daha iyi biliyorlar. Zeolit ile ilgili araştırmalar uluslararası teşkilatlarla birlikte yürütülmüştür. 1974 yılından beri dünyada görsel ve yazılı basında yer almıştır. Olayın sadece bu üç köyde olduğunu, köye 3-4-7 km uzaklıktaki yerleşim yerlerinde olmadığını bizden iyi biliyorlar. Aslında Karain'i boşalttıktan sonra tamamen izole ederek, para getiren turistik bir yer haline de getirebilirdik. Çevresel asbestle ilgili hastalıklar üzerinde Yunanistan'da Yanya ilinin Metsova bölgesinde çalışmaları olan Stavros isimli bilim adamını da tıpkı benim gibi, "Bu adam Türk ajanı mıdır, nedir? Bölge turizmini baltalıyor!" diye itham ettiklerini kendisinden dinlemiştim!

BAKANLIK KAPILARINDA

"İsimlerinin altı kalın çizgi ile çizili bilim adamları"

Karainliler daha altmışlı yıllarda Sağlık Bakanlığı'na köydeki sorun için başvurmuşlar. Son yıllarda yapılan çalışmaların sonuçlarından haberleri vardı. Olup bitenleri çok iyi anlıyorlardı. Yılların verdiği birikinti ile devletin bu soruna bir an önce el atmasını istiyorlardı.

Yapılacak ilk iş, bakanlığın konu ile ilgili şubesi ile ilişki kurmaktı. Bunun için benim de onlarla birlikte olmamı istiyorlardı. Sağlık Bakanlığı'nın Kanser Savaş Daire Başkanı, oldukça yaşlı, konuşmasını seven eski bir politikacıydı. Bizi dikkatle dinledi, sözümüzü kesmedi. Sözlerimiz bittikten sonra güzel ve inandırıcı bir konuşma yaptı. *"Hiç merak etmeyiniz. Devletimiz kuvvetlidir. Ülkenin en ücra köşesinde de olsa, ufak bir yangında oraya ulaşır, yangını söndürür. Görüyorum ki Karain'de yangın var. Gerekenler yapılacaktır"*, dedi. Bakanlıktan sevinçle ayrıldık. Muhtar Nevşehir'e, ben hastaneye döndüm.

Çok geçmeden Sağlık Bakanlığı'ndan bir ekip köye gelmiş. Durumu incelemiş, köylülerin fikrini almış ve onların morallerini yükseltmiş. Sağlık ocağına *"Kanserden korkma, geç kalmaktan kork!"*, yazılı afişlerini asmayı da ihmal etmemişler. Bizimkiler de köyde sağlık ocağı olduğuna göre, onlardan köyde bir kanser hastanesi yapılmasını istemişlerdir herhalde!

Aradan uzun bir süre geçiyor. Verilen sözler unutulmuş. Bakanlıktan haber yok. Köylüler sabırsız, işlerin bir an önce yapılmasını istiyorlar. Haksız da değiller hani. Karain'de araştırma 1975 yılının Ocak ayında başlamış, 1980 yılının sonuna kadar 38 kişi akciğer zarı, dört kişi mide, iki kişi akciğer, iki kişi deri ve

bir kişi de meme kanserinden ölmüştür. Nüfusu sadece 500 civarında olan küçük bir köyde kanserin bu kadar yoğun görülmesi önemli bir olay olmalıydı.

Muhtar İlyas, köylüler tarafından baskı altındadır. *"Seni biz muhtar yaptık. Ankara'ya git, uğraş biraz. Yakında köy tükenecek"*, deyip onu sıkıştırıyorlar. İlyas, başkente gelince önce Nevşehir milletvekillerine, sonra bana uğramakta, *"Değerli hocam, bizim köyün hali ne olacak?"*, diye yakınmakta.

Sağlık Bakanı'ndan görüşme izni aldık. Kendisi eski bir göğüs hastalıkları uzmanı olduğu için köyün derdini en iyi o anlardı. O günlerde, ortalık toz duman içinde. Hükümet istifa etti, edecek. Partiden partiye yatay geçişler var. Bakanın odası konuklarla dolu. Birisi sözünü bitiriyor, öteki devam ediyor. Sağ olsun hiçbirini de kırmıyor, hep olumlu yanıtlar veriyor. Nihayet sıra bize geldi. Elimizdeki dokümanlarla beş dakika içinde köyün sağlık durumunu anlattık. *"Çok ilginç. Güzel bir çalışma yapmışsınız. Sizi tebrik ederim"*, dedi ve sonra, *"Gerekli girişimlerde bulunacağım"* diyerek bize de mavi boncuk verdi!

Yıllar birbirini kovalıyor, köyde ölümler devam ediyor ve işler beklenen gibi yürümüyor. Üstelik rüzgarlar ters esmeye başladı. Karain'in ürettiği süt, yoğurt, patates, soğan gibi ürünlere kanserli köyden geliyor diye ilgi yok. Köylüler, İlyas'a ve bana, *"Bu işleri siz başıma sardınız!"*, diye içten içe kızmaya başladılar.

İlyas, tekrar Ankara'ya gelip kanser müdürü ile görüşmek istiyor. Müdürü bir türlü yerinde bulamıyor. Atlatıldığını sanıyor ve kapısının önünde nöbet tutmaya başlıyor. Nihayet muradına eriyor. Saygılı adam olmasına rağmen o gün ipin ucunu kaçırıyor. *"Köyün sağlık ocağına afiş göndermişsiniz. "Kanserden korkma geç kalmaktan kork!"*, diye. *"Biz bunu nasıl yapacağız? Kaç yıldır bir doktor vermediniz. Hastalarım kim bakacak? Sancısı olana kim ilaç yazacak? Bu bakanlığa 15 yıl önce köyde kanser yaygın diye başvurduk. Daha kaç yıl bekleyeceğiz?"* demiş. Müdürün oyalayıcı sözleri onu hiç etkilememiş. Odadan çıkarken;

- Sizin kanserle ilgili afişlerinizi yırtıp attım. Moral bozmaktan başka bir işe yaramıyor. Sizi şikayet edeceğim.

- Kime?

- Dünya Sağlık Teşkilatı'na!

Muhtar, bakanlıktan ayrıldıktan sonra o hınçla bana uğradı. Burnundan soluyordu. Olanları anlattıktan sonra;

- Köylüler senden de şikayetçi hocam. Hastalarımızdan habire parça alıyormuşsun. Ne zaman bitecek bu parça alma işi? Size gelenlerin hiçbirisi fayda görmedi. Adamlar daha kötü vaziyette köye dönüyorlar.

İlyas'ın söylediklerinin hepsi doğru. Yalnız bilmiyor ki, kanser teşhisi ancak hastadan doku yani parça alınarak konabiliyor. Bu hastalığın yalnız bizde değil, dünyada bile tedavisi yok. Dertlidir diye sözlerini sineye çektik. Biraz yatıştıktan sonra, ona münasip bir lisanla kanser müdürüne yaptığı hareketin doğru olmadığını söyledim. Gene parladı;

- Söylediklerim yalan mı hocam?

- Canım doğru da, adamın elinden bir şey gelmiyor.

- Elinden bir şey gelmiyorsa, oturmasın o makamda.

- Bu iş sana mı kaldı? Bulmuşsun efendi adamı, konuşursun. Başkası olsaydı seni kapı dışarı atıverirdi. Hem, ona sen nasıl, "Seni Dünya Sağlık Teşkilatı'na şikayet edeceğim" dersin? Onlar ne karışır bizim işlerimize?

Muhtarı yatıştıramadık. Çayını içtikten sonra, kasketini eline aldı ve "Haydi bana müsaade", diyerek çıktı, gitti.

Aylar sonra, ulusal bir kanser kongresinde aynı Sağlık Bakanı açılış konuşması yapıyordu. Bir aralık gözleri ile dinleyicileri tara-
dı ve beni gördü. Konuşmasını, "Kanser ülkemizin en önemli so-
runu. Biz bakanlık olarak, elimizden geleni yapacağız. Çok kısa
zamanda Anadolu'nun üç kentinde kanser hastaneleri açacağız.
Bazı yerlerdeki kanser fazlalığını değerlendirmek için, isimlerinin

altı kalın çizgi ile evet kalın çizgi ile çizilmiş bilim adamlarından oluşan bir komisyon kurduk". Bunları söylerken büyük bir hınç ile bana bakıyordu. Belli ki kurduğu komisyonda benim yerim yoktu.

Bakanın bu davranışının nedenini pek çözemedim. Üzerinde uzun uzun düşündüm. Karain'deki kanser olayını ortaya çıkartmak suç olamazdı. Ona karşı saygısızlık da etmemiştim. Kendisinden görev de beklememiştik. Buna ihtiyacımız da yoktu. Kimbilir belki de muhtarın kanser müdürü ile konuşmasından beni sorumlu tutuyordu. Öyle ya! Muhtar, Dünya Sağlık Teşkilatı'nı nereden bilecekti? Bu teşkilata bağlı, Uluslararası Kanser Araştırma Kurumu'nun eksperlerinin günlerce Karain'de çalıştıklarını bilmiyor veya unutmuş olabilir mi?

BONCUKLU HARİTA ALACALI OLDU

"Nevşehir'de boncuk çakılacak yer kalmadı"

MTA Enstitüsü'nden Türkiye'nin jeolojik yapısını gösteren büyük bir harita almıştık. Asbest ve zeolitle ilgili hastaların yöreleriyle, jeolojik yapıyı karşılaştıralım dedik. Bize göre, hangi bölgede asbest varsa, oradaki yerleşim yerlerinden gelen insanlarda asbest ile ilgili hastalıkların bulunması gerekiyordu. İşin başlangıcında jeolojik yapı ve hastalık arasındaki ilişki belirgindi. Ancak, hastaların sayısı gittikçe arttıkça bu ilişki kaybolmaya başladı. Harita resmi bir kuruluştan geldiği için ona daha çok inanıyorduk. Bulduğumuz hastaya, sadece şimdiki durumda çalıştığı, yaşadığı yeri sormakla kalmıyor, doğduğu, çocukluğunun geçtiği yerin ismini de özenle öğrenmek istiyorduk. Zaman geldi, haritaya inancımızı yitirmeye başladık. Kesin olarak asbest ile ilişkili hastalığın bulunduğu yöre, jeolojik yapıya uymuyordu. Herhalde bu harita çok eskiden yapılmıştır diye onu duvardan indirdik.

Bulunan hastaların Türkiye üzerindeki dağılımlarını harita üzerinde göstermek için bu sefer, aynı büyüklükte il, ilçe, bucak ve bazen de köyleri gösterebilen büyük coğrafya haritası ele geçirdik. Bize üç çeşit renkli ve ortası delik olan boncuk lazımdı. Onları güç bela bulduk. Fakat hepsi aynı renkte idi. Her zaman olduğu gibi, kuyumcu Kemal Kurt imdada yetişti. Özenle ve çıkarmayacak şekilde boncukları kırmızı, mavi ve yeşil renkte boyadı. Kırmızılar, akciğer zarı kanseri, yani mezotelyomayı, maviler, akciğer zarında kireçlenmeyi ve yeşiller de iyi tabiatlı su toplanmasını gösteriyordu. Bu tip hastalar çoğu kez, ürolojiden (bevliye) ve göz kliniğinden akciğer filmlerinin değerlendirilmesi için gelirlerdi. Yaşlı kimselerde prostat sorunu ve katarakt gibi göz şika-

yetleri çok daha sık görüldüğü için bu sonuç doğaldı. Buna karşı asbeste bağlı sıvı birikmesinin ender olmasının nedeni, hastalığın az görülmesinden değil, kişinin hastaneye baş vuracak önemli yakınmalarının olmamasından veya bu tip hastaların tüberküloz gibi başka hastalık sanıyla belirli merkezlerde tedavi edilmiş olmalarındandı.

Zamanla harita dolmaya başladı. Boncukların en yoğun olduğu yer Yozgat ve Nevşehir çevresiydi. Hacettepe'ye genel olarak Türkiye'nin her yerinden hasta gelmesine rağmen, Karadeniz, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki kentlerden hiç hasta yoktu. İstanbul ve İzmir gibi büyük illerden hiç hasta olmaması da anlamlıydı. 1979 yılının ortasında, Nevşehir'de sadece Karain, Tuzköy ve Sarıhıdır köylerinden 94 tane akciğer zarı kanseri bulunmasına karşın, tüm İç Anadolu'nun on binlerce köyünden ancak 160 hasta bulunmuştu. Bu olay gayet net olarak, Göreme yöresindeki kanser yapıcı maddenin, asbestten farklı ve ondan çok daha kuvvetli kanser yapıcı olduğunu gösteriyordu. Biz artık yerleşim yerlerini "asbestli" ve "zeolitli" olarak ayırmaya başladık. Yozgat, güneydoğu ve doğu illerinden sonra hastalıkların en yoğun olduğu yöreler, Sivas, Tokat, Amasya, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Kütahya, Afyon ve Konya idi. Ankara'nın çevresinden de hastalar vardı.

Boncuklu harita kliniğe gelenlerin ilgi kaynağı oluyordu. Gelenler önce boncukların neyi ifade ettiğini öğreniyorlar ve sonra haritaya daha dikkatli inceliyorlardı. Arada sırada, *"Hele şükür! Bu hastalık bizim memlekette yokmuş"* diye sevinenlerin yanı sıra *"Vay anasına be!.. Bizde de bu hastalık varmış!"* diye üzülenler de oluyordu.

Asbest veya zeolitle ilgili hastayı bulan doktor, baş teknisyene, *"Turgut,... iline kırmızı boncuk çak"* diye sesleniyordu. Haritayı, boncuk çakılırken insanı bayağı rahatsız eden bir ses duyuyor, tabuta çivi çakılıyormuş izlenimi veriyordu.

KARAINLİ UNUTULMAYAN HASTALAR ŞERİFE İŞLER

"Yeşilöz Köyü'ndeki tek hasta"

Göreme bölgesindeki araştırmalarda unutmadığım ve bende derin iz bırakan hastalardan ilki Şerife İşler idi. Anne ve baba tarafından çok sayıda kanserli yakınları olan Şerife, Karainli idi. Genç kızlığında, alışılmışlığın dışında, köyden 7. km uzaklıkta eski ismi Tahar, yeni adı Yeşilöz köyünden biriyle evlenmiş. Söylen-tilere göre, evlendiği genç ile gönül bağı varmış ve *"Kendi köyünden birisiyle evlendiği takdirde erken yaşlarda dul kalmaktan korktuğu için oraya gitmiş!"*

Şerife, Yeşilöz'de rastladığım tek hasta idi. Anlaşılan kötü kader onu orada da yakalamıştı. Kendisine yardımcı olmak için Hacettepe'ye yatırdık. Mezotelyoma olduğu kesinleşmişti. Bütün uğraşmalarımıza rağmen yararlı olamadık. Üstelik hastalığı, alışılmışın üstünde seyir gösterdi. Göğüs boşluğunda oluşan suyu almak için girdiğimiz her yerde 'metastaz' dediğimiz yavru kanser odakları gelişti. Bu yetmiyormuş gibi, hastalık kan yoluyla da yayılım gösterdi. Yakınlarına, yapacağımız başka şey kalmadı diyerek onu taburcu ettik. Eşi de yarı felçliydi ve parasal durumları iyi değildi.

Onu, onbeş gün sonra, kliniğin kapısında beni beklerken gördüm. Birlikte odama geçtik. Elindeki çıkını masanın üstüne atarak, *"Bana bak İzzet Bey. Benim ne kadar ağır hasta olduğumu benden iyi bilirsin. Bu halimle, saatlerce ocak başında şu bazlamaları pişirdim. Bunların değeri para ile ölçülmez. Sırf bana daha iyi bakasın diye. Şimdi beni tekrar tepeden tırnağa güzelce bir muayene et ve son yazacağın ilacı ilk önce yaz. Bizim durumumuz malum",* dedi. Onun dediği gibi yaptım. Neresine baktımsa

orada topak vardı. Boynunda, göğüs duvarında, karaciğerde ve karında. Elimi dokunduğum yere, dikkatle bakıyordu. *"O ellediklerin neydi?"*, diye sordu. Duymazlıktan geldim. Üstüme gelmedi. Böyle hastaya ne yapılabilirdi ki? İlaç vermek zorundaydım. Uyduruk ilaçlar ona sadece maddi külfet getirecekti. İyice köşeye sıkışmışım. Morfin yazmanın en doğru hareket olduğuna karar verdim. Hiç olmazsa bir kaç saat ağrısını dindirirdi. Ya sonrası?

Şerife çok yaşamadı. Kısa bir süre sonra da kocasının öldüğünü duydum.

ZÖHRE YİĞİT

"Yürekli bir Türk anası"

Daha önce muhtarın eşi olduğunu ve Karain'e ilk gelişimizde bizi nasıl ağırladığını yazmıştım. Sirtının sağ tarafının ağrıdığını söylemişti. Hem filminde hem de muayenesinde bir şeyi olmadığı halde birkaç ay sonra hastalığı ortaya çıkmıştı. Hastalığının sonraki dönemlerinde belki bize olan inancını kaybetmesi veya etrafının baskısıyla Hacettepe'ye gelmedi. Kayseri ve Adana'daki tıp merkezlerine gitmiş, incelenmiş ve teselli kabilinden ilaçlar verilmiş. Bize gelmediğine ne alındım ne de üzüldüm. Zira, böylesine saygı duyduğum bir hasta karşısında elim kolum bağlı kalmak istemezdim.

Köyde rüzgarların aleyhime estiği bir dönemde, İngiltere'den BBC ekibi geldi. Karain'deki sağlık sorununu bir yerden duymuşlar ve yerinde çekim yapmayı planlamışlar. Onları kıramadım ve birlikte köye gitmeye karar verdim.

Köyün girişinde, hallerinden benim için iyi düşünmedikleri belli olan köylülerle karşılaştık. Ne kadar gizlerlerse gizlesinler, gözler insanların iç dünyasını ortaya çıkartıyordu. İlk selamlaştığım kişi, "İzzet Bey, bugün köye girmesen iyi olur. Akşam kahvede konuşuyorlardı. Sana zarar verebilirler. Millet artık gazeteci, televizyoncu görmek istemiyor", dedi. Canım sıkıldı. İngilizler, "Ne diyor?" diye sordular. "Bizi selamlıyorlar. Geldiğimize memnun olmuşlar!", dedimse de, pek inanmış görünmediler. Geriye dönmek iyi olmazdı. Bunu kendime pek yakıştıramadım. Sonra kendi kendime, "Bana neden kızıyorlar? Ne kötülüğümü görmüşler ki! Öyle olsa bile bunu yabancıların yanında yapmaları doğru mu?", diye söylendim. "İnceldiği yerden kopsun", diyerek yolu-

ma devam ettim. O arada, yol kenarında öğretmen İbrahim gözüme ilişti. Daha önceden ağır bir ruhi bunalım geçirmiş ve ona yardımcı olmuştum. Yanıma çağırdım ve "İbrahim, bu arkadaşlar İngiliz televizyoncuları. Köyde çekim yapacaklar. Köylüler nedense kızgınmişler bana, dövürüz, söveriz gibi laflar ediyorlarmış. Konukların yanında böyle tatsız işlerin olması doğru olmaz, seni sayarlar. Bize yardımcı olur musun?" dedim. Aslında senden korkarlar demek istemiştım ya... Gözleri parladı ve "Bir dakika hocam!" deyip evine yöneldi. Elinde kalın bir kürek sapıyla döndü. İri yarı gövdesiyle yanımızda dev gibi duruyordu. İş garantide almıştık! Köyün kahvesine girdik. Bize, "Hoş geldiniz" dediler. İçin için kızgınlıkları belliydi. Köy mezarlığının büyüklüğü İngilizlerin dikkatini çekti. "Orayı da görebilir miyiz?" dediler. "Eyvahlar olsun" dememe kalmadı. İbrahim, "No problem" demez mi! Karain gibi Müslüman bir köyde, Hıristiyanların mezarlık içinde dolaşması akla gelecek şey değildi. İbrahim, "Gürbüz" soyadı yazılı akrabalarının mezar taşlarını birer birer işaret ederek, ne kadar çok yakınına kaybettiğini gösteriyordu.

Yabancılar, bir de hasta ile röportaj yapıp görüntü almak istediler. Bildiğim kadarı ile Zöhre daha sağdı. "Beni kırmaz", diye düşünerek evine gittik. Onun kısa bir süre içinde, bu kadar erimiş olacağını tahmin edemezdim. O, iri yarı kadın gitmiş yerine, kemik yığını halinde birisi gelmişti. Sıkıntıdan, yatağında bir sağa, bir sola dönüyordu. Kızı, başucunda ve devamlı terini siliyordu. Belli ki yaşamı sınırlıydı. Kendisini, bu sıkıntılı anında rahatsız ettiğim için özür diledim. Akıllı kadındı. Köyde konuşulanları biliyordu. "İzzet Bey, kimse benim umurumda değil, korkmadan çeksinler filmimi, bütün dünya alem görsün çektiklerimizi, ne hale geldiğimizi. Hiç olmazsa bizden sonra gelenlere yararı olur belki de!", dedi. Televizyoncular, benim onu son muayene edişimi görüntülediler, ıstırap içindeki iniltilerini kayıt ettiler.

O gece, Zöhre'nin hali gözlerimin önünden hiç gitmedi. Sabahını çıkartacağını zannetmiyordum. Herhalde öğlen namazından sonra defnedilir diye düşündüm. Hiç olmazsa cenaze namazına katılayım dedim.

Sabah, köye geldiğimde etraf sakindi. Köylüler, kadınlı erkekli tarlalara dağılmış işlerinin başındaydılar. Kahvenin önünde duran yaşlı birisine çekinerek Zöhre'nin durumunu sordum;

- Onu yerine gönderdik! dedi.

- Ne zaman?

- Sabah namazında!

Anlaşılan hazırlıklıydılar. "Bu kadar aceleniz neydi?" diye soracak oldum ama sonra vazgeçtim.

Sonraki konuşmalarda Zöhre'nin erdemlerinden bahsederken, yakınlarından birisi, ölmeden önce kocasıyla konuştuğunu, çocuk yaşında evlendiğini ve güzel günler geçirdiğini söyleyerek teşekkür ettikten sonra, "Biliyorum ben öldükten sonra evleneceksin. Buna bir şey diyemem... Köyde uzaktan tanıdığım dul bir kadın var. Eğer onunla evlenirsen, çocuklarıma üvey analık yapmaz!" demiş.

Yıllar sonra yurt dışında çalışırken yabancı bir öğretim üyesi ile karşılaşmıştım. "Ben sizi daha önceden tanıyorum" dedi. "Mümkün değil!", deyince ilave etti. "Sizi BBC'nin bir programında kanserli bir kadını muayene ederken görmüştüm", diye ilave etti. Bu hasta kadın Zöhre olmalıydı.

Karainliler zamanla Zöhre'yi unutabilirler. Hele de kanserden ölenlerin arasında ismi Zehra olarak geçeceği için, "Kimdir bu?" diyebilirler. Benim bu saygıdeğer Anadolu kadını unutmam mümkün değil.

MUSTAFA KUŞ

"Alın yazısını değiştiremeyen genç adam"

Karain sağlık ocağının düzenli işleminde, kayıtların güvenilir olmasında büyük katkıları olan önemli bir kişiydi. İşi gereği, hastalarla iç içe olduğu için köyün ıstırap yüklü sorunlarını yüreğinde taşıyan bir dostumuzdu. Mustafa, köydeki kanser yapıcı maddenin anlaşılması için yapılan çalışmalarda büyük katkı sağlamıştı. Çözüm yolunun belirmesiyle, köy yerinin değiştirilmesi hususunda aktif olarak çalışmış ve bu yüzden bazıları tarafından istenilmeyen kişi olmuştu. Arkasından "Onun fazla malı yok ki, çulsuzun birisi, elbet köyün taşınmasını ister", gibi laflar ettiler.

Mustafa, baktı ki, köyün yer değiştirme işi çıkmaza giriyor. Kendi göbeğini kendisi kesmeye karar verdi. Yurt dışına gidenler, hem maddi durumlarını düzeltiyor hem de köyden kurtuluyorlardı. Sağdan soldan borç, harç bulup turist pasaportuyla İsveç'e gitti. Orada fazla kalamamış. Polisler tarafından yakalanmış, çıkartıldığı mahkemede yanında bulundurduğu dokümanlarla köydeki kanser durumunu tercüman kanalıyla anlatmış. "Buraya sığınan teröristler gibi can güvenliğim yok ama benimkinin sebebi kanser!", demiş. Duruşma hakimi, "Bu senin hükümetinin sorunu", diyerek onun Türkiye'ye geri gönderilmesi kararını vermiş.

Yurda dönüşte, taşımacılık yapıp bir miktar para kazandıktan sonra Ürgüp'e taşınırım diye düşünmüş. Başından büyük bir kaza geçmiş. Başarılı olamamış.

Eşi, Hanife romatizmal kalp hastası olduğu için sık sık bize uğrar kontrolünü yaptırır. Son gelişinde, karısı bana gizlice onun durumunu beğenmediğini söyleyerek muayene etmemi istemişti. Mustafa önce itiraz etti. "Benim bir şeyim yok, biraz üşütmü-

şüm" dediyse de dinlemedim. Muayenesinde sol tarafında su buldum. Karısına yüzümü buruşturarak durumu anlatmaya çalıştım. Kadın hızla muayene yerine daldı ve bağıarak, "Tam altı aydır ben sana söylüyordum. Rengin bozuk, bir muayene ol diye. Üşütmüşüm, üşütmüşüm diyerek beni oyaladın. Gör şimdi başımıza geleni. Sen gidince bize kim bakacak? Çocuklar daha bebe, sağlık ocağından da çıktın. O kadar söyledim. Sigortalı da olmadın", diye söylenmeye başladı. Hayret ettim. İnsanlar nasıl bu kadar acımasız oluyordu! Hanife'yi, "Ortada daha bir şey yok", diye susturdum. Bazı tetkiklere gerek vardı ama belirtiler Mustafa'nın Karain hastalığına yakalandığını gösteriyordu.

Ertesi gün geldiklerinde, ikisinin de gözleri kanlıydı. O gece uyumadıkları belliydi. Bütün gece boyunca birlikte geçirdikleri acı, tatlı yılları konuşmuşlardır diye düşündüm. Ancak Mustafa, eşine sık sık, "Ben ölünce kim bilir kiminle evleneceksin!", deyip durmuş. Bu yüzden aralarında kavgaya varan tartışmalar geçmiş. Zavallının aklına, önündeki bir yıl süresince çekeceği dayanılmaz ağrı ve nefes darlığı hiç gelmemiş de bunu düşünmüş.

Yapılan tetkikler Mustafa'nın teşhisini kesinleştirdi. Onu kendi haline bırakmak istediğim için ne akciğerinden su aldım ne de parça aldım. Sadece uzaktan izlemeyi yeğledim.

Bir ay sonra ağrıları başlamış. Yakınlarının baskısıyla daha önceki hastalar gibi verem ilaçlarını almış fakat faydası olmayınca hemen kesmiş. Kıbrıs'taki Beşparmak Dağları'ndan toplanan yılan derisi ile yumurta karışımını içirmişler yarar görmemiş. Ispartalı Çoban'ın meşhur kanserli hastalara iyi gelen şifalı suyundan bidonlarca içmişse de işe yaramamış. Ocakta çalışırken birçok hastaya zakkum yaprağından yapılmış çorba gibi ilacı zerk etmiş ve bunun bir işe yaramayacağını bildiği halde babasının ısrarı üzerine denemiş. Bu yolda çok daha fazla para harcamış garip Mustafa. Bu yetmemiş gibi, zakkum iğnelerini kimse yapmadığı için karısına iğne yapması için baskı yapmış, hatta ağır konuşup

onu mecbur etmiş. Bana "Hocam ben bu adamın sahtekar olduğunu biliyorum. İnsanların zayıf yanından yararlandığı da belli. Muayenehane gibi kullandığı yerde bekleyen insanları bir görsen aklın durur. Orada, doktor ve hatta paşa bile gördüm. Onlar gittikten sonra benim gibi cahiller niye gitmesinler bu düzenbazın yerine!" demişti son günlerinde.

Hastalığın ilk günlerinde, köyün ileri gelenlerinin isimlerini içeren bir listeden bahsetmişti. "Bunlar nedir?", diye sorduğumda, "Bunlar temizlenmesi gereken ikiyüzlü kişilerdir. Senin yüzüne başka, arkandan başka konuşurlar. Köyün yerinin değiştirilmesine mani olanlar" demişti. "Sakın ha, olmaz öyle şey!" diye onu caydırmak istemişim. Bana söz vermişti ama gene de böyle bir çılgınlık yapar diye endişem vardı. Hastalığının son döneminde, bu listedeki kişilerin kendisini ziyaret ettiklerini, moral verdiklerini ve o dönemde bulunması çok zor meyveler, hediyeler getirdiklerini görünce önceki düşüncelerinde ne kadar hatalı olduğunu yanındakilere söylemiş.

Mustafa'nın ölümü de Zehra gibi zor olmuştu. Babası yanı başından hiç ayrılmamış. Ağrısı yüzünden Allah'a asi olmasını istemediği içindi herhalde. Bir akşam vakti, odasının ziyaretçilerle dolu olduğu bir saatte, yerinden doğrulur gibi yaparak, "Beni çağırıyorlar. Haydi bana müsaade" deyip ruhunu teslim etmiş. Öldüğünde 35 yaşındaydı.

YABANCI BİLİM ADAMLARI

DR. CHRIS WAGNER

"Beklesin! daha 15 dakika vakti var"

1973 yılında başlattığımız İç Anadolu'nun kırsal yörelerinde çevresel kökenli asbest ile ilgili hastalıklar araştırması, yurt içinde çeşitli bilimsel toplantılarda konuşuldu ve tıp dergilerinde yayımlandı. Bunların şimdiye kadar asbest hakkında bildirilmiş yurt dışı yayınlardan farkı vardı. Bu hastalıklar Batı'da daha çok mesleki kökenliydi. Yani işçilerin hastalığı meslek hastalığı idi. Bizde ise tam tersine bir çevre hastalığı görünümünde. Bu nedenle hem erkeklerde hem de kadınlarda daha erken yaşlarda kendisini gösteriyordu. Bunların dışında, hastalığın mineralojik yönünü bizde incelemek mümkün değildi. Bu konuda uzman kişilere gereksinim vardı. Bütün bunlar bizim batıya açılmamızı zorluyordu.

Bir yıl sonra üniversite kanalıyla bilgi ve görgümü arttırmak için üç aylığına Londra'daki Brompton Göğüs Hastanesi'ne gitme imkanı doğdu. Bu kuruluş, akciğer hastalıkları yönünden Avrupa'nın en önemli tıp merkezlerinden biriydi. Başında, M. Turner - Warwick isimli çok çalışkan ve bilgili bir hanım öğretim üyesi vardı. Hastanede benim gibi geçici olarak bulunan birçok yabancı doktor vardı ama bunlar vizitlerde konuk olarak bulunuyorlardı. Hastaların bir kısmı İngiliz, çoğu ise yabancı kökenliydi. Kendi hastalarının bulunduğu bölümde kesinlikle sigara içilmesine izin olmadığı halde, yabancılar kısmında tütün kullanımının serbest olması garibime gitmişti. Sebebini sorduğumda, *"Onlar yabancı olduğundan karışamayız. Biz onlardan para kazandığımız için hastaları hoş tutmak zorundayız"*, dediler. Çoğu Ortadoğu ülkelerinden, tedavisi pek de mümkün olmayan hastalardı. Hepsisi-

nin hali vakti yerinde olduğundan, İngilizler hem paralı tetkiklerle araştırmalarını yürütüyorlar hem de bozulan ekonomilerini düzeltmeye çalışıyorlardı!

Bir fırsatını bulup Dr. Warwick'e Türkiye'de asbestle ilgili sorunları anlattım ve yanımda ilginç filmler getirdiğimi, uygun buldukları takdirde bunları anlatabileceğimi söyledim. Kabul etti ve konuyu başasistan konumunda olan Dr. Spiro ile konuşmamı önerdi. O sırada Kıbrıs sorunu gündemde olup, adaya çıkma durumumuz vardı. Spiro'ya durumu ilettim. *"Olabilir"* diye geçiştir-di, fakat gün vermedi. Aradan bir hafta geçti, arayan soran yoktu. Koridorda yakaladım, durumu sordum. *"Programlar dolu. Bekleyin"*, dedi. Bir süre daha bekledim. Gene aramadı. Hastanede artık sıkılmaya başlamıştım. Fazladan bir şey öğrenmiyordum. Spiro'yu yakalayarak fazla vaktim olmadığını, başka bir yere gideceğimi söyledim. *"Uygun zaman bulamadım, hem sonra senin İngilizcen pek yeterli değil, nasıl konuşacaksın ki?"*, dedi.

Benim en zayıf yerimi bulmuştu. İnadım tuttu. Dayanmaya karar verdim. Zaten yabancı diyarda lisan bu tarz konuşula konuşula öğrenilirdi. Kendisine başka bir şey söylemeden doğrudan Dr. Warwick'e durumu anlattım. Kadın durumu anlar gibi oldu ve o hafta içine de bir gün vererek benim konuşmamı sağladı. Kırk dökük İngilizce ile derdimi anlattım. Gösterdiğim filmler ilgilerini çekti. Toplantı sonunda Dr. Warwick bu konu için, Cardiff şehrindeki İngiliz Tıp Konseyi'nin toz hastalıkları ünitesinde görevli Wagner ile irtibat kurmamı önerdi. Wagner, asbestin hastalık yaptığını ilk kez 1960'lı yıllarda Güney Afrika Cumhuriyeti'nde işçilerde yaptığı bir araştırmayla göstermiş, herkesce bilinen çok saygın bir bilim adamıydı. Ertesi gün sabah 10.00 için Wagner'den randevu alındı.

Üç saatlik bir tren yolculuğu ile Cardiff'deki Dr. Wagner'in çalıştığı merkeze geldiğimde saat 09.45 gibiydi. Sekretere durumu anlattığımda, *"Daha erken!"*, dedi. Uzaktan geldiğimi, odasında

kimse yoksa, bir an önce konuşup dönmek istediğimi söyledim. Hoşuna gitmemiş olmalı ki, dudaklarını bükerek içeri girmesiyle, çıkması bir oldu. Kız, "Sizinle randevusu 10.00'daymış, daha vakit varmış" dedi. Hem alınmış hem de üzül müştüm. O anda orayı hemen terk etmeyi düşündüm. Sonra da, "İzzet, deli olma. Sırf bu iş için Türkiye'den gelmedin mi? Biraz daha beklesen ne olur?" diye düşünerek kendimi sakinleştirdim. Nihayet vakit geldi. Çağırmadan içeri daldım. Karşımda gözlükleri burnunun üzerinde, kır saçlı ve keçi sakallı bir ihtiyar vardı. İtiraf edeyim ki İngilizce'yi onun kadar berbat konuşan birisiyle karşılaşmamıştım. Mız mız konuşuyor, ne dediği anlaşılıyordu. Görüşme benim için tam bir düş kırıklığı oldu. Anladığım kadarıyla kendisi fareler üzerinde deneysel çalışmalardan sorumlu imiş. Filmlerden, hastalıklardan pek anlamazmış. Filmleri röntgenci ve birim başkanı Dr. Gilson'a göstermemi önerdi.

Wagner ile ilişkimiz ister istemez devam etti. Sonradan kendisinin çok tatlı bir kişi olduğunu anladım. Her İngiliz gibi o da iyi içerdi. Bir akşam yemeğinde yanına sokularak Cardiff'teki davranışının nedenini sordum. Bana, "Gerçi o sırada odamda kimse yoktu ama ben kafaca meşguldüm. Bir proje üzerinde düşünüyordum. Sana karşı bir saygısızlığım olamazdı", dedi. Söylediği doğrudu. Ona, gönülden hak verdim. Keşke bizde de böyle yapabileseydik. Wagner, asbest üzerindeki çalışmalarıyla haklı olarak büyük ün kazanmış bir bilim adamıydı. Tıp bilimine katkısı dolayısıyla birçok ödüllere layık görülmüştü. Onun gibi birisiyle tanışmış olmak benim için onur kaynağı olmuştur.

DR. P.C. ELMES

"Bu odada her kim kalırsa ondan 10 İngiliz Kuruşu ücret alınır"

Karain'deki akciğer zarı kanseri salgını bizi şaşkına uğratmıştı. Hastalığın tek bilinen nedeni asbestti, fakat çevrede bu mineral yoktu. Bu konu için C. Wagner'in çalıştığı ünitenin başı Elmes ile görüşmem şarttı. Kendisine uzun bir mektup yazarak, durumu anlattım ve bana yardım etmesini istedim. Kış aylarından birisine rastlayan bir gün için randevu verdi.

Elmes, bir ay sonra kendiliginden Türkiye'ye geldi. Klinikte, Nevşehir'deki yerleşim yerlerine ait 50.000 mikrofilmi tekrar değerlendirdi. Karain'e birlikte gittik. Yol boyunca konuşmalarından kültürüne hayran oldum. Kendimi onunla mukayese ettiğimde moralim bozuldu. Bu adam, tıbbın her dalında bilgi sahibiydi. Köylülerle konuşmasındaki babacan hali, hareketlerinden ne demek istediklerini hemen anlaması, bizi kendisine hayran bıraktırdı. Hele, köylülerin asbestle teması olup olmadığını çıkarmak için bir sorgulaması vardı ki, şaşırılacak şeydi. Aydınlatma için lüks lambası kullanılıp kullanılmadıklarını bile sormuştu. Bunu neden sorduğunu öğrenmek istedim. "Lüks lambasının fitilli asbestten yapılmıştır da ondan!" demişti.

İngiltere'ye tekrar gittiğimde beni kendi evinde misafir etmek nezaketini gösterdi. Beni çok korkutan dev yapılı, siyah beyaz renkli köpeğini ve yattığım odanın duvarında oğlunun yazdığı "Bu odada her kim kalırsa ondan 10 İngiliz Kuruşu ücret alınır", karalamasını unutamam. Belli ki Dr. P. Elmes'in benim gibi birçok yabancı misafiri olmuştur.

DR. J. BIGNON ve P. SEBASTIEN

"Büyük komutanın emriyle"

Göreme'deki kanser salgınında bizim ilk başvurduğumuz batılı bilim adamı bir Fransız'dı. Önce işin insani yönü nedeniyle, Paris'in çok meşhur kanser araştırmacısına yazı yazdık. Günler sonra kendisinden imzasız ve tek cümlelik bir yazı geldi. *"Hükümetiniz onlara yardım etsin!"* Bu kadar hödük ve saygısız bir insan nasıl bilim adamı olurmuş diye düşündüm. İkinci yazıyı, gene Paris'teki kömür madenlerine bağlı bir laboratuvarın başında bulunan La Bouffant isimli fizik mühendisine yazdık. Kendisi taş, kömür ve asbest gibi tozları solumuş işçilerin akciğerlerinde mineralojik çalışmaları olan ünlü bir kişiydi. Bilindiği gibi, Karain'li Osman Demir'in akciğerlerinde hatalı olarak asbest bulunduğu çalıştığı bu laboratuvardan gelmişti. Hata, dokunun, bozulmaması maksadıyla formolin solüsyonunun içine konularak gönderilmesinden kaynaklanıyordu. Zira, formolin solüsyonu, asbestli filtreden geçirildikten sonra piyasaya sürülüyordu. Sonraki çalışmalarda parçalar hep saf filtre edilmiş ve asbestten arıtılmış formolinli şişeler içinde gönderilmeye başlandı ve Göreme yöresinden giden dokuların içinde asbest gösterilemedi.

Bir gün, Paris'te bulunan bir tıp fakültesinden J. Bignon ve P. Sebastien isimli iki araştırmacı eşleriyle birlikte kliniğe geldiler. Bignon, kısa boylu birisi. Sebastien, daha uzun boylu ve görüldüğü gibi olan genç bir arkadaş. İkisi de asbest gibi lifsel minerallerle ilgili çalışmalar yapıyorlar. İlki hastalıklara, ikincisi ise fiziksel ve mineralojik yönlerine eğilmişler. Onlara asbestli ve zeolitli köylerden bahsederken, Fransa'daki kanser uzmanının mektubunu gösterdim. Bignon, onun için geri zekalı anlamına gelen *"Embe-*

cile", deyimini kullandı. La Bouffant için ise, *"İyi ve dürüst adamdır ama herhalde işi fazlaydı"*, gibi sözler söyledi.

Fransız grubu ile Göreme'ye gittiğimde bayağı sıkıntı çektim. Bignon, hastalarla ilgileniyor. Sebastien ise her şeyi bir tarafa bırakıp taşlarla, kayalara bakıyor. İkisi de İngilizce'yi ya iyi bilmiyor ya da aldıkları kültür gereği kasten Fransızca konuşuyorlardı. Gerçi yanlarında Fransızca'yı iyi bilen büyük oğlum Enis var, fakat onların işi devamlı benimle. Eşleri ise bir alem. Bignon'un eşi afro saçlı, güzelliğine pek düşkün ve alışverişle meşgul. Ürgüp'teki halı dükkanlarının birisine girip, diğerinden çıkıyordu. Aldığı halılar da bayağı pahalı, herhalde kocası çok zengin diye düşündüm. İkinci eşi olduğu için Bignon onu hiç kırmıyordu! Sebastien'in eşi ise aksine, daha çok doğaya vermiş kendisini, tarladaki kadınların yanından ayrılmıyor. Nasıl anlaştığını bir türlü kavrayamadım. Vaktimiz kısıtlı. Bir an önce işimizi bitirmemiz lazım. Karain, Sarıhidir ve Tuzköy'ü dolaşmamız gerekiyor. Bu yerlere hep birlikte gitmemiz lazım. Konukları bir araya toplamak kolay değil. İşimiz, hindi çobanlığı gibi! Baktım iş sarpa sarmaya başladı. Onlara, *"Madam Sebastien, köylü kadınlarla ancak yarım saat konuşabilirsiniz"*, *"Mösyö Bignon, işini çabuk tut! Vaktimiz kısıtlı"* gibi komutlar vermek zorunda kaldım. Bu davranışıma Sebastien ailesi ses çıkartmadı ama ötekilerin pek hoşuna gitmediğini fark ettim. Nitekim, Bignon'un Fransa'dan Enis'e yazdığı teşekkür mektubunda, Paris Gümrüğü'nde kansının aldığı halılar yüzünden çektiği sıkıntılardan dem vurduktan sonra *"Büyük komutanın sayesinde Göreme yöresinde güzel vakit geçirdiklerini"* ilave ediyorlardı. Bu cümle ne hikmetse oğlumun da çok hoşuna gitmiş olmalı ki hoşuna gitmeyen davranışlarımda *"Biliyorsun Bignon bile senin için, 'Büyük Komutan' demişti"* diye olayı hatırlatıyordu.

Bignon, bir yıl sonra Paris'te düzenlenen Fransız ve İngiliz göğüs hastalıkları uzmanlarının birlikte tertip ettiği akciğer hastalık-

ları kongresine beni de davet etmek kibarlığını göstermişti. Toplantının sonunda, Sen Nehri'nin kıyısındaki evinde bize ailece bir akşam yemeği vermişti. Evde, Pyrus diye çağırdığı sıçan irisi köpeği hiç peşimi bırakmadı. Yemek sonunda kahvelerimizi içerken, Bignon gülerek, yediğimiz eti nasıl bulduğumu sordu. Et pirzola gibi görünmesine rağmen ekşimsi olduğundan pek beğenmediğimi söyledim. Yan gözle oğluma baktı ve gülerek onunla Fransızca konuşmaya başladı. Sözleri arasında sadece "Chavel" kelimesini yakalayabildim. Anlaşılan Mösyö Bignon, bana at eti yedirmekle intikamını almıştı!

Sebastien yaradılış itibarıyla bana daha yakındı. Fransa ve Kanada'da çalıştığı yerlerde bize çok yardımı dokundu. Hiçbir karşılık beklemeden gönderdiğimiz dokuları analiz eder ve kısa zamanda resimleriyle birlikte raporlarını gönderirdi. Son senelere kadar iki yılda bir Türkiye'ye gelirdi. Bir seferinde gittiğimiz köyde düğün vardı. Dakikalarca, hiç rahatsız olmadan, hayran bir şekilde davul ve zurna çalan insanları seyretti. Bizle birlikte olan İtalyan Simenato, "Haydi, yeter artık gidelim", dediğinde, "Ben bu müzisyenlere hayran oldum. Baksana adamlara, saatlerce notasız çalıyorlar!", demişti.

Ermeni asıllı olması muhtemel olan P. Sebastien bir defasında bana "Türkleri ve Türkiye'yi çok seviyorum. Emekliliğimi burada geçirmek isterim" demişti.

DR. I. J. SELIKOF VE ARKADAŞLARI

"Yıldız sönenler"

Asbestle ilgili hangi yazıyı okursanız okuyun, mutlaka Selikoff'un adını görürsünüz. Rusya'dan gelme, Yahudi olan Selikoff asbestle ilgili birçok kitap ve yazının sahibidir. Bize anlatılanlara göre, ömründe bir kez olsun akciğer zarı kanseri, yani mezotelyoma vakası görmemiştir! Öyleyse bu şöhreti nereden gelmektedir?

New York'taki Mount Sinai Tıp Merkezi'nin çevre ile ilgili araştırmaları yapan bölümün başkanı olan Selikoff, asbesti çıkaran, üreten ve işleyen işçilerde yaptığı çalışmalarını biraz da medya kanalıyla kamuya duyurmuş ve bir zamanların "Sihirli Madeni" olan bu mineralin, adının kötüye çıkmasına sebep olmuştur. Tuttuğu yol, işçi sağlığı olduğu için sendikalardan büyük destek görmüş ve yalnız Amerika'da değil, bütün dünyada asbest sanayisine öldürücü darbeyi indirmiştir. Başlangıçta kamunun desteğini aldığı için, sözlü ve yazılı basın onunla birlikte olmuş ve sonunda asbest endüstrisi yenik düşmüştür. Selikoff'un ünü kısa sürede, Avrupa'ya, oradan da gelişmekte olan ülkelere yayılmıştır.

Sinekten yağ çıkarır örneği, bir araştırmadan birkaç yazı üretmesini çok iyi bilen bir ekip kurmuştu. Aslında kendi merkezlerinin birkaç dergisi olduğu için, makalelerinin yayımlanmasında güçlük çekmiyorlardı.

Türkiye'deki asbest ve zeolitle ilgili çalışmalar elbette ki onun da dikkatini çekmişti. Bizimle hemen irtibat kurarak, Lillis, Rohi ve Moncure isimli çalışma arkadaşlarını Türkiye'ye gönderdi. Sağlığı iyi olmadığı için kendisi bu geziye katılmadı. Gelenlerden Lillis doktor, Rohi mineralog, Mancure ise jeolog sıfatlarını taşıyordu. Klinikteki çalışmalarını gördükten sonra bir an önce Göreme'yi görmek istediler. Arap Atı'na yine iş düşmüştü.

Bayan Lillis özellikle köylü kadınlar ve çocuklarla çok sıcak ilişki kurdu. Rohl, sessiz ve derinden giden bir tipti. Devamlı olarak köy sokaklarını dolaştı, toz toprak ve kayalardan örnekler aldı. En gençleri olan Mancure, başında kask, ayaklarında uzun sarı çizme ve elinde keser, çekiç karışımı bir aletle köy çevresindeki tepelerde, eski taş ocaklarında gezindi. Topladığı kaya parçalarını heybe şeklinde bir torbada biriktiriyordu.

Akşam toplantılarında Dr. Lillis, klinikteki eksiklerimizle ilgileniyor ve bizlere bu yönden yardımcı olacakları izlenimini veriyordu. Bu yabancıların bize benzemeyen başka bir yönleri vardı. Ne olursa olsun, yemek öğünlerini kaçırmıyorlardı. Sanki midelerinde çalar saat vardı da sabah, öğlen ve akşam vakti çalıyordu. Bizler de Türk konukseverliğini göstermek için aşırı gayret gösteriyorduk. Amerikalılar baktılar ki onların paraları geçmiyor, hesap görmeye hiç yanaşmaz oldular. *"Kimse bu değirmenin suyu nereden geliyor?"*, diye sormuyorlardı. Ayrıca ne hikmetse gelenlerin hepsi Türk yemeklerini çok beğeniyor ve kıtlıktan çıkmış gibi sofraya giriyordu. Şimdiye kadar pek gıkımız çıkmadı ama bu New York grubu bütçemizi bayağı sarstı. Ayrıca evdeki telefondan sık sık New York'u aramaları da cabası!

Selikoff'un arkadaşları, Türkiye'de akciğer, toz, toprak, kayaç ve taş parçalarını alarak gayet memnun olarak ayrıldılar. Çok kısa sürede internasyonel dergilerde iki tane yazıları çıktı. Bunlardan birisinde, Göreme'deki köylerdeki kanser fazlalığından bölgede az miktarda bulunan asbestin de sorumlu olabileceğini yazmışlardı! Eksik olmasınlar, makalenin sonunda bize de teşekkür etmişler.

Birkaç ay sonra Selikoff'tan ikinci bir mektup geldi. Bunda New York'ta insan sağlığına zararlı maddeler hakkında büyük bir bilimsel toplantı yapılacağını ve benim bu toplantıya bir konuşma ile katılmamı istiyor ve her türlü masraflarımın kendileri tarafından karşılanacağını da ilave ediyordu. Birkaç hafta sonra, için-

de Ankara-New York gidiş, geliş uçak bileti ile birlikte havaalanında birisinin beni karşılayacağını bildiren bir mektup geldi.

New York yolculuğum çok berbat geçti. Masraflarımı onlar karşılayacakları için yanımda elli dolar civarında para vardı. Zaten, daha fazla dolar alacak gücüm de pek yoktu hani. Hava alanında, elimdeki paranın tümünü vergi diye *"Ayak bastı parası"* gibi bir nedenle istemezler mi! Ne kadar direttiysen faydası olmadı. Beni karşılayana kaçırmayayım diye, yolcu çıkış kapısına kendimi zor attım ve beklemeye başladım. Epey bekledim, gelen giden yoktu. Derken kocaman bir Chevrolet yanı başımda durdu ve şoför kırk yıllık tanıdık gibi beni arabaya aldı ve hareket ettik. Yolda ona Selikoff'un sağlığını sorunca, adam afalladı. *"Selikoff kim?"*, demez mi! Durumu hemen kavradı ve *"Aman Allahım ben yanlış adam almışım!"* deyip son süratle hava alanına geri döndü. Çıldıracağım. *"Ya Selikoff'un adamı gelip beni bulamamış ve ayrılmışsa? Cepte hiç para yok. Kimseyi tanımıyorum. Bu Allahın belası yerde kim bana yardım eder? Nerede kalırım?"*, diye kara kara düşünmeye başladım. Adam gelse de gelmese de mecburen onu bekleyecektim. Ne kadar beklediğimi bilmiyorum. Hava kararmaya başladığına göre, çok beklediğim kesin. Önümde başka bir Chevrolet durdu. Şoförün elinde *"Dr. İ. Barış"* yazısını görünce derin bir nefes aldım. Adama, Türkçe, *"Neredesin ulan bu zamana kadar E.O.E.!"* dedim. Şoför anladı veya anlamadı *"I am very sorry"* dedi. Beni toplantının yapılacağı yere yakın bir otele yerleştirdi. Oda kapısını arkadan kilitledikten sonra, iki tane emniyet zincirini de taktım ve kendimi yatağa attım. Bir türlü uyuyamıyordum. Nasıl uyursun ki! Karnımdaki kurulmuş alarm saati çalıyordu. Yararı olabilir diye çeşmeden iki bardak su içtim. Saat ıslanıldığı için biraz sesi kısıldı amma sabaha kadar ötmeye devam etti!

Ertesi gün ilk işim Selikoff ve grubunu bulmak oldu. Toplantı salonunun düzeninden bahsediyorlardı, benim derdimi soran

yoktu. Baktım olacak gibi değil Dr. Lillis'i kenara çekip çok nazik olan durumumu anlattıktan sonra ondan ekmeğe ister gibi 100 dolar borç isteyip işi garantiye aldım ve hemen sokağa fırlayıp bir dükkandan büyükçe bir çikolata aldım. Bu şekilde hem saatin zili kestim ve hem de kan şekeri yükseltilti!

New York'taki kongreden sonra, Selikoff grubu ile irtibatımız kesildi. Bizden alacaklarını almışlardı. Zaten frekanslarımız da birbirine uymuyordu.

Yıllar geçti. Asbestle ilgili görüşler değişti. Sadece mavi ve kahverengi asbestin kanser yapıcı olduğu anlaşıldı. Endüstride en çok kullanılan beyaz asbestin Amerika dahil dünyanın her yerinde kontrollü olmak şartıyla kullanılması hususunda fikir birliği oluştu. Paris'te katıldığım bir toplantıda, asbestle ilgili son görüşleri özetleyen Amerikalı bir profesör aralarında Selikoff'un da bulunduğu beş Amerikalı profesörün ismini gösteren slaytın altına "Bilimde böyle şartları olanların yeri yoktur" yazılıydı.

İSVEÇLİLER

Suudlular Avrupa ülkeleri arasından sadece İngiltere ve İsveç'ten doktor alırlar. Hastaneye yeni geldiğimde, Dr. Lars Larson isminde Amerikan İsveç kırmacı genç bir doktor vardı. Güler yüzlü fazla çalışmaktan yakından birisi. Kilo almamak için, tavukların derisini soyup yiyor! Bir yılını bitirmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmeye karar vermişti. Araplar için hemen radyolog bulmak kolay değil. Onu kalması için zorladılar ama, Larson'un niyeti yoktu. Bir gün kafeteryada otururken yanımdaki Suud'lu bir taraftan karnını kaşıyor bir taraftan konuşuyordu;

- *Zavallı Larson. Neden Californiya'ya gidiyor ki. Orada buradaki gibi güneş deniz ve kum yok. İyi para alıyor. Ev kirası, su, elektrik, telefon parası yok. İki ay parasız izin. Burası onun için cennet olmalı. Niye ayrılıyor ki? demişti.*

Ben merak ederek Larson'a gitmek istemesinin nedenini sormuştum. Larson;

- *Cehennem gibi sıcak. İspemeçet mumu gibi eriyorum. Evin penceresini açınca içeriye kum yağıyor. Temizlemek dert. Benim memleketimde kar ve yağmur yağar. Burada ikisini de görmedim. Yaz kış fark etmiyor. Devamlı klimayı kullanmak zorundayım. Hele bir de klima durunca dayanabilirsen dayan. Burada biliyorsunuz, Bejel, Frengi ve Trahom çok var. Bunlar toz ile bulaşıyor. Ya bana da bulaşırsa! Radyolojideki ilerlemeyi takip edemiyorum. Böyle giderse, tıkanıp kalacağım. Kendimi yenilemek istiyorum. Eşim de sıkıldı. Evden çıkamıyor. Evet burada güneş, kum ve deniz var ama. Eşim mayosunu giyip denize giremiyor, şortunu ayağına çekip dışarda dolaşamıyor. Bu nedenlerle burası bize göre cennet değil, cehennem. I have to go! I don't care money anymore diyerek sorumu yanıtladı.*

Larson'un yerine gelen öteki İsveçli'nin adı Anderson. Dünyanın sayılı cimrililerinden olmalı. Ayda aşağı yukarı 10.000 dolara yakın para alıyor. Buna karşılık, bir ay içinde 10 dolar harcadığı zaman huzursuz oluyor. Bir yıl içinde giydikleri, gömlek, pantolon ve ayakkabı dahil hiç değişmedi. Eminim iç çamaşırları da değişmemişti. Söylenenlere göre, onu çarşıda, süper marketlerde gören olmamış! Ayda bir sebze, meyve pazarına gidip aylık erzacığını almış. Öyle yemesine içmesine düşkün biri değil. Arada sırada davetlere katıldığında, ağzı hiç durmazmış. Adam çalı gibi. Herkes bu kadar yemeği neresine sığdırıyor diye şaşarmış. Evine misafirlige gidenlere, çay, kahve veya kola falan ikram etmezmiş. Pakistanlılar biraz meraklıdırlar. "Anderson'un nereden bulmuşsa bir sabunu var. Taş gibi. Hiç erimiyor", diyorlar. Bir yıldan beri hep bu sabunu kullanıyormuş. Karısı da burada değil. Onun Suudi Arabistan'dan ayrılması mümkün değil. Belli olmaz Suudlular'ın ne yapacağı.

Bir gün iç hastalıklarına yeni gelen İsveçli Kalp hastalıkları uzmanı Alf Torp'u vurgun yemiş gibi gördüm. Yabancıların belası dediği Çocuk Hastalıkları Uzmanı Suudlu Abumelha kendi dersini onun vermesini istemiş. Bir defa değil de, birkaç kez. Alf Torp, son dersine gidememiş, çünkü kendisinin de dahiliyede dersi varmış. Şikayet etmiş öğrenciler Abumelha'ya. O da uyarı mektubu göndermiş. Kafeteryada bana;

- *I got a notice letter, (bir uyarı mektubu aldım) dedi ve olayı anlattı.*

- *Söyleseydin ya Abumelha'ya dersin olduğunu!*

- *Söyledim ama hiç dinlemedi. Dahiliyedeki dersini başka bir yabancıya verseydin. Bunu da düşünemedin mi? diye onu azarlamış.*

Sorenson'un durumu daha değişik. İsveç'ten şeker hastaları için klinik kurmak amacıyla çağırılmış. Endokrin hastalıkları uzmanı. Bilgili bir insan. Araplar arasında şeker hastalığı çok. Merak edip duruyor. Eskiden bu kadar şeker hastası yokmuş. Son senelerde artmış. Ona göre bunun nedeni, uzun süre sadece bit-

kisel gıdalarla (hurma gibi) beslenmeleri ve son yıllarda refahın artmasıyla birlikte bol miktarda et yedikleri için vücutları adapte olamamış. Bu nedenle şeker hastalarında artma olmuş. Hastaların şekerlerini kontrol altına almakta çok zorlanıyorlarmış. Önce, hastalar da eğitilsin diye hepsini bir koğuşa toplamış. Onlara şeker hastalığının ne olduğunu, nelere dikkat edilmesi gerektiğini, anlatıp durmuş. Gel gelelim, hastalarının diyet ve ilaca karşın sabahları bakılan açlık kan şekerleri hep yüksek geliyormuş. Sonradan işin aslı anlaşılmış. Her Arap'ın evinin etrafındaki bahçede hurma ağaçları varmış. Kendi aralarında iddiaya girmişler. Hangisinin hurması daha tatlı ve kalorisi yüksek. Akşamları verilen diyetin dışında hepsi aynı saatte belirli sayıda hurma yerlermiş ve sabah şekerini en yüksek olan kazanmış iddiayı. Bunu duyan Sorenson, "My God!" (Aman Allahım) deyip duruyor.

Sorenson bir hafta sonunda eşiyile birlikte deniz kenarına gitmiş. Karısı, sadece bacaklarını denize sokup serinliyormuş. Biraz sonra Volvo arabasının arkasına, siyah renkli büyük bir Chevrolet marka Amerikan arabası gelmiş. Arabada beyaz ipek elbiseli yakışıklı bir Suudlu, yanında yüzü kapalı, siyah ipek elbiseli karısı ve aralarında beş yaşlarında erkek çocuk oynayıp duruyor. Araba kliması durmasın diye rölantide çalışıyor. Adam sanki uçsuz bucaksız kumsalda başka bir yer kalmamış gibi gelmiş, Sorenson'un arabasının arkasında durmuş. Niyeti yabancı kadının bembeyaz bacaklarını seyretmek. Biz olsak mutlaka hır çıkarırız. İsveçliler öyle değil, hem soğukkanlı hem de kiskanç değildirlere. Birden siyah araba hareket etmiş ve Sorenson'un arabasına arkadan bindirmiş. Volvo tank gibi olduğu için esas hasar Arabın arabasında. Suudlu arabadan inmiş ve saldırgan bir tavır almış. İsveçli şaşırıp kalmış. Kabak onun başına patlamış. Arap, arabanın vitesiyle oynayan çocuğun suçlu sayılmaması gerektiğini söylemiş durmuş. Ona göre arabasını hasara uğratan Volvo'dur ve tamirat parasını da onun sahibi ödemek zorundadır! Sonunda onun dediği olmuş!

Sorenson'un şevki kırılmış. İki aylık yıllık iznini kontrat sonuna bırakıp hiç arkasına bakmadan Arabistan'dan ayrıldı.

**TÜRKİYE'DE TANIŞTIĞIM İSVEÇLİLER:
GUNNAR HİLLERDAL ve GUNNEMAR STALEINHEIM**

"Bu resmi öğrencilerime göstereceğim"

Türkiye'deki araştırmalarımız için gelen yabancılar içinde en rahat konuştuğum ve anlaştığım bilim adamı İsveç'li Gunnar Hillerdal olmuştur. İnsanın, yabancı bir ülkenin insanlarından sadece birisini beğenmesi veya ona sempati duyması, o ülkenin bütününü kapsar. Hiç unutmam 1958 yılında ABD'ye koruyucu tıp kursu görmek için Deniz Kuvvetleri tarafından gönderilmiştim. Kursu, Avrupa, Güney Amerika ve Uzak Doğu uluslarından yirminin üstünde doktor katılmıştı. Kursun bitimine yakın bizi bir açık hava konserine davet ettiler. Konseri yöneten kişi, seyirciler arasındaki yabancıları kastederek birkaç ülkenin adını saydı. Doğal olarak yirmi devletin ismini sayması doğru olamazdı. Bu sırada birden bire Amerikalı bir astsubay sahneye çıktı ve mikrofonu eline alarak dinleyicilere döndü ve

"Beni lütfen biraz dinler misiniz! Burada, Kore'de tanıdığım kahraman askerlerin ülkesinden gelen Türk doktorlar da var. Lütfen onları önce alkışlayalım ve sonra kadehlerimizi şereflerine kaldıralım", demişti.

Amerikalı astsubay belli ki Kore savaşında Türkleri yakından tanımış ve onlara sempati duymuştu. Bizlerin en büyük eksikliği, kendimizi yabancı uluslara gerektiği gibi tanıtamamış olmamızdır. Türkleri yakından tanımayanlar, sağdan soldan duydukları yalan ve yanlış haberlerin etkisi altında kalarak hoş olmayan izlenimlerle doludurlar. Bunun en güzel örneğini Amerika'nın saygın patoloğlarından Dr. Eugene Mark göstermiştir.

Dr. Mark, Atina'da yapılan uluslararası kanser toplantısına davetlidir. Yanında, eşi ile birlikte yetişkin kızı ve oğlu da vardır. Doktor, hazır Yunanistan'a gelmişken, yakınındaki Türkiye'ye de

gelip, akciğer ve karın zarı kanseri olarak bilinen mezotelyoma salgınını öğrenmek ister. Atina'da konuştuğu bazı kişiler, Türkiye'de anarşi ve terörün hakim olduğunda ve üstelik tifo, kolera gibi salgın hastalıkların yoğun olduğunu söyleyerek onu caydır-mak istemişler. Doktor onlara inanmadığı için ne olursa olsun, Türkiye'ye gitmeye karar vermiş. Karısı *"Siz isterseniz gidiniz. Ben korkuyorum ve burada kalacağım"*, demiş.

Dr. Eugene Mark ve çocuklarını hava alanında karşıladık. Dikkat ettim, adam bizle konuşurken çayırda otlayan bir inek gibi, devamlı sağa, sola ve arkasına bakıyordu. Biz benzer durumları başkalarında da gördüğümüz için kendisine birkaç kez, Türkiye'nin söylenildiği gibi korkulacak bir ülke olmadığını anlatmaya çalıştık. Akşam yemeğini, Atlıspor'un lokalinde yedik. Aksilik bu ya, tanınmış birisi çocuğuna sünnet düğünü yapıyordu. Düğüne belediyenin şapkalı ve çapraz düğmeli bando takımı da gelmişti. Misafirimiz bir ara kulağıma eğildi. *"Bunlar polis mi?"* diye sormuştu. Bandonun arkasından, Bursa Kılıç Kalkan ekibi geldi. Kılıçlar inip kalkıp kalkanlara vurdukça misafirlerimiz korkudan zıplayıp duruyorlardı.

Dr. Eugene Mark'a Hacettepe'de Türkiye'deki asbest ve zeolit- le ilgili sağlık sorunları hakkında bilgi verdik. O da bize, bir araştırmasını anlattı ve sonra da, bizim ilginç bulduğumuz ya da içinden çıkamadığımız hastaların biyopsi materyallerini değerlendirdi. O bizden bazı şeyler öğrendi ve biz de ondan. En önemlisi, Türkiye'den ayrılırken Türk insanını ve ülkemizi yakından tanımış oldu ve o korkak ve endişeli hali ortadan kalktı.

İsveçli Gunnar, sanki içimizden birisi gibiydi. Bunda ülkesinde çalışan Türk işçilerinin yoğunluğunun da etkisi olabilirdi.

Gunnar, en az beş defa Türkiye'ye geldi. İkinci gelişinden önce Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsi Türklerden vize istiyorlardı. Zamanın Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal da yabancı-lara vize koymuş ve bu hepimizin çok hoşuna gitmişti. Gunnar, Esenboğa hava alanında vizesi olmadığı için durdurulmuştu. Bu onun aklının almadığı bir şeydi. Niye ondan vize istenmişti ki? Alanda

bir müddet sorgulandıktan sonra gene de bizimkiler kolaylık göstermiş ve bir miktar para ödedikten sonra vize verilmiş. Çıkışta neden geciktiğini sorduğumda, gülerek:

- Anlamadım bizden niye vize istediklerini?
- Siz Türklerden istiyorsunuz ya!
- Ama ben buraya çalışmak için gelmiyorum ki!
- Bizden neden kongrelere giderken bile vize istiyorsunuz?

Gunnar'ın en çok ilgilendiği, asbestle ilgili hastalıklar. Doktora tezi "*Pleural Plaques. Occurrence, Exposure to Asbestos, and Clinical Importance*" isminde kitap haline getirilmiş ve bu alanda çalışan herkesin baş vurduğu kaynak olarak tıpta yerini almıştır. Onun asbestle ilgili yirmiyeye yakın makalesi vardır ve bunların tümü tıp ilmine katkıda bulunmuştur. Kendisi başta Finlandiya, Çin ve Amerika olmak üzere birçok ülkeye giderek araştırma yapmıştır.

Gunnar'a Hacettepe'de Türkiye'deki asbestle ilgili hastalıklar hakkında bilgi verdik. O, bu tür hastalıkların en yoğun olduğu Eskişehir'in Mihalıççık ilçesi köylerini görmek istedi. 41-AR-427 plakalı Renault 12'ye binerek yola çıktık. Ankara-Sivrihisar yolu dar ve çok yoğun trafiği var. Yol kamyonlarla dolu. Sık sık trafik kazası oluyor. Yol kenarına konan "*Trafik canavarı olmayın*" levhaları çoktan değerini kaybetmiş! Hiç kimse bile kendisini tehlikeye atmaz. Rampalarda eğer önünde kamyon varsa, birinci vitesle bile gidemezsin. İnsanı canından bezdirir.

Önümde, kırkayak gibi uzun bir kamyon var. Egzozundan simsiyah duman çıkarıyor. Her haliyle yokuş tırmanan tren gibi. Bir de arkasında "*Yolların kralı*", yazılı! Sollayayım dedim, karşıdan gelen var. Kamyonun aynasından bıyıklı şoförünü gördüm. Keyfi yerinde olmalı, gülüp duruyor. Rampa uzun, sabrım taşı. Şöyle bir sol yaparak, geçecek gibi yaptım ve sonra ani bir hareketle, sağladım. Hillerdal gülmeye başladı ve "*Very good!*" (Çok iyi) Ben de Türkçe "*İyi veya kötü. Aldırdığım yok. Böyle başa böyle tıraş*", dedim.

Konuğum Mihalıççık içinde ve köylerinde açık asbest maden ocaklarını görünce hayret etti. Devamlı fotoğraf çekti. Bir defasın-

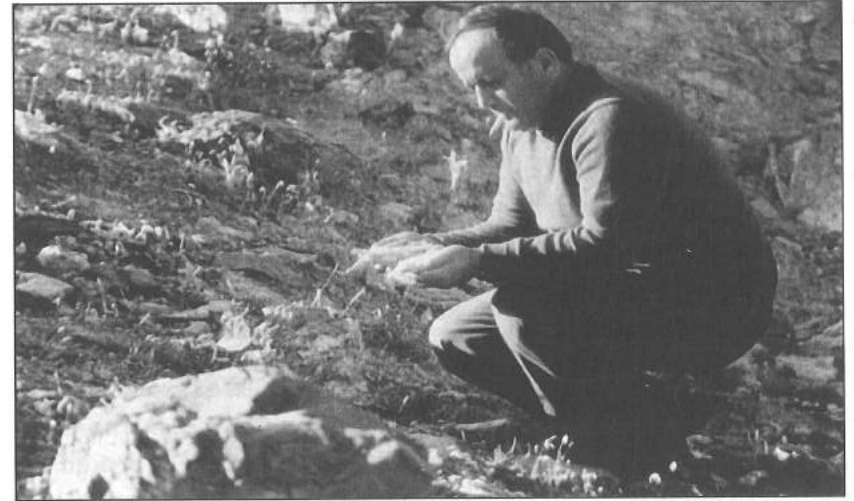
da, ocakta elimde asbestli bir kaya varken, resmimi çekti. O zamanlar çok iyi sigara içiyordum! Yeni Harman sigarası, emzik gibi ağızda dururdu. Günde üç paketi geçerdim içtiklerim. Resmi çektikten sonra birdenbire gülmeye başladı.

- Niye gülüyorsun ?

- Biliyor musun İzzet, bu fotoğraf öğrenciler için çok öğretici olacak!

Gunnar, öğrencilerine asbestle ilgili hastalıkları anlatırken, iki kanser yapıcı maddenin, yani, asbest ve sigaranın önemini vurgulamak için ağızda sigara, elimde asbestli kaya bulunan resmi gösterecekti! (Resim 25).

Gunnar ile Göreme bölgesine birkaç defa gittik. Onunla Karain, Sarıhıdır ve Tuzköy'e uğradık. Köylülerle sohbet etmekten zevk alır ve devamlı fotoğraf çekerdi. Her çektiğinin bir özelliği olmasına özen gösterirdi. Boşuna makinasını kullanmazdı. Hillerdal Karainli Osman'ın benimle resim çektirirken eline neden iki çifte aldığını sorduğunda, rahmetli, "*Dr. İzzet bizim köye o kadar kötülük etti ki, onu yok etmek için bir tüfek yetmez*" deyince Gunnar fırsatı kaçırmadı.

Resim 25. Sigara ve asbest. Çok kötü fakat öğretici bir resim.

Gunnar, çok deneyimli bir klinisyendi. Hacettepe’de içinden çıkamadığım vakaları onun gelişine sakladım. Otel odalarında, hastaların dosyalarını ve filmlerini inceler ve bir karara varmaya çalışırdık. Çoğu ilginç yönleri olan hastaları tartışırdık. Onun zor vakalar karşısındaki yorumunu çok beğenirdim. Bize ilk geldiğinde, Uppsala Üniversitesi’nin göğüs hastalıkları dalında çalışıyordu, sonradan dünyanın sayılı tıp merkezlerinden birisi olan Stockholm’deki Krolinska Üniversite hastanesine geçti.

Gunnar, İsveç’teki Karainliler’in çoğunu yakından tanıyordu. Onların dertlerine derman olmaya çalışır, hem de onlarla ilgili araştırma yapardı. Türkiye’ye geldiğinde İsveç’te tanıdığı kişiler onun etrafından ayrılmazdı.

Bizler Gunnar Hillerdal’dan eğitim hususunda da çok yardım gördük. Toraks derneğinin tertip ettiği bilimsel kongrelerin tümüne katılarak bizleri belirli konularda aydınlattı. Dr. Mustafa Özemi, Dr. Fuat Kalyoncu ve Dr. Muzaffer Demirtaş onun yardımıyla İsveç’te mezuniyet sonu eğitimi gördüler.

Yakından tanımak fırsatını bulduğum ikinci İsveçli Gunnemar Staleinheim, Dr. Fuat Kalyoncu’ya alerjik hastalıklar konusunda eğitim veren hocaydı. Kendi halinde, sakin, az konuşan efendi bir kişiydi. Davetimizi kabul ederek, bizlere astım hakkında konferans verdi. O da Hillerdal gibi Göreme yöresiyle ilgilendi. Anlaşılan Gunnar ona bazı bilgiler vermiş olmalıydı.

Staleinheim, Göreme’ye 06 EAP 97 plakalı Nissan Primere ile ben götürdüm. Yanımda o, arkada Fuat ve Arnavutluk’tan gelen Dr. Albano Fico oturuyordu. Ankara-Aksaray yoluna girdik. Bu yolu hiçbir zaman sevemedim. Hem tek yönlü yol hem de güneyden sebze, meyve getiren kamyonlar, otobüsler çoğunlukta. Traktörler de eksik değil. Bu yolu bir an önce bitirmek için, arabayı hızlı sürüyorum. Arada sırada da kamyonların sağından geçmeyi de ihmal etmiyorum! Yanımdaki pek rahat değil ama aldır-dığım yok! Yol vermeyen ağır vasıtaların yanından geçerken de şenlik olsun diye, *“You are nothing. You are nothing”* (sen hiçbir şeysin) diye sesleniyorum!

Aramızda konuşarak yola devam ediyoruz. *“Bu yol Türkiye’de sevmediğim yollardan birisi. Belki, 30 defa bu yoldan gidip gelmişimdir. Bir türlü alışamadım doğrusu”*, deyince. İsveç’li durup dururken, *“Ben araba sürmeyi çok severim”*, diye yanıt verdi. Pek üzerinde durmadım. O devam etti.

- *Biliyor musun Dr. Barış? Benim arabam da Japon arabası.*

- *Memnun musun bari ?*

- *Çok memnunum!*

Yola devam ediyoruz. Sakin görünüşlü, az konuşan konuğumuz dillendi! *“Biliyor musun Dr. Barış? Benim arabamın vitesi de aynı sizin arabanızinki gibi!”*, der demez, hemen arabayı sağa çekip, direksiyonu ona verdim ve arkaya geçtim.

İsveçli arabayı önce gayet sakin sürmeye başladı. Ancak baktı ki her gelen onu geçiyor. Onun kimseyi solladığı yok. Dayanamadı ve o da ortama uymaya başladı. Hatta bir aralık, kamyonları geçince *“You are nothing. You are nothing”* demeye başladı!

Nevşehir’e vardık, oradan sola dönüp Gülşehir’e ulaştıktan sonra Tuzköy yoluna vurdu arabayı. Yol asfalt ve 12 km sonra köye varacağız. Ben çok rahatım ve arkada kestiriyorum. Araba birdenbire gürültü ile sallandı. Belli ki bir şeye çarpmıştı. Bir müddet altından takur tukur sesler gelmeye başladı ve sonra durdu. Yanımda Fuat kıkır kıkır gülmeye başladı. Ne olduğunu sordum.

- *Hocam yolun ortasında büyük bir kaplumbağa vardı. Adam ülkesinde böyle hayvan görmediği için, bir şeye benzetemedi ve üstünden geçti. Araba alçak olduğu için takıldı. Kaplumbağanın çatisını sıyırılmış olmalı?*

Aynadan, kabuğu sıyrılmış hayvanı görünce İsveçli çok üzüldü. Durmadan *“Poor animal” “ Poor animal”* (zavallı hayvan) deyip durdu. Biz onu teselli etmek istedik ama o kendisini affetmedi.

DR. STAVROS CONSTANTINOPOULOS

"Hayret doğrusu. Beni de Türk casusu diye sorguluyorlar!"

Hacettepe Patoloji Anabilim Dalından Dr. Şevket Ruacan, bir gün bana uğrayarak, Atina'da mezotelyoma hakkında bir toplantı yapılacağını ve kendisinin de oraya konuk olarak davet edildiğini söyleyerek benden konuyla ilgili slaytları ödünç olarak istemişti. Kendisine gerekli açıklamaları yaptıktan sonra istediklerini verdim.

Şevket bir hafta sonra üzgün bir çehre ile odama uğradı. "İzzet Ağabey, senin slaytlar benim başımı derde soktu" dedi. Nedenini sorduğumda, slaytların birinde Göreme bölgesini gösteren haritada, Kıbrıs adası Türkiye ile aynı renkte gösterildiği için toplantıya katılan fanatik Yunanlılar hır çıkarıp bağırıp çağırmışlar. Bunun üzerine oturumu idare eden İngiliz doktoru, kulağına eğilerek, "Sen buradan bir an önce uzaklaşsan iyi olur", demiş. Neye uğradığını şaşırان Şevket, apar topar Türkiye'ye dönmüş. "Bir daha Yunanistan'a adım atmam ağabey", dedi.

Benim başımdan da buna benzer bir olay, 1978 yılında o zamanki Yugoslavya'nın Dubrovnik kentindeki toplantıda geçmişti. Oraya, Göreme bölgesindeki mezotelyoma salgını araştırmasını sunmak üzere davet edilmişim. Araştırma sunumunda bölgede mezotelyoma yapan asbest bulamadığımızı, buna karşın fizik olarak ona benzeyen fakat ondan çok daha tehlikeli bir mineral olan erionit bulduğumuzu söylemişim. Konuşmamı bitirdikten sonra, Güney Kıbrıs'lı bir Rum doktor söz alarak, bölgede asbest olmadığına inanmadığını, zira Kıbrıs Adası'nda asbest olduğuna göre Göreme'de de olması gerektiğini sert bir konuşma ile ifade etti. Bilimi siyasetle karıştırdığı için oturumu idare eden İsraili

Dr. Wasserman ona cevap vermeliydi. Ama ne hikmetse sustu durdu. Her zaman olduğu gibi üvey kardeşlerinden yana tavır koymayı tercih etti. İçimden, "Ulan zurnanın son deliği, sen insan ne yazar, inanmasan ne yazar", demek geldi ama İngilizcem bunu söylemeye yeterli değildi. Üstelik bilimsel bir toplantıda böyle konuşmak da doğru olmazdı.

Birkaç yıl sonra Paris'teki bir toplantıya aynı konuyla ilgili konuşma yapmam için çağırdım. Programa baktığımda, Dr. Stavros Constantinopoulos isimli bir Yunanlı doktorun, bizim Yanya, onların İonnina dedikleri bölgedeki Metsova kasabasında çevresel asbest solunmasına bağlı bir araştırmasını sunacağını öğrendim. Ben konuşmamı bitirdikten sonra sıra ona geldiğinde, araştırmasını benim araştırmalarımın esinlenerek yaptığı için teşekkür ederek konuşmasına başladı. Hayret ettim. Onun tavrı ötekilerine benzemiyordu. Akşam kokteylinde yanımdan ayrılmadı. Bir aralık beni Metsova'da yapacağı kongreye davet etmek istediğini söyledi. Ona, Şevket'in başına gelenleri anlattıktan sonra, "Başıma böyle şeylerin gelmesini istemem", dediğimde heyecanla, "Sen, Metsova'da elinde Ay Yıldızlı Türk Bayrağı taşıyarak dolaşmadıktan sonra, kimse senin eline dokunamaz. Garanti veriyorum" dedi.

Metsova'ya eşimle birlikte gittim. Her şeyi ile Marmara bölgesindeki Türk kasabalarına benziyordu. Konuşmama başlamak üzere kürsüye çıktığımda, Stavros benim için çok güzel şeyler söyledi. Dinleyenlerin gözlerinden bana karşı sempati duyduklarını anlayınca rahatladım. Konuşmam bitince beni çılgınca alkışladılar. Akşam yemeğinde Yunanlı doktor ve eşleri yanımdan ayrılmadılar. Sunulan yemeklerin hepsi bizdekilerin ismini taşıyordu. Sofrada bakla, pırasa, köfte, baklava vardı.

Stavros, Yunanistan Toraks Derneği'nin (Hellenic Thoracic Society) aktif üyesiydi. Ben de Toraks Derneği'nin başkanı olduğum için iki komşu ülke arasında bilimsel yakınlaşmanın uygun olaca-

ğına karar verdik. Yunanlı dostum, derneklerinin Atina'da yapılacak olan toplantısının açılış konuşmalarında bunu dile getirmemi istedi. Salona girdiğimde toplantı başlamak üzereydi. Beni gören Stavros hemen yerini verdi ve oturum başkanına beni tanıtarak konuşma yapacağımı söyledi. Bana sıra geldiğinde önceden hazırladığım konuşmamı İngilizce olarak yaptım. Türkiye ve Yunanistan arasındaki kültürel ve tarihi ilişkilerden bahsettikten sonra çocukluğumun Selanik'ten göçe zorlanmış Türklerin arasında geçtiğini, onların özlemlerini çok iyi bildiğimi söyledikten sonra, ünlü Yunanlı kadın yazar, Dido Sotiri'nin "*Benden selam söyle Anadolu'ya*" isimli kitabından bahsettim. Bu kitapta, Selçuk'a bağlı "*Dağlarından yağ, bağlarından bal akan*" Kırklıca (şimdiki ismi Şirince) isimli Rum köyünden bir çocuğun dağ köyünden gelen bir Türk çocuğu ile arkadaşlıklarından, Anadolu'daki Rum gençlerinin Türk Ordusunda askerlik yaparken, büyük Avrupa devletlerinin kışkırtmasıyla Yunan askerinin İzmir'e çıkmasıyla birbirlerine nasıl düşman olduklarını, nasıl göçe zorlandıklarını anlattım. İki ulus arasındaki düşmanlığı politikacıların kışkırttığını bundan her iki ülkeninde zarar gördüğünü, bizim dostluktan yana olduğumuzu ve bunu tıp alanında başlatmak istediğimizi belirttim. Duygusal ağırlıkta bir konuşma olduğu için beğenilmiş olduğunu sanıyorum. Konuşmam bittikten sonra, bir Yunanlı, düşmanlıkta medyanın da etkin rol oynadığını ilave etti.

Stavros ile dostluğumuz devam etti. Ben de onu Türkiye'ye davet ettim ve o da Toraks Derneğinin Antalya'da yapılan kongresinde benzer bir konuşma yaptı. İkimizin kırsal alanda yaptığı çalışmalar birbirine çok benziyordu. Benim çektiğim sıkıntıları o da yaşıyordu. Başbaşa olduğumuz bir gün aramızda şöyle bir konuşma geçti:

- *Biliyor musun Stavros, benim Göreme bölgesindeki araştırmaların yüzünden Türk turizmciğini baltaladığımı söylüyorlar.*

- *Benim de Metsova'daki çalışmalarımın otürü bu bölgenin turizmüne zararım olduğunu söylüyorlar.*

- *Bana, "Sen bizim yüzümüzden profesör oldun" bile dediler.*

- *Benim için de aynı şeyi söylüyorlar.*

- *Arkamdan bizim sayemizde zengin oldu, altına lüks araba aldı diyorlarmış.*

- *Hayret doğrusu benim için de aynı sözler geçerli.*

- *En gücüme giden, turizm alanında Yunan casusu diye nitelenmem.*

- *Dr. Barış inan bana. Beni de Türk casusu olarak sorguluyorlar.*

Atina'da bulunduğum sırada Stavros ile gala yemeğinde otururken başımdan ilginç bir olay geçmişti. Sahnedeki saz sanatkarlarının elindeki müzik aletleri bizdekiler gibiydi. Ut, klarnet, kanun, ritim saz vs. Çaldıkları da bizim şarkı ve türkülerimiz. Bunların arasında, "*İzmir'in kavakları*", "*Niksarın fidanları*" da var. Zeybek oyunları gözdeydi. Sanıyorum Stavros bunu özel olarak ayarlamıştı. Masamızda oturan bir doktor, ikide bir Stavros'un kulağına bir şeyler fısıldıyordu. O da kaşlarını çatarak olamaz anlamında yanıt veriyor olmalıydı. Konuşmaların benimle ilgili olduğunu sezinledim ve merak ederek Stavros'a sordum. Bana dönerek, "*Bu sarhoşun kusuruna bakma. Bana ne diyor biliyor musun? 'Bu adam bizden. Türklerden böyle bilim adamı çıkmaz. Baksana yüzünün kırmızı parlaklığına ellerinin büyüklüğüne kalıbıma basarak bu adam bizden'*" diyor. Gülüp geçecektim, ama içimden adamı sevindirmek geldi. "*Kimbilir belki doğru söylüyor. Benim ana tarafım Trabzon'dan. Yani Pontus Krallığı'nın baş şehrinden*" dedim. Stavros bunu yanındakine iletince, adam yerinden heyecanla kalktı ve elimi sıkıp yanaklarımdan öptü!

Marmara depreminde Yunanlıların bize yardım etmelerinin ardından, Atina'daki depreme bizimkilerin koşarak gitmesi, Türk sporcularının Yunan takımlarında oynaması ve sanatkarların işbirliği yapmalarının ülkeler arasında kurulan dostlukta büyük katkıları olmuştur.

PROF. DR. PHILIPPE GRANDJEAN

"Havadaki kuşları alkışlayan Danimarkalı"

Telefonun ucunda yabancı aksanla Türkçe konuşan bir kadın. Kendisini Danimarka'da röntgen bölümünde asistanlık yapan bir Türk doktoru olarak tanıttıktan sonra, üniversitesinin halk sağlığı bölümünde görevli olan Phillippe Grandjean isimli bir doktorla Türkiye'ye gelip benim çalışmalarımı yerinde görmek istediklerini bildirdi. Ona her ne kadar emekli olduysam da bu tür başvurulara açık olduğumu söyleyerek olumlu yanıt verdim. Birkaç gün sonra tekrar telefon ederek, bence de uygun ise 2000 yılının Nisan ayında gelebileceklerini bildirdi. Kabul ettikten sonra gezi planlarını öğrendim. Türkiye'de kalacakları beş gün içinde Göreme bölgesindeki kanserli köyleri görmek istediklerini ve kendisinin de hastaların akciğer filmlerini incelemek istediğini söyledi. Anlaştık.

Misafirlerimiz belirtilen tarihte Ankara'ya gelip otellerine yerleştiler. Ertesi günü plan gereği Göreme gezisine çıkacaktık. Yanıma uzun yıllar Almanya'da çalışmış olan Dr. Gülseren'i de alarak kendi arabamla sabah saat 07.00'de otele geldik. Daha önceden görmediğim Dr. Grandjean hazır vaziyette salonda bizi bekliyordu. Uzun boylu, beyaz saçlı ince yapılı güleç bir adam. Türk doktoru ortalıkta yok. Biraz bekledik, aradan 15 dakika geçti, ne gelen var ne de giden. Gülseren odasına telefon etti. Yeni banyodan çıktığını saçlarını kuruttuktan sonra geleceğini söylemiş. Kafamızdan ona notumuzu vermiştik. Yarım saat sonra sallana, sallana geldi. İnce yapılı, esmer bir kız. Giyinişi film artistleri gibi. Balkonlar meydanda. Özür diledikten sonra, gecikme gerekçesini uçakta unutulmuş bavullara bağladı. Ona dönerek:

- Sen bu kıyafetle mi köylere geleceksin?

- Tabii. Başka giyeceğim yok ki.

- Kızım bizim başımıza iş açarsın. Kaçırırlar seni.

Gevrek bir kahkaha attıktan sonra;

- Başka seçeneğim yok ki. Size söylemişim bavullarım daha gelmedi dedi. Gülseren'e dönerek;

- Bu kıyafetini al ve Tunali Hilmi caddesindeki mağazalardan birisine götür. Üstüne doğru dürüst bir şey al. Eşofman gibi bir şey olsa daha iyi olur. Çabuk olun" dedim.

Yarım saat geçmeden otele döndüler. Gülseren çok iyi seçim yapmış. Aldıkları hem ucuz ve hem de benim istediğim gibi. Bol ve kapalı!

Kırkkale üzerinden Nevşehir'e gitmeye karar verdik. Yolumuz üzerinde arkadaşım Halil Tiryaki'nin Kaya dibindeki lokantasında, nefis bir kahvaltı yaptık. Masada, sucuklu yumurta, bal, tereyağı, afyon kaymağı ve kızarmış ekmek vardı. Sanmıyorum, misafirlerimiz ömürlerinde böyle bir kahvaltı yapmış olsun.

Yolda nerelerde mola vereceğimizi, nerelerde durup resim çekebileceklerini ve nerede öğle yemeği yiyeceğimizi ve nerede konaklayacağımızı anlattım. Kızın benden hiç hoşlanmadığı belliydi. Aslında ben de onu pek sevememiştik ya! Bir aralık suskunluğunu bozdu.

- Billiyor musunuz ben sizin yüzünüzden saçımı tam kurutamadım.

- Zıyanı yok. Arabanın camını açarsın, saçın kurur.

- Siz hep böyle emir mi verirsiniz ?

- Evet!

Phillippe benim yanımda oturuyor. Gülseren ve kız arkadaşı. Konuşmalar, Almanca, İngilizce ve arada sırada Türkçe ve Danimarkaca. Profesöre, hızlı araba kullandığımı, eğer korkarsa beni

uyarmasını ve hatta direksiyonu ona verebileceğimi söyledim. Araba kullanmamı beğendiğini yarım ağızla söyledi. Başka bir seçeneği de yoktu! Kız iyice ürkmüş ve arka koltukta sinmiş durumda.

Yolda Türkiye'deki araştırmaları nasıl yaptığımızı, ilginç yönlerini anlatıp duruyoruz. Keskin'i geçtiğimizde adam, birden; *"Lütfen durur musunuz"* dedi. Arabayı yolun kenarına çektim. Herhalde rahatsızlandı diye düşündüm. Boynundaki dürbün ile gökyüzüne bakıyordu. Sonra da elindeki hesap makinası gibi aletin tuşlarına basıyor. Yüzü gülüyor. Halinden memnun olduğu belli. Sonra bize dönerek, *"Bu kuşun adı... Kuyruğu diktir. Dünyada şurada, şurada bulunur"*. Benim şaşırduğımı anlayınca, kendisini kuş gözlemcisi Bird Watcher yani kuş tutkusunu olduğunu söyledi. Kendi kendime söylendim, *"Yumurtaya can veren Allahım sen neler yaratmışsın?"* Doğrusu ben onun bir ihtiyacı olduğu için durmamı istediğini sanmıştım. Kim bilir belki çışı, mişi gelmiştir. Ama, bizler gibi yolun kenarına geçip işini göreceğini sanmıyordum.

Adamın elindeki aletin sırrını Gülseren'den öğrendim. Meğer uydudan aldığı bilgilerle kuşu gördüğü yeri kayıt ediyormuş.

Gülseren ortalığı ısıtmak için kızla konuşuyor ve ona bazı şeyler soruyor. Anladığıma göre aslen Çorumluymuş. Çocukluğu Danimarka'da geçmiş. Sakat bir kardeşi varmış. Babası annesini beğenmeyip başka bir kadınla oluyormuş. Fırsat bulursa dayısını görmek istermiş. Türk erkekleri ile evlenmeyi düşünmüyormuş. İçimden; *"Senin gibi kara çalılı kim alır da başına bela eder"* dedim. Ben de birisine kızdım mı tam kızarım ya!

Phillippe'nin arabayı ikide bir durdurup kuşlara bakması beni sıkımsa başladı. Gülseren'e *"Bu adamın aletini çalacağım"* dedim. Kız bunu duyunca dile geldi Profesöre, *"Dr. Phillippe, Dr. Barış senin aletini çalacakmış"* demez mi? Adam ciddiye almış olmalı ki acıklı bir ifade ile yüzüme baktı. *"Please no"* dedikten sonra istersem bana yenisini alıp göndereceğini söyledi. İşim kal-

madı da senin aletini mi alacağım. Ben cep telefonunu bile kullanmasını öğrenemedim.

Çay molasını Kırşehir yolundaki şoförler birliğinin tesislerinde verdik. Biz çaylanımızı yudumlarken kız alışverişe gitti. Elinde kavanoz şişesi ile döndü. Profesör şişede ne olduğunu sordu. Afrodiyak (seks uyarıcı) macun olduğu yazılıydı. Gülüştük durduk. Acaba kız bunu nerede kullanacaktı?

Hacıbayram'ı geçtikten sonra Kızılırmak'ın kıyısındaki Tuzköy'ü tepeden seyredip resim alabilmek için arabayı sağa çektim. Bahar ayı olduğu için her taraf yemyeşildi. Yanımızda badem ve erik ağaçları vardı. Biz çağla, erik toplarken Phillippe ortalıktan kayboldu. Biraz bekledik ortalıkta görülmüyor. Bir aralık ılık ve kuş sesi kulağımıza geldi. Meğer, Phillippe, çalılığın içine dalıp orada bulduğu kuşla konuşuyormuş!. Muhabbetlerini bozmak istemedik. Dakikalarca orada kaldı. Sonunda onu sevgilisinden ayırmak zorunda kaldık.

Tuzköy'de bizi sevinçle karşıladılar. Klasik Türk usulü selamlaşma ve çay ikramından sonra köylülerden birisi ona muayene olmak istedi. Malum ya yabancı doktorlar Türkler'den çok daha iyidir. Adam halk sağlığı uzmanı. Dinleme aletini kulağına nasıl takacağını bile bilmiyor. Köylülere, onun kuş meraklısı olduğunu söyledim. Bizim köstebek avcısı öne çıkarak kendisinin kuşları olduğunu ve yabancı isterse ona gösterebileceğini söyledi. Profesörün gözü parladı ve köylüyü takip etti. Dönüşte yüzünden memnun olmadığı belli oluyordu. Ne oldu diye sordüğümde, *"Onun kuşları basit güvercin. Hayvanları kafese koymuş. Danimarka'da da onlardan çok var"*, dedi.

Tuzköy'den sonra Sarıhıdır'a uğrayıp orayı da gezdik ve gene köylülerle kahvede oturup çay içtik. Resimler alındı. Oradan Ürgüp yoluyla Karain'i uzaktan görüp turumuzu tamamladık. Onlar Karain'i görmeyi çok istiyorlardı ama, köylülerin kaba davranabileceklerinden korktuğum için orayı pas geçtim. Geriye kalan vak-

ti Göreme'deki açık hava müzesinde geçirmelerini sağladık ve hava kararmak üzereyken konaklayacağımız Ürgüp'teki dört yıldızlı Karainli Dinler ailesinin yaptığı otele geldik.

Akşam yemeğinden sonra otel sahibi Mustafa Dinler ve Karainli tek dostum eczacı İsa ile sohbet ettik. Mustafa'nın hem annesi ve hem de babası mezotelyomadan ölmüştü. İsa'nın ağabeyi de benim hastamdı. Son zamanlarda mezotelyomanın kalıtım ile ilgili olduğu söylentilerine çok kızıyorlardı. Aslında Phillippe de buna karşıydı.

Yatmadan önce Phillippe utana sıkıla yanıma geldi. Benden bir ricası vardı. Dünyanın sayılı kuş cenneti olan Erciyes dağı eteğinde bulunan Sultan Sazlığını görmek istiyordu. Burası otelden 70 km uzaklıktaydı. Ertesi günü Ankara'ya dönecektik. Eskisi gibi değildim. Kolay yoruluyorum. Aklıma Gülseren geldi. Arabayı ona verip Phillippe ile birlikte Sultan Sazlığına gitmesini rica ettim. Ben otelde kalıp dinlenmek istiyordum. Gülseren, kendi arabasının otomatik vitesli olduğunu ve düz vitesli araba kullanmayı unuttuğunu söyledi. *"Kullanınca hemen hatırlarsın. Araba bozulursa bozulsun. Beni bu dertten kurtar"*, dedim. Eksik olmasının kabul etti. Çorumlu da onlarla birlikte geziye katılmayı istemedi. Sabahleyin Gülseren arabayı çalıştırıp, kök söker gibi vites taktıktan sonra hopyaya hopyaya arabayı sürmeye başladı! Öğleden sonra ikiye doğru döndüler. Sazlığı gezmek için mecburen jip kiralamışlar ve sandal tutmuşlar. Danimarkalı profesör merak ettiği kuşları görünce fotoğraflarını çekmiş ve kuşlar ona poz verdiği için onları alkışlamış durmuş. Adam yol boyunca, Çorumluyu kastedererek *"Öğrencim benimle gelmedi"* deyip durmuş!

KANSERLİ KÖYLERİN SIRRI ÇÖZÜLÜYOR

"Kanserin sebebi belli, çözümü belli ancak ilgililer ilgisiz"

Karain'den dönüşte, yanımıza köyden ve civarından alınan taş, toprak ve kaya örneklerini getirmiştik. Bunları Ankara'daki MTA Enstitüsü'nde mineralojik yönden inceletmemiz gerekiyordu.

Bu kuruluşun başında bulunan Sadrettin Alpan son derece yardımsever, ileri görüşlü ve bilimsel çalışmaya önem veren bir kişiydi. Onu çok seviyor ve güveniyorduk.

Köydeki hastalığın mezotelyoma olduğu kesindi. Bunun şimdiye kadar bildiklerimizin ışığı altında tek nedeni var o da asbest. Köylülerin akciğer filmlerinde, ancak asbest solunmasıyla açıklanabilecek akciğer zarında kalınlaşma ve kireçlenme de bu görüşü destekliyordu. Ancak açıklanması gereken iki şey vardı. Niçin bu köyde şimdiye kadar gördüğümüz, incelemeye aldığımız asbestli köylerden çok daha fazla kanser görülüyordu? Niçin köyün yapı taşlarında asbest bulunmuyordu? Bunu bize ancak MTA'daki incelemeler gösterecekti. Sonuçları merakla beklemeye başladık. Ön araştırmalar asbest için olumlu değildi. İncelemeyi yapan birimin başındaki arkadaş, *"İgnimbritik Tuf", "Volkanik Cam"* gibi bizim anlamadığımız terimlerden bahsediyordu. Biz de kendisinden *"Ya bize asbest var deyiniz ya da ona benzeyen lifsel yapıda bir mineralin bulunduğunu söyleyiniz!"*, diye ısrar ediyorduk. Öte yandan köyden bidonlar dolusu getirdiğimiz sular da başımıza dert olmuştu. Türkiye'de su içinde asbestin olup olmadığını bildirecek bir merkez yoktu.

Karain'den hastaneye devamlı olarak hasta geliyordu. Bunların hepsi yatması gereken kimselerdi ve üstelik hiçbir sosyal güvenceleri de yoktu. Gelir gelmez de yatmaları lazımdı. Zira, otel-

lerde bekleyecek paraları yoktu. Yatış kağıtlarının üzerine *"Eğitim Vakasıdır", "Acildir"*, kayıtlarını koyarak yatış işlemlerini tamamliyorduk. Eksik olmasının 1970'li yıllardaki hastane idarecileri kolaylık gösteriyorlardı. Bu ne kadar devam ederdi? Nitekim günün birinde aslen o bölgeden olan müdürlerden birisi isyan etti. *"İzzet bey. Ben Ürgüplüyüm. Karainliler o bölgenin en zengin köylüleridir. Siz onların paramız yok demesine bakmayınız. Hiç olmazsa ilaç masrafını alalım!"*, dedi. Gerçekten söylediği doğrudu. Köyün yarısından fazla nüfusu yurtdışında çalışıyordu. Yalnız İsviçre'de 200'ün üzerinde Karainli vardı.

Köylülerle akraba gibi olduk! Yalnız hastaları için değil Ankara'da yapılmasını istedikleri tayin, iş takibi gibi işlerini de bize yaptırmaya başladılar. Bu arada yatan hastalarını ziyaret eden köylüler, gelmişken bir de kendileri muayene olup işi garantiye almayı istiyorlardı! Bunlardan birisi de 65 yaşındaki babasını ziyarete gelen Osman Demir'di. Çok sağlıklı görünmesine rağmen, *"Gelmişken bir de beni muayene edin"*, demişti. Muayenesinde sol tarafta su vardı. Merak ettim ama emin olmak için bir de filmi çektim. Hayretim bir kat daha arttı. Sol göğüs boşluğu yarısına kadar su ile doluydu ve adam çok sağlıklı görünümdeydi. Yani kanserli hastalar gibi, şiddetli sancısı yoktu, rengi toprak renginde değildi ve ayrıca omuzu da düşmemişti! *"İzzet Bey, bende bu hastalık 22 seneden beri vardır. Askerken verem diye tedavi ettiler, hatta altı ay da hava değişimi aldım!"*, demişti. Biz kendisinde gene de kanserden şüphelendik ve erken yakalanmış bir vaka olarak değerlendirip ameliyat önerdik. Tereddütsüz kabul etti. Ameliyatında ben de bulundum. Zor bir ameliyat olmasına rağmen, operatörler, sağ göğüs boşluğundan üç litre kadar sarı, jelatinöz sıvıyı boşalttıktan sonra kösele gibi kalınlaşmış olan akciğer zarını portakal soyar gibi kolaylıkla çıkardılar. Osman ameliyattan sonra hemen toparlandı ve kısa sürede taburcu oldu. Operasyon sırasında çıkartılan parçaların bozulmamaları için formollü solüsyon içine konuldu. Bir kısmını patoloji labora-

tuvarına bir kısmını da kliniğimizde sakladık. Patoloji laboratuvarından, kalınlaşmış akciğer zarı anlamında rapor geldi. Bunu en iyi elektron mikroskopik inceleme gösterir düşüncesiyle bu yönde bir inceleme istedim. *"Bol bol demir içeren malzeme var, bunun asbest olup olmadığını söyleyemeyiz!"*, dediler. Bunun üzerine; *"Bu tip inceleme yapan Fransa'daki bir laboratuvarın başındaki La Bouffant isimli fizik mühendisine gönderelim"*, dedim.

Bir biyopsi materyalinin yurt dışına gönderilmesi başlı başına bir dertti. Parçanın paketlenmesi, bizdeki gümrük barikatından geçmesi birçok yazışmalara neden oluyordu. Görevlileri ikna etmek kolay değildi. *"Bunun içinde ne var?", "Bize ne olduğu hakkında bilgi verecek başhekimlik mühürlü bir rapor getirin"*, *"Bizim istek yazımızın, yeminli tercüman bürosundan tercümesi, bunun noterden tasdiki lazım"*, gibisinden birçok sorunlarla karşılaşılıyorduk.

Sonunda gönderdiğim parçanın bir ay sonra raporu geldi. *"Akciğerin 1 gram kuru dokusunda 3.5 milyon asbest lifi vardır!"*, yazılı raporu görünce hemen arkadaşım Asım'ı aradım; *"Asım bir oğlun oldu. Karainli bir hastanın akciğerinde asbest olduğunu Fransızlar gösterdi, ne haber?"*, dedim. Asım biraz duraksadıktan sonra sunturlu bir küfür savurdu. *"Bana ne senin hastanın akciğerindeki asbest lifinden! Kimbilir nereden almıştır? Ben bu köyde asbest yoktur, olamaz diyorum. Kime inanırsan inan!"* diyerek işi kestirip attı.

Osman askerliği dışındaki bütün yaşamını Karain'de geçirmişti. Başka bir yerden asbest alması mümkün değildi. Şimdi ne yapacağız, kime inanalım diye kara kara düşünmeye başladık. Asbest işini iyi bilen eksperlere ihtiyacımız vardı. Okuduklarımıza göre eksperler yurt dışında belirli merkezlerde toplanmıştı. Bunlardan birisi de MRC'nin Pnömonokoniosis Ünitesi'nin başında bulunan Prof. Dr. P.C. Elmes idi. Kendisine Karain hakkında geniş bir rapor vererek yardımını istedim. Kısa bir süre sonra yanıt ver-

di. Dr. Elmes bana köy ile ilgili bütün dokümanların, yani filmlerin, hastalardan alınan parça preparatlarının, taş ve toprak örneklerininide birlikte getirerek Cardiff'de yapılacak olan international bir toplantıda tartışılmasını önerdi. İstediklerinin çoğu elimde hazırды. Üstelik el kamerasıyla köydeki yaşamı gösteren 8 mm ebatlı 10 dakikalık bir film de vardı. Her şey hazırды da İngiltere'ye nasıl gidecektik? Üniversiteden izin almak kolaydı, ancak bize bu iş için parasal yardım yapacak kaynakları yoktu. Ben kendi masraflarımı karşıladığım takdirde oraya gidebilirdim. Oraya gitmeyi kafama koymuştum, başka seçeneğim de yoktu.

Cardiff'de beni sıcak bir ilgi ile karşıladılar. Dr. Elmes toplantı salonunda beni İngiltere, Avrupa ve Amerika'dan gelmiş kişilerle teker teker tanıştırdı. Tümü asbest - mezotelyoma üzerinde araştırmaları olan, saygın kişilerdi ve bunların arasında bulunmak bana gurur veriyordu. Bana ayrılan yarım saatlik sürede kırık dökük İngilizcem'le slayt ve filmlerle Karain'deki durumu onlara özetledim. Sıra, işin en zor tarafı olan sorulara gelmişti. Ne sorduklarını anlayacaksın, nasıl cevap vereceğini kafadan ayarlayacaksın ve sonra bunu İngilizce onlara aktaracaksın. Çok heyecanlı olduğumu gören Dr. Elmes soruları, basitleştirerek bana aktarıyor ve yanıtlarını da birlikte vermeye gayret ediyordu. En zor sorulardan birisi, köydeki hayvanlarda da benzeri hastalık olup olmadığını öğrenmek istemeleriydi. Öyle ya madem ki çevrede kanser yapıcı bir madde var, bu ortamı paylaşan diğer canlılarda da benzer hastalığın görülmesi gerekiyordu. Ancak bunun için, hayvanın da en az 20 yıl kadar köyde bulunması gerekiyordu. Bu şarta uyan tek bir hayvan vardı, Süleyman'ın katırı. Bu da şimdilik sağlamdı. İngilizce katırın nasıl denileceğini bilmiyordum. Önce "*Ata benzeyen, ondan daha kuvvetli bir hayvan*", dedim. Anlatamadım. Sonra, "*Inatçı bir hayvandır*", dedim, gene anlamadılar, dilimin döndüğü kadıyla, "*Yavrusu olmaz*", dedim. Yok. Sabrım kalmadı ve nihayet "*Babası eşek, anası attır*" deyince kahkahayı basıp, "*Oh, Mule*" dediler.

Toplantıya kahve içimi için ara verildi. Birkaç kişi etrafımı sarıp konuşmamı ilginç bulup, konu ile ilgili sorular yönelttiler. Ancak salonun tenhalaştığı dikkatimi çekti. Toplantı henüz bitmemişti ve yarım saatlik bir tartışma süresi vardı. Sonradan öğrendim ki, biz kendi aramızda konuşurken, bir grup başka bir odada, Türkiye'den getirmiş olduğum biyopsi materyallerini mikroskop altında inceliyorlarmış. Hepsi hastalara konan mezotelyoma teşhisinin doğru olduğunu kabul ettiklerini bildirince derin bir nefes aldım. Adımı duyduğum, akciğer içindeki asbest liflerinin gösterilmesinde çok deneyimli jeolog olan Pooley, getirmiş olduğum toz ve toz örneklerini kabaca incelediğini, emin olmamakla beraber bunların içinde asbest olmadığını söyleyerek Asım'ın fikrine katıldığını bildirdi. Fransız fizikçisi La Bouffant'ın raporunu ise dudak bükerek değerlendirdi.

Akşam verilen yemekte konunun tartışılması devam etti. Yarımda oturan Fransa'nın Lyon kentindeki IARC (International Agency Research on Cancer = Uluslararası Kanser Araştırma Örgütü)'nün temsilcisi olan Dr. Milne, köydeki durumu çok ilginç bulduğunu, Lyon'a gider gitmez ilgililerle konuşup bölgede bir araştırma yapılmasını isteyeceğini ve bunun için beni örgüte davet edeceğini söyledi. Öneri, benim arzu ettiğim gibi olduğu için kabul ettim.

Birkaç ay sonra Lyon'dan yazı geldi. IARC ile müşterek bir çalışma için anlaşma yapmak üzere Lyon'a gitmem gerekiyordu. Dışarı çıkış için Merkez Bankası'ndan 100 dolarlık döviz almak şarttı. Artık bu parayı almama gerek kalmıyordu. Zira beni davet eden kuruluş, otel masraflarını karşılamaktan başka günde 50 dolar da para veriyordu. Merkez Bankası pasaportuma "*Döviz almadan yurtdışına çıkmaktadır*" diye kayıt koydu. Nasılsa beni hava alanında karşılayacaklarına göre yanıma alabileceğim 10 dolar yeter diye düşündüm. Bu parayı dışarıya çıkarırken başıma dert olmasın diye, çorabımın taban kısmına sıkıştırdım. Hava ala-

nında gümrük ve pasaport kontrolü için sıraya girdiğimde, önümde Hacettepe Üniversitesi'nden başka bir profesör vardı. Pasaportunu gösterdikten sonra hemen geçti. Sıra bana gelince, polis memuru pasaportumu incelemeye başladı ve Merkez Bankası'nın yazısını görünce gülererek, "*Sen şimdi parasız mı yurtdışına çıkıyorsun?*", dedi. Durumu izah ettim, inanmadı. Cüzdanımı görmek istedi, ceplerimi aradı. Çok korktum. Kalbim yerinden çıkacakmış gibi atıyordu. Zira, 10 dolar da olsa, Türk parasını koruma kanununa göre cezası çok büyüktü. Bir de işin rezilliği vardı. Adım kaçakçıya çıkacaktı. Memur yakamı bırakınca derin bir nefes aldım. Kendi kendime kızıyordum. Hep aksilikler bana çatıyordu. Acaba neden arkadaşşıma hemen geç dedi ve benim üzerimde o kadar durdu. Onun benden ne üstünlüğü vardı ki? Herhalde gene tipten kaybetmiştim. Seyahat esnasında arkadaşşımla beraberdim. Nereye gittiğimi sordu. Önce Cenevre'ye, sonra Marsilya'ya ve oradan da Lyon'a uçacağımı söyledim. "*Ne gerek var bu kadar yolu uzatmaya. Bu kulağı ters el ile göstermeye benzer*", dedi. "*Ya nasıl olmalıydı?*", dediğimde, "*Cenevre'de uçaktan iner inmez hemen trene binersen, kısa bir süre içinde Lyon'a gidebilirsin*" dedi. Yol boyunca üzerinden uçtuğumuz şehirlerin isimlerini sayıyor ve bunların özelliklerini dile getiriyordu. Benim gibi somurtkan değildi. Aksine çok neşeliydi. Onun seyahatinin nedenini sordum. İsmi hatırlamadığım bir örgütün Paris'teki toplantısına gidiyormuş. Kendi bilim dalının, gideceği toplantı ile hiçbir ilgisi yoktu. Üniversitemizin daima tuzu kuru prenslerinden birisi olduğunu eskiden beri duyardım. Biraz sonra hostesler içki servisi yapmaya başladılar. O, ismini hiç duymadığım bir şarap istedi. Bana sordular, "*İstemiyorum*", dedim. O "*Emin misin?*", diye sordu. "*Evet, çok eminim*", dedim ama, bendeki 10 doların çorabımın içindeki saklı olduğunu söyleyemedim. Halbuki, o sırada içilecek bir bardak içki, beni ne kadar rahatlatırdı!

Lyon'daki Uluslararası Kanser Savaş Örgütü'ne gelir gelmez hemen otel ve günlük paramı verdiler. Benim için altı yüz dola-

rın üstündeki bu para çok büyüktü. Oğlanların istedikleri Stiga marka masa tenisi raketi, ping pong topu ve Convers marka basketbol ayakkabısını rahatlıkla alabilirdim!

Bizim toplantıyı İskoç asıllı Dr. Muir idare ediyordu. Yanında Saracci ve Lorenzo isimli İtalyan epidemiyologlar vardı. Muir, araştırma projesinin plansız bir şekilde önlerine geldiğini, bu konu için bütçelerinde ayrılmış paraları olmadığını, ancak konunun önemi dolayısıyla başka kaynaklardan aktarma yapabileceklerini bildirek toplantıyı açtı. İtalyan doktorlar, bizim yaptığımız çalışmayı daha planlı bir şekilde yapmak istediklerini, çevreden taş, toprak gibi jeolojik örneklerle birlikte, köylülerin soluduğu havanın özel pompalarla toplanarak incelenmesini gerekli buldular. Mezotelyoma yapabilecek bir mineral bulunduğu takdirde bununla hücresel seviyede ve deney hayvanlarında araştırma yapılmasının şart olduğu dile getirildi. Dr. Muir, konuşmalarında ikide bir "*İyi bunları yapalım da parayı nereden bulacağız?*" deyip sızlanıyordu. Dayanamadım, "*Ben buraya para almak için gelmedim. Sizden bizim yapamadığımız konularda eksperlik yapmanızı istiyorum*", dedim. Muir'in gözleri parladı, neşesi yerine geldi. Beklediğini elde etmiş gibiydi. Sonuçta, detaylı bir çalışma yapmak için dört yıl süreli bir çalışmaya gerek vardı ve bunun için 10.000 dolar verebiliyorlardı. Bu paranın büyük bir kısmı da, eksperlerin Türkiye'ye geliş gidış, konaklama masrafları için harcanacaktı.

Toplantı biter bitmez, Dr. Muir, örgütün direktörüne gidip hem beni tanıştırmak hem de durumu bildirmek istedi. Örgüt Direktörü, Higginson, babacan görünüşlü İngiliz asıllı bir Amerikalıydı. Yanıma gelerek oturdu ve şimdiye kadar yaptığımız çalışmalarını Muir'den öğrendiğini ve çok takdir ettiğini söyledi. Asbest köyle- rindeki ve Karain'deki çalışmalar için hangi kuruluşlardan destek gördüğümü sordu. "*Hiç!*" dedim. "*Peki bu gittiğiniz yerlerin Ankara'dan uzakta olması lazım. Oraya nasıl gidiyordunuz?*" dedi. "*Benim Renault 12 arabam var. Hep onunla gittik*", dedim. "*Şim-*

diye kadar kaç km yol yaptınız?" deyince bir şeyler sezer gibi oldum. "150.000 km'yi geçmiştir", diye yanıtladım. "O zaman sizin yeni bir arabaya ihtiyacınız olmalı" deyip Dr. Muir'e dönüp, kendi yetkisini kullanarak bize bir araba verilmesi için işlemlerin yapılmasını tembihledi. Direktörün odasından ayrılırken, Dr. Muir kulağıma, "Bizim patron seni çok sevmiş olmalı. Şimdiye kadar kimseye böyle bir yardımda bulunmamıştır", dedi. Sonradan öğrendiğime göre, bize yapılan teklif sandığımız kadar güzel değildi. Zira, bizden önce İran'da Hazar denizi kıyısında bulunan Caspian yöresinde yaşayanlarda çok görülen yemek borusu kanserinin nedenini araştırmak için örgütten 100.000 dolar alınmış ve buna rağmen dişe dokunur bir sonuç çıkmamış.

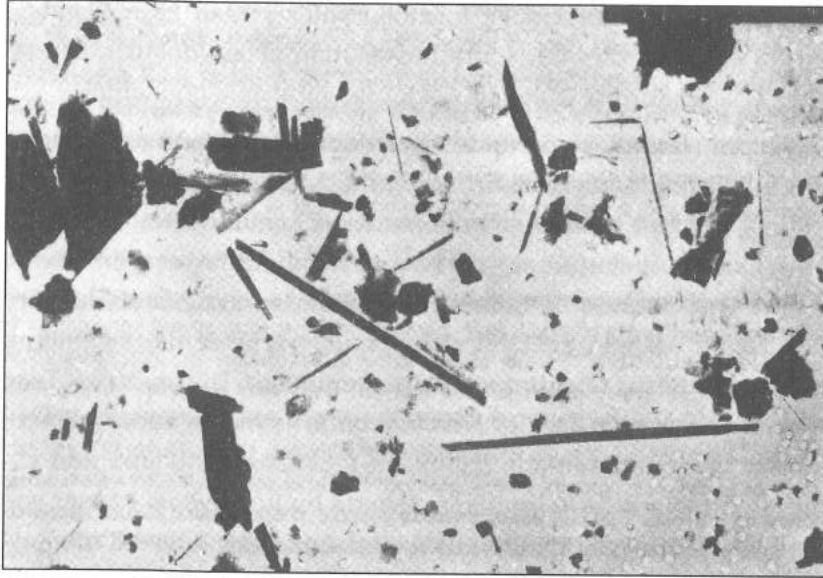
Lyon'daki toplantının sonuçlarını klinik arkadaşlarım büyük bir sevinçle karşıladılar. Bizim bu işte büyük kazancımız vardı. Her şeyden önce, asbest sayesinde dünya çapında çalışmaları olan kişilerle tanışmış olacak ve onlarla birlikte araştırma yapabilecektik. Böylece bilgi ve görgümüz artmış olacaktı.

IARC ile birlikte yaptığımız dört yıllık çalışma sonunda ortaya çok değerli sonuçlar çıktı. Araştırma ekibinden Karain'e ilk gelen J. Skidmore isimli fizik mühendisi, sağlık ocağındaki mikroskobu bir saatlik uğraşından sonra temizledikten sonra, bana en çok kanser çıkan eve gitmek istediğini söyledi. Hiç unutmam, cebinden çıkardığı kırık uçlu bir çakı ile evin duvarından küçük bir parça aldı. Bunu sağlık ocağında bir lam üzerine koyup su ile eritti ve mikroskobun altına koydu. Biraz sonra "İzzet bak", dedi. Hemen atladım. "Asbest", dedim. "Mikroskopla her gördüğümüz life asbest diyemeyiz. İç yapısının EDAX denilen bir cihazla incelenmesi lazım" dedi. Bu inceleme de yapıldı ve sonuç ortaya çıktı. Karain, Tuzköy ve Sarıhıdır köylerinin yerleşim alanlarında bulunan fibröz zeolit (erionit) isimli mineralin kesin bir şekilde bu bölgelerdeki kanser salgınının sebebi olduğu ortaya çıkar gibi oldu. Osman Demir isimli Karainli hastanın akciğerinde Fransızlar tarafından gösterilen as-

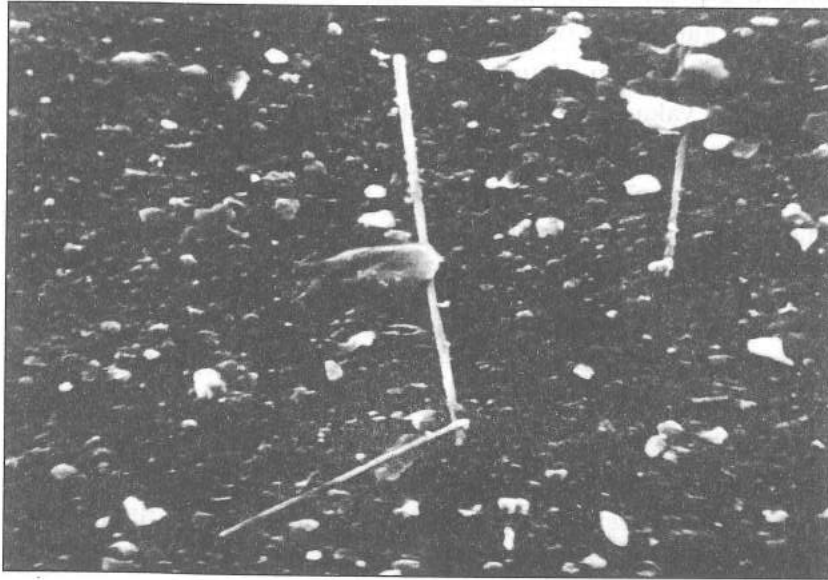
bestin, dokunun saklandığı formollü solüsyondan kaynaklandığı ortaya çıktı. Bu olaydan sonra hastalardan alınan dokular, içinde filtre edilmiş formol bulunan şişeler ile yurtdışına gönderildi.

Karain, Tuzköy ve Sarıhıdır köylerindeki hastaların akciğerlerinin mineralojik incelemeleri sonunda, kesinlikle asbest bulunmamış, yeni bir mineral olan fibröz zeolit bulunmuştur. Bu mineral, yukarıda anılan üç köyün havasında, burada yaşayan köylülerin balgamlarında da bulunmuştur. Bundan ayrı olarak, köylerden temin edilen zeolit lifleriyle yapılan deneylerde, sıçanların tümünde kanser oluşturduğu da gösterilmiştir. Dünya Sağlık Teşkilatı'na bağlı olan IARC, "Fibröz zeolit" şimdiye kadar bilinen kanser yapıcı maddelerin içinde en tehlikelisi olduğunu ilan etmiş ve kitaplarında belirtmiştir. Aslında bu üç köydeki kanser yoğunluğu, bulunacak etkenin asbestten çok daha kuvvetli olduğuna işaret etmekteydi. Karain'de, 1970-1992 tarihleri arasında ölen 255 kişinin 169'u; Tuzköy'de 1980-1992 arasında ölen 409 bireyin 206'sı ve Sarıhıdır'da aynı süre içinde ölenlerin 62'sinden 38'i kanserden ölmüşlerdir. Sayılardan anlaşılacağı gibi 900 nüfuslu Sarıhıdır'ın durumu daha iyidir. Bu köy, Kızılırmak Nehrinin güney yakasında kurulmuş olan eski yerinden, taşkınlardan kurtulmak için, 1958 yılında 1 km'den daha az uzaklıkta, daha yüksek olan nehrin kuzey yakasına kurulmakla kendisini kurtarmıştır. Yeni yerleşim yerindeki evler, zeolitli volkanik kayalardan değil, briket ve tuğladan yapılmıştır (Resim 26,27).

Sarıhıdır'a son uğradığımda köy çocuklarının eski yerleşim yerinde top oynadıklarını görünce içim burkuldu. Bu gençler orada kanser yapan zeolit tozlarını soluyorlardı. Hali vakti yerinde birkaç kişi bulup, buradaki eski evleri yıktırdıktan sonra yeşil alan haline getirilebilir diye düşündüm. Durumu köyün muhtarına iletтім. "Hocam orası sit alanı, elimizi süremeyiz", dedi. Sit alanı kararını durumu anlatan bir rapor yazarak değiştirebiliriz diye düşündük. Kültür Bakanlığı'na başvurumuz, sit alanı kararı veren

Resim 26. Zeolit kayasından elde edilen kanser yapıcı erionit lifleri.

Resim 27. Sarıhıdır'da kanserden ölen bir hastanın akciğerindeki erionit lifleri.

arkeologlar tarafından ret edildi! Herhalde gençlerin kanser yapan maddeyi solumaya devam etmelerini uygun bulmuşlardı!

Kanser salgınının, sadece Karain, Tuzköy'de görülmesi; çok yakın köylerde olmaması ve Sarıhıdır olayı, facianın çözümünü net olarak göstermektedir. Bu iki köyün yeri, tıpkı Sarıhıdır gibi mutlaka değiştirilmeliydi. Ne kadar acıdır ki, 25 yılı aşkın süreden beri, gelmiş geçmiş bütün hükümetlerin en üst düzey yetkililerine, sosyal demokrat, merkez sağ, askeri olanlar dahil, sözlü ve yazılı olarak başvurmuştuk. Hepsinden söz aldık, hiçbirisi sözlerini tutmadı. O kadar ki, köylerin yerlerinin değiştirilmesi için çıkan yasada imzası olan kişiler, sonradan sırf oy amacıyla, bize sormadan, Karain ve Tuzköy'ün değiştirilmesi yerine, eski yerlerinde ıslah edilmesi kayıtlı ikinci bir yasaya imza attılar. Karain ve Tuzköy'deki kanser olayı, bilimsel kongreler, basın, TV ve tıbbi dergi yayınlarıyla bütün dünyaya yayıldı. Birçok ülke, fibröz zeolit maden yataklarını kapattı, endüstride kullanılmasını yasakladı. Biz hiçbir şey yapmadık. Erozyon ve orman yangınlarının ulusal bir felaket olduğu bir ülkede, ağaçlara dadanan kurtları yesin diye, bir milyara yakın kuş evleri yapmayı planlayan bir yönetimden ne beklenebilir.

Yurtdışındaki toplantılarda yabancıların beni görür görmez ilk soruları "What About Karain?" (Karain'den ne haber?) olur. Ben de hiçbir şey yok anlamında "No change" derim. Hayretle, "Doğru mu?", anlamına gelen "Really?" derler. Bu söz beni derinden yaralar.

Dostlarım bana her zaman. "Yeter artık. Sen görevini fazlasıyla yaptın. Bırak bu işin ucunu", derler. Ne hikmetse bırakamadım. Eskiden beni dostça karşılayan köylüler de artık beni sevmez oldular. "Bizim peşimizi bırak artık. Hiçbir faydanı görmedik, zararın oldu adımızı kanserli köy olarak çıkarttın. Ürünümüzü satamaz olduk. Sayemizde profesör oldun, meşhur oldun. Daha ne istiyorsun?", dediler.

Niye bırakamıyorum? Karain ve Tuzköy'de, terkedilmiş evlerde kovboyculuk oynayan çocukları düşünüyorum. Bunları oradan ayırmakla, birçok insanın hayatını kurtarmış olacağız da ondan. Bu o kadar zor mu? Hayır. Şimdiye kadar kaybedilen insan gücü, teşhis ve tedavi için boşuna harcanan paralarla, bu köylerin yeri on defa değişirdi. Hesap kitap bilmeyen, günü birlik yaşayan ilgililerin sorumluluğu vardır bunda.

Karain köyü, tıpkı akvaryum gibi şeffaf örtülerle çevrilerek dünyada eşi olmayan bir müze haline getirilebilirdi. Hali vakti yerinde kişilerin, yalnız bir nişan ya da düğün töreninde harcadıkları para ile bu köyler kurtulabilirdi. Dünyada bundan hayırlı iş ne olurdu ki?

Zengin olmayı ne düşündüm ne de istedim. Ama, aklıma geldikçe toto oynarım, milli piyango bileti alırım. Kazanırsam, ne yapacağımı biliyorum.

Birkaç söz de Karain ve Tuzköylülere. Köylerindeki sorun belli. Çözüm belli. Yetkililerin aldıracağı yok. Sizlerin de gereğince yerli derecede mücadeleci ve eylemci olmanız gerekmez mi? Daha ne kadar bekleyeceksiniz?

GÜNAH KEÇİSİ BULUNDU:

DR. Y. İZZETTİN BARIŞ

Türkiye'deki asbestos ve fibrous zeolite (erionite) ile çevresel soluma ile ilgili mesothelioma sorununun çözümü için Mayıs ayı sonlarında Sağlık Bakanlığı Kanseri Savaş Dairesi'nde bir toplantı yapıldı. Sorunların arasında, Türkiye'de kanser kayıt merkezinin (cancer registration center) olmaması sebebiyle yıllık mezotelyoma sayısının bilinmemesi; mezotelyomanın tanı ve tedavisindeki güçlükler ve erionite köylerinin yeni yerleşim yerlerine taşınmasında dikkat edilmesi gereken işlemler vardı. Bunun için de Türkiye'de bu konuda araştırma ve deneyimi olan hekimlerin ve jeologların bulunduğu bir mezotelyoma komisyonu kurulması uygun bulunmuş ve bu kurul, Sağlık Bakanı tarafından da onaylanmıştı.

Mezotelyoma kurulu ilk olarak Göreme'deki erionite ile ilgili kanserin yoğun bulunduğu Tuzköy, Sarıhıdır ve Karain'e bir gezi tertip etti. Önce Tuzköy'e gidildi, Gülşehir Kaymakamı ve Tuzköy Belediye Başkanı ve halk bizi çöşku ile karşıladı. Kurul üyeleri ile köyün mahallelerini, sokaklarını ve seçilen yeni yerleşim yerlerini gezdik. Buradaki önemli sorunlardan birisi de, eski köy evlerinin yıkılması sırasında ortaya çıkacak olan yoğun erionite liflerinin yıkım işlemini yapan dozer operatörleri ve köy halkı tarafından solunmasıydı. Bu tür işlemler gelişmiş ülkelerde özel elbise ve maske kullanan ekipler tarafından yapılmıştı. Türkiye'de ilk kez yapılacaktı. Amerika'da Çevre Koruma Teşkilatı (Environmental Protection Agency)'nda çalışmış olan Meral Doğan bu konu hakkında ön çalışmaları yapacak ve hazırladığı öneriyi bir rapor ile Gülşehir Kaymakamı'na sunacaktı. Köyde işsiz gençlerin yoğunluğu ve devlet tarafından Tuzköy'e tayin edilmiş olan, doktor, sağlık personeli, memur ve öğretmenlerin durumunun da göz ardı edilmemesi gerekiyordu.

Öğle yemeğini köy yakınından geçen Kızılırmak nehri kıyısındaki balık lokantasında yedikten sonra, bizler için çok önemli olan Sarıhıdır köyüne gittik. Bu köyün bizim için gerçekten çok önemli olmasının sebebi Sarıhıdır köylüleri, 1958 yılında köyün arkasındaki kayaların zaman zaman düşerek insanlara ve hayvanlara zarar vermesini, kışın Kızılırmak nehrinin taşkına sebep olmasını dile getirerek, köy yerleşim yerinin nehrin karşı kıyısına taşınmasını zamanın hükümetinden istemişlerdi. Hükümet, köylülerin bu haklı dileğini kabul etmiş, eski köy evlerini sahiplerinden satın almış ve bir de nehir üzerine köprü yapmıştır. Sonunda Sarıhıdırlılar yeni yerleşim yerine taşınmışlardır. Buradaki evlerin çoğu tuğla, briket gibi malzemeden yapılmıştır. Çok az kişi, ev ve bahçe duvarlarının yapımında eski köyden getirdikleri malzemeleri kullanmışlar. Bizim 2000 yılında yaptığımız çalışma sonuçlarına göre bu köyde ölenlerin yarısından fazlası kanserden kaybedilmişti. Fakat ölenlerin arasında yeni yerleşim yerinde doğan hiç kimse yoktur. Endişemiz, bazı kişilerin eski köyden getirdikleri erionitli taşları kullanmaları ve eski köy evlerinde çocukların oynamasıydı. Kendi aramızda, bu eski evlerin ortadan kaldırılması, üzerine sağlam toprak örtüldükten sonra gençler için bir spor alanı haline getirilmesi ne iyi olur diye düşünmüştük.

Biz, Sarıhıdır'ı dolaşırken Karain Sağlık Ocağı doktoru ikide bir bize katılan Nevşehir İli Sağlık Müdürü'nü telefonla arayıp ne zaman Karain'e geleceğimizi sorup duruyordu.

Ben, Karain'e gitmeye istekli değildim. Bunun sebebi bu köyün taşınma işlemine direnmesi ve bilim adamlarına karşı tutumuydu. 1980 yılındaki hükümet bizim verdiğimiz raporu göz önüne alarak Karain ve Tuzköy'ün yeni yerleşim yerine taşınması için kanun çıkarmıştı. Bu iki köydeki kanser salgınını doğal afet olarak kabul etmişti. Biz bu kanunun çıkışına çok sevinmiştik, ancak ne olduysa birden köydeki hava değişti.

Köyün zenginleri, yeni ve güzel ev sahibi olanlar ilin milletvekillerine baskı yaparak bu kanunun köylerin yerinde ıslahı şeklin-

de değişmesini sağladılar. Eğer Karain ve Tuzköy, 1980 yılındaki kanunla değişmiş olsaydı, o tarihten sonra doğanlar, yani yirmi bir yaşın altındakiler kanser riskine sahip olmayacaklardı. Karain muhtarları, devletin bu iş için verdiği parayı ağaçlandırma, yol yapımı gibi göz boyayıcı düzenlemeler için harcadılar. Yaptıklarının çok gerekli işler olduğu ve istenilen ıslah çalışmasının köydeki ölümlere etkisinin olmadığını göstermek için ölüm kayıtlarıyla oynadılar. Ölüm nedeni kanser olduğu halde kalpten ölmüştür diye kayıt koydular. Özellikle İsveç'te bulunan Karainliler'in benim aleyhimde konuşmalarına hiç kulak asmiyordum. Ancak köye jeolojik araştırma için gelen bilim adamlarının üzerine araba sürüp onları yaralamaları canımı çok sıktı. Bu nedenlerle yeni çıkan kanun içine Karain'in alınmasına pek taraftar değildim. Zira köyün nüfusu, 200'ün altına düşmüş okul kapatılmıştı. Yetmiyormuş gibi, köye anıt şeklinde bir eser yapıldı. Hali vakti yerinde olan kişilerin Ürgüp'te evleri bulunuyordu. Bir kısmı yurt dışında çalışıyordu. 1980 yılında çıkan yasayı değiştiren onlardı. Başka bir yere taşınmayı istemiyorlardı. Buna karşın, köydeki cami sayısı üçe çıktı. Dışarıdan cesedi torba ile gelenler için morg yapıldı. Bütün bunlar, köy yerinin değiştirilememesi için alınan tedbirlerdi bana göre.

Öğleden sonra saat 17.00 civarında bizi taşıyan siyah plakalı otobüs köye geldi. Muhtar ve yanındaki birkaç kişi bizi güleç yüzle karşıladılar. Kanser dairesi başkanı muhtarla yüz yüze konuşmayı istiyordu. Zira, Karainliler de son çıkan yer değiştirme kanunundan yararlanmak istediklerini yöre milletvekilleri kanalıyla başkente duyurmuş ve onların da aynı kanun kapsamı içine alınmasını hükümet uygun bulmuştu. Gel gör ki, devletin onlara tahsis ettiği, alt yapısı devlet tarafından tamamlanmış bir yere nakilleri için aile başına verdiği 4 milyar lirayı az buldukları gibi, seçilen yeri de beğenmemişlerdi. Onların gönlünde daha iyi yerler, örneğin, Akdeniz kıyıları yatıyordu. Bu sebeplerle yer değişimine kesin olarak karşı çıktılar. Onlara göre, devletle istedikleri gibi pazarlık yapmak haklarıydı.

Muhtar ısrarla sağlık ocağı yerine, köy kahvesinde oturmamızı istedi. Ben karşı gelince, "Hocam sizler için taze çay hazırladık, orada oturalım!" diye dayattı. Sonunda yaklaşık 10 kişiyi geçen, aralarında kadın ve erkek öğretim üyesi de bulunan mezotelyoma grubu ile köy kahvesine gittik. Kahvede birçok kişi vardı. Hazırlıklı oldukları belliydi. İçlerinden birisi bana seslenerek, "İzzet Bey, sizi şu kırmızı koltuğa alalım", dedi. Sebebini sorduğumda, "Size soracaklarımız var canım!" diyerek gevrek gevrek güldü. "Ben yerimden memnunum, soracaklarınız varsa gene sorunuz", dedim. Derken uzun boylu birisi ortaya çıktı ve eliyle beni işaret ederek, öfkeli bir tavırla konuşmaya başladı.

- Bu köyde kanser olayını çıkaran sensin!

- Sahi mi?

- Evet. Şimdi benim konuşmamı kesme ve dinle!

- Anlat bakalım, daha başka ne kabahatimiz var?

- Bu köyün sayesinde profesör oldun. Yetmedi mi?

- Yetmedi?

- Sık sık röntgen makinalarını köye getirip milletin filmlerini çektin. Onlara radyasyon verdin. Sen radyasyonun kanser yaptığını bilmiyor musun? Hollanda'da hastaların bile filmlerini sık sık çekmiyorlar. Sen ne hakla bunu yapıyorsun?

- Başka!

- Sen hangi hakla, kutsal caminin hoparlörünü kullanıp köylüleri sağlık ocağına röntgen çekimi için çağırıyorsun? Şimdiye kadar tedavi ettiğin, göğüslerini yardırdığın (akciğer ameliyatını kastediyor) kişilerin içinde yaşayan var mı? Tutturmuşsun, bu köyün kayalarının kanser yaptığını, aha karşıdaki köylere bak! Onların evleri de aynı kayadan. Senin bu fikrini kabul eden kimse var mı? Sor bakalım arkadaşlara. Bu köyde kanserden ölenlerin çok olduğunu söylüyorsun. Herkesin öleceği zaman alnında yazılı. Herkes ölecek. Sen ölmeyecek misin?

- Erkenden ölmek için acelem yok.

- Senin demenle olmaz, Allah ne buyurursa o olur. Sözümü bağlıyorum, sen bu köye çok kötülük ettin. Köyün adını kansere çıkardın. Köy ürünlerini satamıyor. Al bu köyün sütünü götür pazara, bakalım alan olacak mı?

Sonradan isminin Hayrullah İnan olduğunu öğrendiğim adamın yakını İbrahim İnan da mezotelyomadan ölmüştü. Sözü nü bitirince, onun yerine saçı ve sakalı beyazlamış, orta boylu bir ihtiyar çıktı. Hazırlıklı olduğu kravatlı gömleği ile belli oluyordu. Sanki seçim meydanında nutuk atar gibi Hayrullah'ın paralelinde konuştu. Ankara'dan gelenler şaşkın vaziyette konuşulanları dinliyordu. İçlerinden bazılarının bana acıyarak baktıkları yüzlerinden belli oluyordu. Arada sırada muhtar da konuşmalara, "Bizim adımız kanserli!", "Biz zaten ölmüşüz!", "Hükümet bizim yakamızı bıraksın artık! Bıktım bu kanser lafından!", "Öyle, Ankara'da oturup ayda milyarlarca maaş alan kimselerin verdikleri kararlar köy yerinin değiştirilemeyeceği... Yok öyle şey! Beni kaymakamlığa çağırdılar! Dört milyar lirayı kabul etmediğimi söyleyip odayı çıktım!" gibi yorumlarda bulunuyordu. Sonradan İsveç'ten izinli geldiklerini öğrendiğim iki genç adam, "Biz muhtarımızdan memnunuz!", "Muhtar ne derse haklıdır!" gibi laflarla onu destekliyorlardı. Birden ortaya, kılık kıyafeti düzgün birisi çıktı. Sonradan öğrendim, Hollanda'da çalışmış ve Karain'li dul bir kadınla evli ve aslen Sanlıdır! Agzını köpürte köpürte konuştu. Arkadaşlarımızdan birisi ona, "Siz kendinizi düşünmüyorsanız, doğacak çocuklarınızı, torunlarınızı düşünün!" deyince "Ben öldükten sonra çocuklarımın da, torunlarımın da sülalesini..." diye sunturlu bir küfür etti. Konuşma sırası bana gelmişti. Alışılmışın dışında bir tavırla dilimin döndüğü kadar onlara; "Araştırmaya 1975 yılında onların istekleri yüzünden başladığımı, dünyanın en tanınmış bilim adamlarını köye getirerek araştırma yaptığımı, köy evlerinin kayasının içinde, köylülerin soluduğu havanın içinde, hasta ve sağlamların balgamlarında ve hastaların akciğerinde eri-

onite isimli bir lifsel mineralin bulunduğunu ve bu minerale yapılan deneysel çalışmada bütün hayvanların kanserden ölmesi üzerine Dünya Sağlık Teşkilatı'nın, erionite mineralinin dünyada şimdiye kadar en kuvvetli kanser yapıcı etken olduğunu kabul ettiğini. Bizim burada yaptığımız araştırmadan, Amerika ve Avrupa uluslarının yararlandığını, ne yazık ki benim kendi insanlarımın bunu kabul etmediğini, buna da çok üzüldüğümü söyledim. Ben, Karain'de çalışmaya başlamadan önce profesör olduğumu, kimseden para almadığımı, 1980'de çıkan yasaya karşı köyün tutumu üzerine, yeni kanun kapsamına Karain'in alınmamasını önerdiğimi" söyledim. Sonra, "Siz kendiniz, Tuzköy gibi başka yere taşınmayı istediniz. Şimdi devletle pazarlık ediyorsunuz. Zorla sizi yerinizden kaldıran yok. İstemiyorsanız burada kalırsınız. Ama, çocuklarınız ileride bunun hesabını sorarlar size!" deyip sözümü bitirdim. Kahveden ayrıldıktan sonra otobüse binmek üzere iken, yanıma birkaç köylü yanaştı. "Hocam siz onlara bakmayınız. Onlar zengin. Yurt dışında çalışıyorlar. Yeni evler yaptırmışlar. Menfaatleri için böyle konuşuyorlar. Ne olur onların sözüne bakmayınız. Bizi bu köyden kurtarınız" diye konuştular. Onlara, "Kahvede niye ağzınızı açmadınız. Sesinizi yükseltmediniz?" deyince, "Hocam onlar kuvvetli. Dedikleri oluyor. Sonra muhtar bize yeşil kart vermez, köye gelen yardımlardan bizi faydalandırmaz" diye yakındılar.

Muhtar ve yanındakilerin oyunu orada bitti. Etrafına aldığı insanların içinde ilk konuşanın sabıkalı olduğunu sonradan söylediler. Daha kötü olaylar olabilirdi. Eşim, "Bir daha bu köye gitmeyeceksin ve onlara bakmayacaksın" diye sıkı sıkı tembihte bulundu.

Türkiye'deki kanser araştırmasına 1974 yılında başlamıştık 2003 yılına geldik trajedi hala devam ediyor.